PRACE KOMISJI ANTROPOLOGJI I PREHISTORJI
POLSKIEJ AKADEMJI UMIEJĘTNOŚCI Nr. 1.

J. TALKO-HRYNCEWICZ

KRAKOWIACY WSPÓŁCZEŚNI

W KRAKOWIE 1927
NAKŁADEM POLSKIEJ AKADEMJI UMIEJĘTNOŚCI
SKŁAD GŁÓWNY W KSIĘGARNIACH GEBETHNERA I WOLFFA
WARSZAWA — KRAKÓW — LUBLIN — ŁÓDŹ — PARYŻ — POZNAŃ —
WILNO — ZAKOPANE.

PRACE KOMISJI ANTROPOLOGJI I PREHISTORJI
POLSKIEJ AKADEMJI UMIEJĘTNOŚCI Nr. 1.

J. TALKO-HRYNCEWICZ

KRAKOWIACY WSPÓŁCZEŚNI

W KRAKOWIE 1927
NAKŁADEM POLSKIEJ AKADEMJI UMIEJĘTNOŚCI
SKŁAD GŁÓWNY W KSIĘGARNIACH GEBETHNERA I WOLFFA
WARSZAWA — KRAKÓW — LUBLIN — ŁÓDŹ — PARYŻ — POZNAŃ —
WILNO — ZAKOPANE.

DRUKARNIA UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO
POD ZARZĄDEM JÓZEFA FILIPOWSKIEGO

Z Zakładu Antropologji U. J.

Krakowiacy współcześni

studjum antropologiczne według własnych badań

Napisał

J. Talko-Hryncewicz

Wówczas dopiero rozszerzą się nasze wiadomości z antropologji krajowej, kiedy według jednolitego programu będzie zbadana ludność pod względem fizycznym i fizjologicznym każdego powiatu, a nawet parafij; do tego należałoby dążyć, bo to, co było tylko przed laty marzeniem, dziś, przy zwiększającej się corocznie liczbie pracowników, może być zrealizowane i to na drodze prywatnej inicjatywy. Badania powinny obejmować granice fizjograficzne lub etnograficzne do którychby mogły z czasem wchodzić nietylko rody, lecz badania rodzin przez kilka pokoleń. Dziś niestety do tego jeszcze daleko, kiedy nie mamy prac odnoszących się do głównych naszych rodów, jak n. p. o tym, który rozsiadł się na jednem z większych terytorjów i wytworzył państwowość, a na którego ziemi powstało środowisko umysłowości polskiej, będące zarazem kolebką nauki o człowieku w Polsce. Krakowiacy, których materjalną kulturą i życiem duchowem tyle zajmowali się etnografowie, apoteozowani przez historyków i poetów, po rozbiorze kraju uosobiający ideję wolności i odrodzenia narodu, nie posiadają dotąd swej monografji fizycznej.

Praca niniejsza ma na celu choć w części tę lukę wypełnić i jest jakby dalszym ciągiem poprzedniej mej monografji o dawnych Krakowianach, opartej na materjale osteologicznym, pochodzącym przeważnie z cmentarzy krakowskich i metryk urodzin z 11 kościołów parafjalnych miasta, w które wchodzą i wsie najbliższe, począwszy od drugiej połowy XVI wieku[1]. Praca więc poprzednia należy do pokolenia wymarłego, kiedy niniejsza obejmuje świat obecnie żyjący.

---

[1]) J. Talko-Hryncewicz. Mieszkańcy Krakowa z X—XX wieku. Studjum antropo-bio-socjologiczne. Kraków 1926. Nakładem Drukarni Narodowej 1926.

Terytorjum moich badań niniejszych obejmowało najbliższe, przyległe do Krakowa powiaty, a mianowicie: Kraków, Wadowice, Chrzanów, Bochnię, Wieliczkę, a wypadkowo tylko włączono luźne spostrzeżenia z powiatów Myślenice, Miechów, Oświęcim, Olkusz i Będzin. Granice osiedli Krakowiaków S. Udziela zaznacza w powiatach: Kraków, Bochnia, Brzesko, Dąbrowa, Chrzanów, Będzin, Olkusz, Miechów, Jędrzejów, Częstochowa, Włoszczowa, Kielce, Wadowice (tylko północna część nad Wisłą), Wieliczka (oprócz kilku wsi na południu), Limanowa (kilka wsi na północy) i Myślenice z kilkoma wsiami na północy. Krakowiacy nie mieszkają w powiecie tarnowskim, pilzneńskim i sądeckim. Kraina ta wznosi się nad poziomem morza na 250 do 350 m, miejscami występują znaczniejsze wyniosłości ze złomami górskiemi i skalistemi zboczami, dolinami, rzeczkami i potokami o urwistych stokach, wytwarzających urocze krajobrazy, w które tak obfitują okolice Krakowa, tworząc pod względem budowy osobną całość. Środek tego terytorjum przecina wpoprzek Wisla płynąc z zachodu na wschód z dopływami. Z północy i z południa wpadają do niej potoki i strumienie, które często wychodzą ze swych łożysk wiosną i latem, zalewając przyległe niziny i doliny, wyrządzając niemałe szkody osadom i wsiom nad niemi położonym, co się przyczynia do częstych zmian łożysk rzek i strumieni. Pomiędzy wzgórzami leżące doliny słyną ze swego uroczego położenia. Potoki, przepływające po pokładach geologicznych, wytwarzają liczne źródła, słynące już w XVI w. ze swych leczniczych własności. Wschodnia część tego obszaru posiada grunta gliniaste, wydmy piaszczyste, pokryte słabem zalesieniem sosnowem i niziny z niegłębokiemi torfowiskami, a pomiędzy skałami piaskowemi występują doliny i kotliny z urodzajnemi oazami. Zachodnia część podnosi się wyżej i wyróżnia lepszą glebą. Pokłady geologiczne przedstawiają wielką rozmaitość formacyj, począwszy od okresu dewońskiego i paleozoicznego, aż do kredowego mezoicznego. Wzgórza, otaczające Kraków od półn.-zach., przechodzą na Śląsk i do zagłębia Dąbrowskiego i są pokryte wapieniem węglowym i pokładami węgla, piaskowca, wapniem muszlowym i dolomitem, w którym występują rudy galmanu i żelaza, utwory formacji jurajskiej i kredowej. Najstarsze pokłady średniego dewonu dały obfity materjał dla dzieł sztuki, katedry oraz innych kościołów i zabytków Krakowa, również Częstochowy, Warszawy i dalszych części Polski. Z czasów paleolitu i w neolicie zamieszkiwał człowiek przedhistoryczny jaskinie krakowskie, a bogactwo tego kraju, urodzajność gleby, obfitość wody, lasy, zwierzęta, ryby i kruszce, znane były w czasach zamierzchłych, kiedy na tej ziemi osiadł jeden z rodów zachodnio słowiańskich, Wiślanie, przezywani przez dawnych historyków Biało-chrobatami; byli oni protoplastami dzisiejszych Krakowiaków.

Ośrodkiem tego plemienia w czasach pogańskich staje się Kraków, jednocześnie z innemi bardziej na północ położonemi osadami, jak Gniezno, Szczecin, Arkonja, wreszcie świątynie na wyspie Rugji, w Retrze i w Kołobrzegu, które przetrwały do późnych czasów. O szczepach zamieszkałych u stoku Karpat, jak i o Ślązakach szczupłe są historyczne wiadomości; wiemy tylko, że podpadały często zwycięskiemu mieczowi pobratymczych plemion Czechów, lub Morawian, co spowodowało zetknięcie się z wpływami cywilizacji bizantyjskiej, szerzonej za apostolstwa ŚŚ. Cyryla i Metodego, dzięki czemu obrządek słowiańsko-katolicki przetrwał wśród nich aż do utworzenia państwa polskiego. Kraków, początkowo z ośrodka kulturalno-plemiennego, staje się grodem naczelnym monarchji Bolesława Chrobrego, a pod rządami książąt z linji małopolskiej, za prawnuka Bolesława Krzywoustego w XIII w., wzrasta do znaczenia stolicy. Bolesław Wstydliwy kreśli plan miasta, który utrzymał się dotąd i tu upływa najświetniejsza epoka kilkowiekowej, średniowiecznej historji Polski aż do przeniesienia stolicy państwa do Warszawy w r. 1610. Data ta odpowiada upadkowi Krakowa, stopniowemu zmniejszeniu się jego mieszkańców: od tego czasu zamierającą i w gruzy rozsypującą się stolicę przypominano sobie tylko z racji uroczystości koronacyjnych, lub przy składaniu zwłok królewskich na Wawelu. Po rozbiorze Polski dawna stolica obdarta ze swej królewskości nie wróciła już do minionej świetności ani w r. 1809—1815, w W. ks. Warszawskiem, ani potem. Był wprawdzie krótki okres, od r. 1815—1849, w którym Kraków na mocy traktatu wiedeńskiego został wolnem miastem z wydzielonem mu terytorjum (1220 klm² i 140 tysiącami ludności) i wówczas miasto chwilowo podniosło się nieco z upadku, lecz już nie wróciło do dawnej świetności, albowiem następujące po sobie wypadki polityczne zaciążyły na losie miasta i jego ludności, a mianowicie powstanie 1830—1831 r., w czasie którego Kraków był zajmowany dwukrotnie przez wojska rosyjskie z ograniczeniem nadanych swobód, a następnie po zniesieniu wszelkich przejawów niezawisłości został włączony do Austrji. Chociaż dawne Księstwo Krakowskie zostało przecięte kordonem granicznym, dzielącym jego żywy organizm, mimo to jego ośrodek t. j. Kraków, położony u granic trzech zaborczych potęg, pozostał nietylko żywym protestem dokonanego gwałtu, lecz niebawem dzięki swemu geograficznemu położeniu i historycznej przeszłości stał się na długie lata środowiskiem konspiracyjnem ruchu narodowego, ostoją myśli polskiej, a nawet umysłową i duchową stolicą Polski trzech zaborów. Pomimo wytworzonych sztucznych zapór zwalczał je lud krakowski, ciążąc ku miastu z jego zabytkami i przeszłością, które

nie mogły nie wywierać wpływu na ustrój duchowy i fizyczny ludności.

Zobaczmy, o ile budowa fizyczna pierwszych osiedleńców z przed lat tysiąca uległa pewnym zmianom pod wpływem zmieniających się warunków otoczenia, jak klimatu, kultury, zwyczajów i obyczajów, nadto przez mieszanie się z sąsiedniemi, pokrewnemi lub bardziej odległemi narodami, przez najścia, wojny, lub kolonizacje. Źródła poniekąd historyczne i tradycja przekazują nam dane o kolonizacji z czasów dosyć odległych, co stwierdzają przeżytki, w nazwach miejscowości, w mowie ludowej, lub w zwyczajach. Wpływy sąsiednie czesko-morawskie i niemieckie sięgają czasów bardzo odległych, nietylko do wprowadzenia chrześcijaństwa w obu obrządkach, ale i wcześniej; musiały to być osady pierwotnie cudzoziemskie, które się później zasymilowały. Od XIII w. rozpoczyna się kolonizacja ziem i pustkowi na większą skalę na mocy przywilejów królewskich, jak Witanowice nad Skawą założone, za czasów Bolesława Krzywoustego, przez wychodźców czeskich. Za Kazimierza W. na karczowiskach powstała wieś Baczyn w Wadowickiem, zasiedlona przez czeskich i niemieckich przemysłowców. Andrychów, dawny Jindrychów, z którego później utworzyło się kilka nowych osad, miał być założony początkowo przez braci morawskich: również były niegdyś osady niemieckie, jak świadczą nazwy wsi Gierałtowic zwane Geralsdorf do r. 1400, lub Frauenstadt v. Jungferstadt zasiedlone w XIII w. Na trakcie z Andrychowa wsie Barwałd i Inwałd v. Hinwałd podobno również założone przez braci morawskich. Do takich starych osad należy i Lanckorona z niem. Landskron, w której kościół ufundował Kazimierz W. w r. 1336. Przez Niemców początkowo zostały założone wsie Zembrzyce nad Skawą, Zygodowice, Pilzno które pierwotnie było sołtysowstwem, a od r. 1354 przywilejem króla Kazimierza W. [37]) podniesione do znaczenia miasta, na prawie niemieckiem osadzonego. Wiele wsi nad Skawą w XIII i XIV w. zaludniają przybyszami ze Śląska, z Moraw, z Saksonji i Holandji, jak również osadnikami z puszczy sandomierskiej [37]). I w czasach późniejszych, począwszy od wojen husyckich aż do szwedzkich, nadciągali obcy koloniści, uciekający od prześladowań religijnych do tolerancyjnej Polski, to znowu i osadnicy krajowi spieszą zaludniać zniszczone i wymordowane wsie. I w czasach późniejszych zburzone i wyludnione wsie, po wojnach szwedzkich, ponownie w XVII w. i w początkach w. XVIII, zasiedlone bywały przez sprowadzonych rzemieślników z Belgji, Saksonji i Śląska [37]) i [44]).

Utarła się tradycja, poparta dokumentami, że w XIV i XV w. wiele wsi było osadzonych przez ludność tatarską, gdy miejscowa morem wymarła, tak np. wieś Krzęcin pod Skawiną nadana klaszto-

rowi Zwierzynieckiemu pp. Norbertanek pod Krakowem, lub Radziszów, gdzie Tatarzy pożenili się z miejscowemi kobietami [37]). Taką osadą tatarską, według podania, miały być niegdyś Bieńczyce, odległe o 7 km od Krakowa. Wskazują też na osady dawniejsze jako mongolsko-tatarskie, a później szwedzkie: w Chrzanowskiem, w Nowej Górze, Żarkach w Rudniu i t. d. [44]). Być może, że domniemania te są niezawsze poparte ścisłemi faktami historycznemi, przecież nie można odrzucić tą drogą wpływu na wytworzenie się przeciętnego typu Krakowiaka.

Kraków, chociaż stolica niegdyś potężnego państwa, nieustannie pozostawał w stosunkach i w łączności ze wsią, oddziaływając na nią. Liczne kościoły i klasztory krakowskie były bogato uposażone przez legaty zamożnej szlachty lub zapisy, oparte na dobrach i wsiach okolicznych, podtrzymujących wiekowy związek kulturalny miasta ze wsią. Najbliższa, dzisiejsza podmiejska wieś Przegorzały na lewym brzegu Wisły, wspomniana przez Długosza w XV w., należała do Koniecpolskich, a później do Lubomirskich; tu miały swe łany kolegjata WW. Świętych, klasztor pp. Norbertanek na Zwierzyńcu i seminarjum św. Michała, na Wawelu. Licznie rozrodzeni mieszkańcy tej wsi jako zagrodnicy, płacili dziesięcinę właścicielom ziemi, chodzili od wieków na zarobki do miasta i wielu z nich tam się osiedliło [37]). Mieszkańcy tych zagród zachowali niekiedy dotąd tradycje rodzinne o wypadkach historycznych, w których brali udział. Tak np. w rodzinie Floczyków w Przegorzałach pradziad walczył w powstaniu Kościuszkowskiem przy boku Ks. Józefa, był pod Somosierą i posiadał ordery francuskie za waleczność, dziad bił się w powstaniu 1831 r., a ojciec w r. 1863 odbył drogę na Sybir. Inne znowu podania są złączone z dziejami miasta. Bronowice Wielkie i Małe, odwieczna własność kościoła Panny Marji, lub wieś Mogiła, tak nazwana od Mogiły Wandy, ma niejaki związek legendowy z założeniem kościoła i opactwa Cystersów w początkach XIII w., które władało, oprócz Mogiły, wsiami Prandocinem z przyległemi Kacicami, Sakowicami i Januszkowicami; następnie w skutek nadań i przywilejów Cystersi, za czasów Długosza, posiadali 26 wsi i mnóstwo poddanych, oraz domy w Krakowie, Bochni, Wieliczce i w innych miastach. Wieś Babice, pod nazwą Rogowa, miał darować w XII w. Jaksa Gryfita SS. Norbertankom na Zwierzyńcu; ciążył na niej legat, z którego pobierali kwoty scholastycy katedry krakowskiej, jak również — legat Tomasza Ożarowskiego, podczaszego smoleńskiego, dziedzica Radziejowic, przeznaczony dla kościołów św. Agnieszki i klasztoru PP. Franciszkanek na Stradomiu w Krakowie. Na Bachowicach, jednej z najstarszych osad ziemi zatorskiej, którą kolejno władali ks. Cieszyńscy, Oświęcimscy i Zatorscy, a w r. 1489 rodzina Myszkowskich, były legaty dla OO. Augustjanów na Kazimierzu, dla

kościoła WW. Świętych i dla kolegjaty św. Anny w Krakowie. Z tego, co powiedzieliśmy, nie mówiąc o innych własnościach, bądź szlachty, kościołów, lub klasztorów, mających liczne wsie i chłopów, widzimy związek wiekowy i wpływ kulturalny wsi z ciążeniem ku Krakowowi [37].

Niemały wpływ na ludność wiejską wywierała niegdyś szlachta, gęsto w Krakowskiem osiadła, mająca odwieczne nadania przez królów; dziś na miejscu ich dworów, zrównanych z ziemią, wyrosły całe wsie chłopskie; osady, jak Radocza nad Skawą, Frydrychowice nad potokiem Frydrychówką i inne, osiedlała szlachta zagrodowa, lecz wkońcu uległy asymilacji. Jedna z takich wsi, Leńcze nad Skawinką, odległa od Krakowa o 27 klm, należała, jak wiadomo, pierwotnie do biskupów krakowskich. Dokument, wydany w Krakowie 15 maja 1287, mówi tu o nadaniu Pawłowi, biskupowi krakowskiemu, na władanie prawem dziedzicznem Leńcz z innemi wsiami. W XIV w. należą one do Benedyktynów tynieckich, w r. 1426 są jej właścicielami: Marcin Dobek, Łukasz Lenczowski i Bartłomiej Chwałka [37]). W Leńczach przechowuje się dotąd podanie, że wieś tę, niegdyś, zamieszkiwała szlachta, składająca orszak przyboczny Bolesława Śmiałego, zesłana tu za karę za udział, jaki miała w zabójstwie św. Stanisława, biskupa krakowskiego [27]). Księgi metryczne, przechowywane przy kościele parafjalnym w Leńczach od 1648, wykazują w wiekach XVII, XVIII i później, nazwiska szlacheckie z przydatkiem »nobilis« z przydomkami, jak prawdopodobnie pierwsi osiedleńcy wsi, Pająk Lenczewski herbu Strzemię, Nałęcz Gruczyńscy, Leliwa Matkowscy, wreszcie Zahorowscy, Radziszewscy, Witkowscy, Maliszewscy, Stefanowscy, Zabłoccy, Strońscy i inni [27]). Lenczewscy nazywani są niekiedy dzierżawcami Kossowa, Tuczania i Nowego Dworu od Porębskich w ks. Zatorskiem [37]). Potomkowie tej szlachty siedzą i dziś na zagrodach i choć nie wyróżniają się od chłopów zamożnością, a niekiedy są nawet ubożsi, lecz zato przewyższają ich pewną kulturą i ogładą towarzyską, mają ambicję, poczucie swej wyższości i dumę rodową. Szanowny proboszcz miejscowy od lat wielu w Leńczach zamieszkały, a sam pochodzący z ludu, bardzo dodatnio odzywał się o swych parafjanach, pochodzących ze szlachty, choć może wyróżniających się zbyt przeczulonym honorem. Żaden z nich, choć w jak ciężkiem byłby położeniu, nie wyciągnie ręki, głodny będzie udawał sytego, a nie ukradnie, jest wyższej obyczajności, nie upija się, wstrzymuje się od używania słów nieprzyzwoitych i połajanek [27]) przeświadczony, że *noblesse oblige*. To złagodzenie obyczajów udzielało się ludowi od szlachty i kościoła; słowo »ty«, zastępują nieraz przez »wy« lub »pan« i »pani«. Wogóle na wsi lud przestrzega, aby do młodych dziewcząt i chłopców mówić »ty«, do zamężnych lub żonatych »wy«.

Ziemia krakowska, przy urodzajnej glebie, należy nietylko do najbardziej zaludnionej w Polsce, lecz i w Europie. Pomimo tego, że własność szlachecka tu stopniała i przeszła do chłopów, ogromna ich ilość jest pozbawiona ziemi, co powoduje znaczne wychodźtwo do miast, sezonowe na Sasy, do Danji, Francji i emigrację do Ameryki, albowiem przeciętna ludności wynosi od 115 do 120 na 1 klm. Pod względem narodowościowym Krakowskie ze wszystkich dzielnic jest najbardziej polskie, gdyż przy 93,5% ludności polskiej ma tylko do 6% żydów i 0.5% innych narodowości. Ludność w przeważnej części trudni się uprawą roli, mała jej cząstka górnictwem, lub pracą w fabrykach i w przemyśle. Krakowiacy graniczą na półn.-zach. ze Ślązakami i Wielkopolanami, na półd.-zach. z góralami, a na wsch. z Mazurami. Lud, w gwarze swej, mieszkańców prawego brzegu Wisły nazywa *cesarzakami*, lewego polakami. Według S. Udzieli, jednak nazwą ostatnią mieszkańcy powiatów krakowskiego i chrzanowskiego przezywali mieszkańców prawobrzeżnej Wisły w tym czasie i nieco później, kiedy Wisła rozgraniczała Wolne Miasto Kraków od Galicji. Oprócz tego, jak przytacza w swej monografji S. Polaczek [44], dają przezwiska miejscowe, tak np. mieszkańców Byczyny zwą karpielarzami, wsi Paczołtowic ciołkami, Rudna szwedami, Psar ziemnemi kretami, Chrzanowa cabanami i t. d.

Któż w Polsce nie zna dziarskich Krakusów, którzy u obcych uosabiają lud polski, o zręcznych ruchach, wiotkiej postawie, uśmiechniętej i dobrodusznej twarzy. Z czasów jeszcze austrjackich, u starych, pozostał zwyczaj golenia twarzy, młodsze pokolenie, jak dawniej, goli brody pozostawiając wąsy, które bardziej odpowiadają malowniczemu strojowi. Wygolonych nazywają »d z i a d a m i«, lub »w s z a r z a m i«. W niektórych okolicach zamężne a niekiedy i dziewczęta po szyję ucinają włosy, lecz zwyczaj ten zanika [44]. W pewnych wsiach długie włosy uważane są za oznakę panieństwa, mężatkom ucinano je tylko przy oczepinach, a dziewczętom tylko wtedy, gdy mają nieślubne dzieci.

Chociaż lud krakowski mieszka na trakcie, dokąd dosięgają silne prądy kosmopolityczne, przenikające z miast i szerzone przez wracających wychodźców wespół z wywrotowemi, społecznemi i religijnemi pojęciami, nie znajdują jednak one u zachowawczych Krakowiaków posłuchu. Piękny strój ludowy, kosztowny a niepraktyczny, wychodzi z codziennego użycia, lecz otoczony pewnym nimbem przeszłości stanowi strój odświętny i uroczysty; przechowuje się w skrzyniach jako pamiątka rodzinna w każdej chacie, przechodząc z dziada na syna i wnuka: biała sukmana o czerwonym kołnierzu, jako »m u n d u r n a c z e l n i k a«, błękitna kierezja, czerwona konfederatka o pawich piórach

i pas skórzany, nabijany brząkadłami. Ubrany tak krakus chwacko dosiada konia i uczestniczy na uroczystościach w słynnych banderjach krakowskich. Odmianę stroju męskiego, w życiu codziennem, stanowi kaftan z rękawami i bez rękawów: ten ostatni jest ubiorem wierzchnim zamiast sukmany; zapinany na haftki pod szyją, ozdobiony szeregiem guziczków perłowych i drobnemi pętliczkami [80]. Kobiety konserwatywniejsze noszą częściej strój dawny: spodnicę kolorową, różnobarwny fartuch, gorset sukienny, i krótki kaftan zwany jadwiśką: na głowie czerwona chustka »po krakowsku zawiązana«, na szyi korale. Odświętnie noszą gorset z droższej materji, wyszywany złotem i paciorkami.

Chata zwana *chałupą*, inaczej *chyżem*, posiada w środku izbę o dwóch bliźniaczych okienkach i małych szybkach. Czasem za stajnią, pod tą samą strzechą, jest jeszcze boisko, na którem młóci się zboże, a snopy przechowuje na strychu, »na górze«. Uboższy nie posiada, ani stajni, ani boiska, natomiast bogatszy, obok chaty, stawia osobną stajnię i stodołę [80]. Charakterystyczną cechą chaty krakowskiej są tradycyjne sprzęty malowane: skrzynia, stół, stołki i łóżko, lecz do nich coraz bardziej wciskają się nowe współczesne graty, stanowiące pewien dysonans w izbie krakowskiej. Dawne chaty z drzewa, pokryte słomą, coraz częściej ustępują miejsca domom z cegły, krytym dachówką lub gontami. Wsie w górskiej okolicy stawiają chata od chaty odległe, osadzone brzozami, wierzbami, lub drzewami owocowemi, nadającemi im wygląd gajów. Chaty budują zwykle frontem ku stronie południowej: rozdziela je sień, która jest zarazem składem narzędzi gospodarczych: wiszą tu sierpy i kosy, po lewej ręce od sieni wielka i jasna izba piekarniana, a po prawej t. z. »izba krakowska«. W piekarni stoi stół długi i ławy, w kącie łóżko z pościelą. Na wielkim piecu rozmieszczone są garnki. Śpią tu dzieci i służba, a w zimie cielęta i drób. Po drugiej stronie sieni izba umeblowana najlepszemi sprzętami: stół pod oknem, pod ścianą ława, w kącie łóżko usłane wysoką pierzyną i poduszkami, dalej szafka rodzaj kredensu z naczyniami, wreszcie skrzynia ze strojami gospodyni. Sprzęty pomalowane w jaskrawe kwiaty z przeważającemi barwami, zieloną, błękitną i czerwoną. W zamożniejszych chatach zegar, a na półce, pod powałą, ułożone talerze. Na ścianach zawieszone obrazy świętych i fotografje rodzinne. Izba ta jest sypialnią gospodarzy i służy za pokój gościnny. Tuż obok jest komora z zasiekami na zboże i skład na różne wiktuały, beczka z kapustą, masło, sery, kasza, słonina i kiełbasy. W piwnicy, znajdującej się osobno, obok chaty, przechowują mleko, ziemniaki, karpiele i buraki. W dziedzińcu mieszczą się budynki gospodarcze i stajnia dla koni. W starych domostwach spotyka się jeszcze chaty pod jednym dachem z budynkami gospodarczemi. W budynkach, niekiedy, zamiast zamków żelaznych

zasuwy drewniane. Stare chaty drewniane pokryte słomą należą coraz bardziej do unikatów, ustępują one domkom małym, murowanym, pokrytym gontami lub dachówką z ułożonemi na dachu inicjałami nazwiska właściciela i rokiem budowy.

Pożywienie ludu jest bardzo proste: brak rozmaitości w pokarmach. Najbogatszy gospodarz, mający własną mąkę, nabiał, drób, karmiący wieprze i posiadający sad owocowy, je codziennie ziemniaki, kaszę, groch, kapustę, podobnie jak ubogi wyrobnik; różni się od niego tylko tem, że nie żałuje omasty, starając się, ażeby potrawy czuć było starem sadłem, czy masłem. Nie pochodzi to ze skąpstwa, lecz prędzej przez przyzwyczajenie i obojętność, bo ma w tem tylko upodobanie, aby pokarm był tłusty i jadła było dużo. Masło, mleko, ptactwo, jaja, owoce chłop zwykle wywozi na targ, i z tego nie korzysta. Chleb, ten ważny produkt pożywienia u sąsiednich, pokrewnych nam plemion ku wschodowi zamieszkałych, w Krakowskiem nie jest codziennem pożywieniem. Chleb żytni pieką raz na tydzień, w mniejszych gospodarstwach raz na miesiąc i przechowują go w komorze. W pobliżu miast ludność wiejska je najczęściej chleb kupny. Z jarmarków przywożą jako łakocie pszeniczne kukiełki i obwarzanki. Na święta doroczne i uroczystości rodzinne np. chrzciny, lub wesele pieką kołacze pszeniczne z serem. Mięso gotowane stanowi pokarm wyjątkowy, niekiedy na niedzielę, we święta i na weselu, na którem gotują wędzonkę i kiełbasę; szynek i salcesonów nie robią. Kapustę jedzą kiszoną, rzepę krajaną suszą jak również śliwki i gruszki. Podczas pracy w polu, czy przy budowie, żywią robotników obficiej i lepiej. W niektórych wsiach biała kawa wyrugowała żur. Jedzą słono i pieprzno. Piją chętnie wódkę piwo, wino, a herbatę z arakiem. Pijaństwo jednak jest rzadkie. Czasy powojenne wprowadziły wiele zmian w sposobie żywienia się Krakowiaków. W początkach chłop mając wiele pieniędzy, łatwość zarobku, a widząc szybki spadek wartości pieniądza przestał go oszczędzać i chować i przyuczył się do lekkomyślnego używania i życia nad stan. Ciekawe wiadomości o odżywianiu się ludu krakowskiego, niemniej ważne dla antropologa, przytaczam z monografji naszego zasłużonego etnografa S. Udzieli [80].

Krakowiak z urodzenia i z zamiłowania jest przedewszystkiem rolnikiem, a czy jest zajęty, jako górnik lub robotnik fabryczny, chwile wolne poświęca pracy na zagonie ojczystym, jeżeli go posiada. Wskutek przeludnienia, mało jest jednak gospodarzy mających ponad dziesięć morgów ziemi. Sieją zazwyczaj żyto, jęczmień, pszenicę, owies. Sadzą ziemniaki, między niemi bób i groch, rzadko konopie i len. Chowają bydło i konie, w wielu okolicach owce, trzymają kury i karmią świnie; pszczół mało.

Pomimo przesądów dawnych w gospodarstwie, które szkoła i cywilizacja zwalcza stopniowo, chłopi wprowadzają doborowe ziarna do siewu, sztuczne nawozy i nowsze narzędzia rolnicze. Zwiększa się ilość dobrych rzemieślników: cieśli, kowali, kołodzieji, murarzy, szewców, młynarzy i t. d. a wśród kobiet, szwaczek, hafciarek. Krakowiacy pracują w kopalniach soli w Bochni i Wieliczce, w kopalniach węgla w zagłębiu Krakowskiem i w licznych fabrykach. Zajmują się łowiectwem, rybołówstwem i coraz częściej handlem [80].

Wszyscy etnografowie charakteryzują lud krakowski jako zdolny, pracowity, obdarzony zdrowym rozumem i wrodzonym dowcipem. Z natury konserwatysta, lekkomyślny, wrażliwy i porywczy; długo nie pamięta urazy, gościnny i uczynny, w razie nieszczęścia lub choroby gotów jest podzielić się kawałkiem chleba. Kiedy sąsiad stawia chałupę, lub go pożar nawiedzi, sąsiedzi spieszą z pomocą, zwożąc mu drzewo z lasu, słomę, i bezpłatnie ofiarowują mu pracę. Z usposobienia wesoły, w największym smutku nie oddaje się długo rozpaczy i prędko się pociesza; wielce towarzyski, lubi namiętnie muzykę, śpiew, tańce i zabawę. Karczma jest klubem towarzyskim, w którym odbywają się swatowstwa, różne obchody, zawierają małżeństwa, znajomości między młodzieżą iześrodkowuje życie wsi. Młodzi tu się weselą, a starzy naradzają nad sprawami osobistemi, lub gminnemi. Smutek i wesele chłop zatapia w kieliszku, a nałóg pijaństwa niestety wciąż się wzmaga w czasach ostatnich. Miejsce do niedawna tradycyjnego żyda zajął wszędzie chłop i podobnie jak tamten jest dziś powiernikiem opinji publicznej. Wobec towarzyskich zalet ludu krakowskiego, przy jego inteligencji wrodzonej i piśmienności, nigdzie może nie byłoby tak pożądane zakładanie domów ludowych z herbaciarniami, odczytami i widowiskami teatralnemi jak tutaj: usunęłyby one, szkodliwie na lud oddziaływający, wpływ karczmy, zastępując tradycyjną wódkę inną, godziwą, rozrywką, którąby wytrzebiała zakorzenione wady, jak chełpliwość, przesadną ambicję, popęd do bójek, namiętne zamiłowanie do sporów, procesów i pieniactwa. Każda drobna sprawa sąsiedzka, spór o grunt lub spadek, ubliżenie na honorze, daje powód do długich i kosztownych procesów, co lud prawdopodobnie odziedziczył po szlachcie. Ratuje znacznie od zupełnego rozdrobnienia i zubożenia ludu prawo zwyczajowe, dotąd przestrzegane, że syn najstarszy zostaje posiadaczem ojcowizny i spłaca rodzeństwo, chociaż z wielkim trudem, co nie obchodzi się bez kłótni i procesów. Ponieważ stan szlachecki, jako warstwa społeczna, z przejściem ziemi do chłopów, przestał prawie istnieć w Krakowskiem, więc na powiększenie drobnej własności przez podział większej, liczyć nie można; przy 350 tysiącach gospodarstw karłowatych w obecnem województwie krakowskiem i przy braku ziemi

pozostaje jedynie uprzemysłowienie kraju, wprowadzenie rzemiosł i rękodzieł i w końcu kolonizacja przez Krakowiaków ziem wschodnich, do czego się ten lud przez swą wyższą kulturę i inteligencję nadaje.

Wszystkie wsie-gminy, kilku przynajmniej powiatów przyległych do Krakowa, posiadają szkoły ludowe, a w licznych gimnazjach kształci się znaczna rzesza dzieci włościańskich: zapełnia ona seminarja duchowne, postępuje coraz więcej na Uniwersytet Jagielloński i inne wyższe zakłady, z nich więc rekrutuje się znaczna liczba inteligencji, księży, nauczycieli szkół ludowych i średnich, lekarzy, adwokatów, urzędników różnych dykasteryj, a nieraz profesorów uniwersytetu, okazujących częstokroć wybitne talenty, wyższe aspiracje i dążności duchowe. Z upadkiem szlachty, wobec pchnących się coraz więcej do objęcia placówek kulturalnych żydów, wytwarza się powoli warstwa inteligentna z ludu, stanowiąca poważną konkurencję. O poddaństwie wśród Krakowiaków zaginęła tradycja; pańszczyzna oddawna zniesiona, a od r. 1848 lud niepłaci czynszów. Po słynnej rzezi galicyjskiej i parcelacji wielu dworów, z pozostałemi stosunki lepiej się jakoś ułożyły a w części, może wskutek większego zrozumienia, lud nie ma takiej nienawiści do dworu i do panów; poczuwając się do równości, nie znosi służalstwa. Wielkie znaczenie Krakowa i jego kultury w XV -XVI w. przy gęsto niegdyś w Krakowskiem rozsiedlonej szlachcie, hołdującej już zwyczajom i obyczajom zachodnim, nie mogło nie wpływać cywilizacyjnie na charakter i obyczajność ludu, który był w nieustannym kontakcie z kościołem, dworem i z miastem. Warstwa bowiem panująca i kierująca potężną nawą życia wielkiego państwa nie mogła nie oddziaływać na lud, który jest spadkobiercą tak rasowym, jak i duchowym szlachty, odziedziczywszy jej cechy dodatnie, jak i ujemne. Lud otacza pewną czcią duchowieństwo, choć po wielkiej wojnie z rozluźnieniem obyczajów i upadkiem etyki wogóle, stosunki z duchowieństwem znacznie się pogorszyły. Chłop, spotkawszy na drodze nieznajomego, uchylał kapelusza z wezwaniem Boga witał go życzliwie po bratersku, dziś u młodszego pokolenia, z prądem demagogicznym, zwyczaj ten zanika. Pomimo tego jednak Krakowiacy nietylko w rodzinie ludów słowiańskich, lecz i wśród ludów Polski, pod względem kultury, obyczajowości, mogą zająć uprzywilejowane stanowisko; od tysiąca lat bowiem siedząc na glebie, na której rozwijała się historja dziejów narodu, z mlekiem matki wyssały tradycję Polski niepodległej, przechowując świetne podania i święcąc uroczystości narodowe.

Badań naszych Krakowiaków dokonaliśmy w latach 1924 i 1925, na przestrzeni 45 do 50 klm, dokoła Krakowa. Jest to najbliższy teren,

który był w nieustannym kontakcie z miastem i przez wiele wieków po wszystkich większych katastrofach i klęskach, jakie dotknęły Kraków: wojnach, napadach i epidemjach dostarczał mu zaludnienia. W ten sposób terytorjum moich badań obejmowało najbliższe powiaty, przyległe do Krakowa, t. z. dawnej Galicji zachodniej, najbardziej ludne i rzadko z zadawnego kordonu zaboru rosyjskiego. Staraliśmy się, ażeby badani, przynajmniej o ile można, stanowili żywioł czysty, miejscowy, od paru, lub więcej pokoleń osiadły. Szczególniej w samym Krakowie takich autochtonów zbadaliśmy 53, razem z pow. krakowskiego 122, z wadowickiego 60, bocheńskiego 65, chrzanowskiego 32, wielickiego 39; wreszcie pojedyncze spostrzeżenia z pow. myślenickiego 4, oświęcimskiego 3; tarnowskiego, brzeskiego, limanowskiego i bialskiego po 2; z pow. dąbrowskiego, pilzneńskiego i żywieckiego po 1: z b. zaboru rosyjskiego: z pow. miechowskiego 5, z będzińskiego i olkuskiego po 4. Ogółem zbadano 351 (♂ 265 ♀ 86). Największa ilość osób z oddzielnych miejscowości pochodziła z Krakowa 53, Radziszowa 27, Zarzyc W. 21, Wieliczki 13, Leńcz 10, Skawiny 6, Krzeszowic i Jaworzna po 5, Bochni, Gdowa, Rusosic po 4 i t. d. (patrz mapkę badań Krakowiaków Tab. 1). Inne nazwy miejscowości są wypisane w tabl. pomiarów i na przyłączonej mapce oznaczone większemi, lub mniejszemi kółkami, stosownie do ilości dokonanych spostrzeżeń. Ogółem badani pochodzili ze 195 miast, miasteczek, wsi, zagród i osad. Badania częściowo były dokonywane w miejscach zamieszkania badanych w miastach i wsiach; częściowo w kilku krakowskich koszarach wojskowych. Wiek badanych przypadał na lata następujące:

Tab. I.

Wiek	265 Mężczyźni	86 Kobiety	354 Razem
od 18—20 lat	11	17	28
» 21—25 »	216	20	236
» 26—30 »	5	8	13
» 31—35 »	5	5	10
» 36—40 »	6	11	17
» 41—45 »	5	4	9
» 46—50 »	6	12	18
» 51—55 »	6	3	9
» 56—60 »	5	4	9
» 61—70 »	—	2	2

Średni wiek badanego przypada na lat 28, przyczem na wiek męski lat 27, a na kobiecy 32. Największa ilość badanych obu płci przypada na 21—25 lat 236 (66,7%), a reszta na wiek młodszy od 18—20 l., powyżej 26 aż do wieku starości 118 (33,3%).

Badania nasze polegały na części opisowej i antropometrycznej, które oddzielnie rozpatrujemy. W pomiarach łaskawie mi dopomagał asystent zakładu antropologicznego, student medycyny, p. Ludomir Sedlaczek, któremu niniejszem wyrażam moje serdeczne podziękowanie.

I. Część opisowa.

a) Mężczyźni.

Część opisową rozpoczynamy od określenia barwy powłok. najprzód skóry, która była badana poglądowo na wewnętrznej stronie ramienia. przyczem największa liczba spostrzeżeń przypadła na skórę jasną t. j. biało-różową 228 (86%) i na ciemną zaledwie 37 (14%), z której przypada jednakowa ilość na obie odmiany. śniadą 19 (7,1%) i płową 18 (6,9%).

Barwę włosów określaliśmy za pomocą skali E. Fischera, podobnie jak u grup pokrewnych, które dla porównania w osobnej tabelce zestawiamy z Krakowiakami [1]).

Tab. II.

Barwa włosów		NN skali E. Fischera	265 Krakowiaków		116 Mieszkańców pow. Brzesko [68])		611 Górali polskich [66])	189 Podgórzan [64])	265 Krakowiaków		116 Mieszkańców pow. Brzesko		611 Górali polskich	189 Podgórzan
		w liczbach bezwzględnych							w %					
blond	jasne	12—20	5	31	3	31	46	23	1,9	2,6	2,6	26,7	7,5	12.2
	średnie	21—24	2		11				0,7		9,5			
	ciemne	10—13	—		17				–		14,6			
szatyn	jasne	25—26	57	215	7	50	456	119	21,5	80,1	6,0	43,1	74,6	63,0
	średnie	8—9	55		31				20,7		26,7			
	ciemne	5—6	103		12				38,8		10,3			
rude		2—3	1		1		2	1	0,4		0,9		0,4	0,5
brunet		4	38		26		101	42	14,3		22,4		16,5	22,2
czarne		27	4		—		6	4	1,5		—		1.0	2.1

[1]) Dla wyjaśnienia muszę dodać, że niektóre grupy pokrewne Krakowiakom lecz badane przez nas, lub przez innych wcześniej, zestawiamy porównawczo z niemi. jak mieszkańców pow. brzeskiego i będzińskiego. Górali przy porównaniu rozpatrujemy w dwóch grupach, nie według podziału dawnego W. Pola, który ich dzielił na 16 rodów, lecz według ściślejszego, etnograficznego podziału S. Udzieli, przeprowadziłem przed laty badania góralszczyzny polskiej zaliczając do właściwych górali cztery grupy górskie: 1) Wiślan pow. bielskiego (wieś Wisła) i cieszyńskiego (wsie Istebna.

U Krakowiaków najpospolitsze są włosy szatyn (80,1%), występujące stalej, niż u górali polskich (74,6%), u podgórzan (63%), a w szczególności niż u mieszkańców Brzeska (43,1%).

Bruneci u Krakowiaków spotykają się o wiele rzadziej (14,3%), podobnie jak u górali (16,5%), natomiast są częstszymi u podgórzan (22,2%) i w Brzeskiem (22,4%).

Blondyni wśród Krakowiaków są wyjątkowo rzadcy (2,6%), zdarzają się częściej u górali (7,5%) i podgórzan (12,2%), a w liczbie znaczniejszej w Brzeskiem (26,7%).

Barwę oczu oznaczaliśmy skalą R. Martina i otrzymaliśmy następujące wyniki:

Tab. III.

Barwa oczu		NN skali Martina	265 Krakowiaków		116 Mieszk. pow. Brzesko [68]		611 Górali polsk. [66]	189 Podgórzan [66]	Krakowiaków		Mieszk. pow. Brzesko	Górali polskich	Podgórzan
w liczbach bezwzględnych									w %				
siwo-ziel.	jasne	11–12	14		4				5,3				
	średnie	9 10	15	74		38	84	33	5,7	28,0	36,2	13,1	16,1
	ciemne	8-9	45		6				17,0				
siwo-nieb.	jasne	15-16	15						5,7				
	średnie	14–15	50	105		30	299	88	18,8	39,6	31,0	47,1	44,1
	ciemne	13–14	40						15,1				
piwne	jasne	6–7	33						12,0				
	średnie	5-4	51	86		19	253	80	19,6	32,3	32,7	39,8	39,8
	ciemne	3-2	2						0,7				

U Krakowiaków barwa siwo-niebieska (39,6%) o niewiele przewyższa oczy piwne (32,3%) i siwo-zielone (28%), kiedy w Brzeskiem siwo-zielone są nieco częstsze od innych (36,2%), u górali i podgórzan siwo-błękitne (47.1 i 44,1%) przewyższają częstością piwne (po 39,8%).

Jaworzyna i inne) 2) Beskidowych (zachodnich części pow. żywieckiego, myślenickiego połudn. okolic bielskiego i wadowickiego (wsie Jeleśnia, Zawoja, Skawica, Białków, Przyborów i inne, 3) Podhalan pow. nowotarskiego (bez trzech wsi ruskich i Ochotnicy; wsie Poronin, Zakopane, Szaflary, Maniowy, Huba, Szembark, Czorsztyn, Szczawnica, i inne, i nakoniec 4) Kliszczaki, zajmujący połudn. część pow. myślenickiego (wsie Pcim Łubień, Rabka, Trzebinia, Stróża, Krzczonów i inne). Do Podgórzan zaś: 1) Jabłonkowian v. Jackow, t. j. mieszkańców Jabłonkowa 2) Wałachów pow. cieszyńskiego (wsie Ropica, Bystrzyca, Ligotka i inne). 3) Lasi zachodni, pow. frysztackiego (wsie Błędowice, Cierlisko, Olbrachtowice i inne) i 4) Lasi wschodni pow. nowo-sądeckiego i wschod. części limanowskiego (wsie Podegrodzie, Jazowsko, Stadło, Gostwica, Niżkowa i inne).

Współzależność od połączenia barw skóry, włosów i oczu u Krakowiaków przedstawia następująca tabelka:

Tab. IV.

Oczy.

Skóra	Włosy		105 siwo-niebieskie			74 siwo-zielone			86 piwnych		
			15 jasne	50 średni	40 ciemne	14 jasne	15 średni	43 ciemne	33 jasne	51 średni	2 ciemne
228 jasna r. biała	szatyn blond	jasne	2	—	—	—	1	—	—	—	—
		ciemne	—	1	—	—	—	—	—	—	—
		średnie	4	15	12	4	2	8	2	2	—
		jasne	3	3	6	2	7	8	5	5	—
		ciemne	3	25	13	3	2	19	11	11	1
		rude	—	—	—	1	—	—	—	—	—
		brunet	—	4	4	—	—	3	5	5	—
		czarne	—	—	—	—	—	—	2	2	—
37 ciemna, 18 płowa	szatyn blond	jasne	—	—	—	2	—	—	—	—	—
		średnie	—	—	—	—	—	1	—	—	—
		ciemne	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		jasne	—	—	1	—	—	1	—	2	—
		średnie	1	—	1	—	1	1	1	—	—
		ciemne	1	—	1	—	1	1	1	1	—
		brunet	—	—	1	2	—	—	2	—	—
37 ciemna, 19 śniada	szatyn blond	jasne	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		średnie	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		ciemne	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		jasne	—	—	1	—	—	—	1	—	—
		średnie	1	—	—	—	—	—	2	6	—
		brunet	—	2	—	—	1	1	1	2	1

Z zestawienia trzech barw skóry, włosów i oczu wynika, że typ o barwach jasnych, skórze jasnej, włosach blond i jasno-szatyn, oczach siwo-niebieskich i zielonych napotkano w 78 wypadkach, (29,4%), typ ciemny o skórze ciemnej (płowej i śniadej), włosach ciemno-szatyn i brunet, oczach ciemnych (piwnych w różnych odcieniach) w 6 wypadkach tylko (2,3%), największa zaś liczba spostrzeżeń przypadła na połączenie barw, tworzących typ mieszany, czyli obojętny, t. j. skóry białej z włosami średnio i ciemno-szatyn, z oczami siwo-błękitnemi, zielonemi, piwnemi, lub skóry białej z włosami rudemi, brunet, lub skórą płową lub śniadą, z włosami jasno, lub średnio-szatyn, z oczami jasnemi (siwo-błękitnemi lub zielonemi), na który przypada 181 spostrzeżeń (68,3%).

Ten zbyt niski procent typu ciemnego będzie o wiele znaczniejszy, jeżeli typ przeważający mieszany rozłożymy na składające go pierwiastki: okaże się wtedy jasnego typu 98 i ciemnego 83. Redukując teraz ogólną liczbę badanych do dwóch zasadniczych typów, włączając do typu czystego jasnego pierwiastki jasne typu mieszanego, a dodając do czystego ciemnego pierwiastki ciemne zmieszane, wystąpi typ jasny w liczbie 176 (66,4%), ciemny zaś w 89 (33,6%) t. j. że u Krakowiaków typ jasny w 2/3 przeważa nad 1/3 ciemnego.

Przy pierwszem badaniu Polaków galicyjskich Majer [34]), znalazł, że typ jasny znacznie przewyższa (35,4%) ciemny (19,4%), przy liczniejszym mieszanym (45,2%). Liczb przypadających na oddzielne powiaty w Krakowskiem nie możemy cytować, gdyż są bardzo przypadkowe, z powodu ograniczonej ilości spostrzeżeń. W Miechowskiem na zasadzie badań Lotha, Baranowska-Malewska [4]) obliczyła jasnego typu 23,5%, ciemnego 35,3% mieszanego 41,2%. Mydlarski w Pilzneńskiem [39]) znalazł przewagę typu jasnego, ze względu na włosy blond 54,4% i szatyn 30,4%, przy przeważającej barwie oczu jasnych 75,4%. Jasne barwy skóry, włosów i oczu występują wybitnie w Sandomierskiem i Radomskiem. Typ jasny w Radomskiem według Olechnowicza [42]) występował w 50%, ciemny zaledwie w 7% a mieszany w 48%; w Sandomierskiem Lencewicz [29]) obliczył jasny na 16% a ciemny tylko na 3%, natomiast wszystkie inne połączenia zaliczył do mieszanego 81%. Tenże Lencewicz u ludności gór kieleckich [31]) znalazł skórę białą aż w 99,3%, blondyni i szatyni występowali w 80%, oczy jasne w 77,4%, a tymczasem przy rozmieszczeniu według typów przypadło zaledwie na jasny 14,7%, ciemny 10,6% a na mieszany 74,2%. Otóż niewątpliwie w tym ostatnim wypadku w znaczniejszej ilości musiał wystąpić pierwiastek jasny. U Kaszubow według naszych badań [73]) zaznaczyliśmy pospolicie skórę jasną (96,6%), barwa włosów występowała o wiele częściej jasna (60,5%) niż ciemna (39,4%), jak również i oczy jasne (67,5%), wobec mniejszości ciemnych (32,5%). U górali naszych [67]) znaleźliśmy blondynów zaledwie 7,5%, brunetów i czarnych 24,1%, kiedy szatynów 74,6%. Przytem na włosy jasne przypada 44,7% a ciemne 55,3%, podobną ilość znaleźliśmy w barwach oczu, jasnych 49,5% i ciemnych 50,4%. U podgórzan [67]) pierwiastki jasne są nieco wyraźniejsze, blondynów 12,2%, brunetów i czarnych 24,3% i szatynów 63%, oczu zaś jasnych 49,2% i ciemnych 50,7%. Z tego widzimy, że górale i podgórzanie ciemnym typem przewyższającym jasny wyróżniają się od jaśniejszego typu Krakowiaków, a jeszcze bardziej od Polaków półn., Kaszubów [73]), Białorusinów [54]) i Litwino-Łotyszów [54]), u których typ jasny dochodzi od 62,3—80,9%.

Co do mieszkańców pow. brzeskiego, badanych przez nas [68]), to u nich włosy jasne (52,6%) niewiele przewyższają ciemne (47,4%).

kiedy oczy ciemne (51,7) przeważają nieco nad jasnemi (48,3%). Otóż jeżeli Krakowiacy swym typem jasnym nie dosięgają jaśniejszych typów różnych grup polskich, Białorusinów, Litwino-Łotyszów i Ukraińców [53], to ustępują na tyle ciemniejszemu bardziej typowi w Brzeskiem a jeszcze bardziej góralom i podgórzanom, zajmują więc pośrednie miejsce pomiędzy pierwszą grupą jaśniejszą, a drugą ciemniejszą.

Przechodzimy do dalszych części opisowych budowy głowy, twarzy i ich poszczególnych części wreszcie owłosienia i uzębienia.

U mężczyzn głowa duża, mocnej budowy, krótka i szeroka, z wypukłemi skroniami i silnie rozwinięta w tylnych częściach kości ciemieniowej: taki kształt występował w 161 wypadkach (60,7%), rzadziej głowa ma kształt kulisty 46 (17,4%), lub elipsoidu 37 (13,9%) a owalnej zaledwie 21 (7,9%).

Ciemię wyróżnialiśmy najczęściej wysokie sklepione i krótkie 110 (41,5%), rzadziej wydłużone 69 (26%), lub płaskie i krótkie 56 (21,1%) i bardzo rzadko wydłużone 30 (11.3%). Guzy ciemieniowe zaledwie mogliśmy zaznaczyć słabo rozwinięte w 7 wypadkach (2.6%).

Czoło pospolicie proste, wąskie i miernie wysokie 134 (50,5%), rzadko szerokie niskie 59 (21,9), w tył odchylone 41 (15,5%) lub wypukłe 32 (12,1%). Guzy czołowe występowały w 54 razach (20,3%), z których przypadło na silniejszy rozwój 8, a średni 30 i słabszy 16.

Potylica pospolicie stroma 134 (50,6%), rzadziej wypukła 98 (37%) i wyjątkowo z silnie wyrażonym garbkiem 22 (8,3%) lub spłaszczona i szeroka 11 (4,1%).

Twarz przeważnie szeroka i niska 100 (37.7%), rzadko długa i wąska 39 (14,7%) lub owalna 52 (19.6%) i wyjątkowo okrągła 10 (3,8%). Łuki nadoczodołowe występowały w $^2/_3$ wypadkach (37.7%) słabiej rozwinięte 57 razy, średnio 40 i wyjątkowo silniej 3 razy.

Godnem uwagi jest zastanowienie się nad budową zewnętrzną oka. Gałki oczne głęboko osadzone w oczodołach, przyczem obserwowaliśmy położenie i kształt szpar ocznych oraz skupienie skóry w górze w wewnętrznych kątach szpary ocznej, tworzące u rasy żółtej t. z. fałdy mongolskie.

Otóż położenie szpar ocznych było przeważnie poziome 244 (92,1%) i wyjątkowo tylko skośne, jak u rasy mongolskiej z wewnętrznemi kątami zwróconemi w dół 19 razy (7,2%), w górę tylko 2 razy (0,7%). Szpary oczne przeważnie rozwarte 168 (63,4%) i rzadziej wydłużone 97 (36,6%). Fałda mongolska powiek występowała w 29 wypadkach (11,1%).

W osobnej tabelce zestawiamy budowę zewnętrznego oka u różnych grup ludności krajowej i azjatyckiej, według badań naszych, w celu porównania z Krakowiakami:

2*

Tab. V.

		Położenie szpar ocznych w %	skośne wewn. kątami		kształt szpar oczn ch w %		fałdy mongolskie powiek w %				
		poziome	w dół	w górę	okrągłe	wydłużone	małe	średnie	wielkie	razem	brak
Dzieci krakow.	1586 polskich [77])	96,4	3,2	0,4	96,8	3,2	16,2	9,0	2,7	27,9	72,1
	213 żydowskich [77])	98,6	0,9	0,5	98,2	1,8	8,4	8,0	0,9	17,3	82,7
Polaków	116 mieszk. Brzeska [68])	95,7	3,4	0,9	--	—	13,8	3,4	—	17,2	82,8
	637 górali [66])	89,8	8,5	1,7	—	—	6,4	0,8	0,1	7,3	92,7
	198 podgórzan [66])	93,4	6,1	0,5	—	—	4,0	—	—	4,0	96,0
	495 Kaszubów [73])	84,5	11,9	3,6	88,5	11,5	22,8	2,0	—	24,8	75,2
	22 Zaborów (powiat Warszawski [72])	87,0	8,7	4,3	73,9	26,1	8,7	—	—	8,7	91,3
	156 Białorusinów Wiazyńskich [75])	89,1	9,6	1,3	63,4	36,6	8,3	—	—	8,3	91,7
Tunguzów i Mongołów	36 Chałchusów [61])	36,9	63,9	—	—	—	55,5	8,3	25,0	88,8	11,2
	290 Buriatów [61])						32,1	28,7	10,5	71,3	28,7
	26 Chamneganów [59])	16,7	83,3	—	—	—	55,5	18,3	15,0	88,8	11,2
	24 Armanckich [95])	—	—	—	—	—	25,0	16,7	—	41,7	58,3
	54 Chińczyków północnych [55])	—	—	—	—	—	22,2	—	68,5	90,7	9,3
	359 u żółtych	—	—	—	—	—	36,0	23,9	12,0	74,9	25,1

U dzieci Krakowiaków — Polaków zauważyliśmy, że położenie poziome szpar ocznych występuje stalej (96,2%), niż u dorosłych 92,1%, podobnie u dzieci żydowskich (98,6%). Krakowiacy dorośli mają więc położenie poziome szpar ocznych prawie tak częste, jak i podgórzanie (93,4%), ustępując mieszkańcom Brzeskiego (95,7), a przewyższając mieszkańców pow. warszawskiego (87%), górali (89,8%) i Białorusinów (89,1%). Skośne położenie szpar ocznych z wewnętrznemi kątami zwróconemi w dół, właściwe rasie mongolskiej, u dorosłych Krakowiaków spotykaliśmy dwa razy częściej (7,2%), niż u dzieci (3,2%), podobnie jak u podgórzan (6,1%), górali (8,5%), i w pow. warszaw-

skim (8,7%). Cecha ta, występująca częściej u Białorusinów (9,6%) i Kaszubów (11,9%), u dzieci żydowskich należy do wyjątkowych (0,9%). Wewnętrzne kąty szpar ocznych zwrócone do góry występowały u Krakowiaków wyjątkowo (0,7%) podobnie jak u dzieci i innych grup badanych (0,4—1,7%) oprócz Kaszubów i w pow. warszawskim, gdzie spotykano je kilka razy częściej (3,6—4,3%).

Szpary oczne okrągłe, szeroko rozwarte, pospolite są u dzieci krakowskich chrześcijańskich (96,8%) i żydowskich (98,2%); z wiekiem u Krakowiaków szpary oczne wydłużają się i liczba okrągłych się zmniejsza (63,4%), podobnie jak u Białorusinów (63,4%), ustępujących bardziej okrągłym szparom ocznym w pow. warszawskim (73,9%), a w szczególności u Kaszubów (88,5%).

Co do rozwoju fałdy mongolskiej powiek to ona podlega znacznej ewolucji z wiekiem. U dzieci krakowskich występuje przeszło w 1/4 wypadków (27,9%) i dwa razy jest częstsza niż u dzieci żydowskich (17,3%). Z wiekiem u dorosłych Krakowiaków zmniejsza się do 11,1% ustępując u górali, mieszkańców pow. warszawskiego, Białorusinów i podgórzan od 8,7—4%, podnosząc się w Brzeskiem do 17,2%, a u Kaszubów do 24,8%.

U rasy mongolskiej, mającej pospolicie skośne położenie szpar ocznych z wewnętrznemi kątami skierowanemi w dół (63,9—83,3%), fałdy powiek występują bardzo niejednostajnie, kiedy u Tunguzów armackich, Metysów z Rosjanami występują w 41,7%, u Buriatów w 41,3%, u innych dosięgały od 88,8—90,7%; przyczem fałdy są silniej rozwinięte w dzieciństwie i w wieku dojrzałym, zmniejszając się w wieku starszym, cośmy zaznaczyli u Krakowiaków, u których cechy budowy azjatyckiej występują niekiedy, lecz mniej często, niż u Kaszubów.

Wydatność jarzm nietyle może co do ich wielkości, ile co do kształtu (a jak wiadomo stanowiąc cechę azjatycko-mongolską przejawiała się w 160 razach (60,4%) w 3 stopniach rozwoju, w słabszym w 48 wypadkach, średnim 86 i silnym w 3, te dwa ostatnie stopnie 89 razy czyli 33,6%, mają pewne cechy do mongolskich podobne.

Mniej lub więcej silny rozwój guzów nosowych przejawiał się w 87 razach t. j. w 1/3 spostrzeżeń (32,2%) w różnym stopniu rozwoju, w słabszym 52, średnim 30 i w silniejszym 3 razy. W łączności z rozwojem guzów nosowych wcięcie nosowe spotykano w 64 wypadkach (24,1%).

Kształt nosa najczęściej wypukły t. j. prosty 160 (60,7%) w dwóch odmianach, o wiele częściej prosty i szeroki 121 (45,6), niż prosty), wydłużony i wąski 53 (20%); rzadziej zaś występuje nos płaski 45 (16,2%) garbaty 35 (13,2%) i zadarty 20 (7,5%) i wyjątkowo wyższy rozwój płaskiego z zapadłym, wklęsłym grzbietem 6 (2,3%).

Najczęstszym kształtem warg są szerokie i równe 129 (48,6%), rzadsze jednakowo często spotykane są: dolna wydatna i gruba 57 (21,5%), lub obie wąskie, ostro ścięte 54 (20,4%); o połowę rzadsza bywa górna wydatna 25 (9.4%).

Uszy przypłaszczone mamy w 140 (52.8%), lub dalej odstające od głowy w 125 (47.2%) wypadkach. Częściej przy tej drugiej formie występowały niekiedy silniej zaznaczone wzgórki Darwina 22 (8,3%). Płatki uszne pospolicie były silniej rozwinięte 236 (89%) i 29 razy bezpośrednio zrośnięte ze skórą twarzy 10,9%).

Twarz słabo wysunięta na przód, przyczem spłaszczenie do mongolskiego podobne występuje częściej, niż prognatyzm zębodołowy pojawiając się zaledwie w 14 razach (7,2%), z tych w 8 wypadkach były tylko ślady, w 4 średni i 2 razy silniejszy. Cechą charakterystyczną budowy twarzy jest mocna i silna żuchwa, o szerokim trzonie, zakończona pospolicie szeroką, tępo ściętą bródką, wydatną znacznie naprzód w 179 wypadkach (67,5%). Żuchwa o słabszej nieco budowie z bródką okrągłą 71 (26,8%), i z ostro zakończoną lub w tył cofniętą zaledwie 15 razy (5,7%).

Na twarzy zarost umiarkowany rozpoczyna się w wieku lat 18, podobnie, jak i na reszcie ciała. Włosy na głowie są dosyć grube i twarde i (o ile mnie pamięć nie myli) są o wiele gęstsze, twardsze i grubsze, niż u Białorusinów, badanych przezemnie w r. 1891 i w r. 1924, nie mówiąc o Azjatach mających włosy jeszcze grubsze i twardsze, Być może, że z cechą fizyczną włosów u Krakowiaków połączona jest ich o wiele większa trwałość niż u Białorusinów i Litwinów, co zauważyłem przed laty przy ich badaniu. Z ogólnej liczby badanych Krakowiaków 265, przypadło 237 na wiek młodszy i tylko 28 od lat 36—60, z których było mniej, lub więcej pozbawionych włosów na głowie 5 t. j. 17,8% i to w latach 38, 40, 50, 52 i 56. Utratę barwika włosów od lekkiej szpakowatości aż do siwizny spostrzegaliśmy u 4 t. j. w 15% w latach 45, 52, 56 i 60. Porost brwi wyróżnialiśmy czterech stopni: najpospolitszy jest II stopień t. j. mierny zarost brwi 51,2%, rzadsze są III stopnia szerokie 29,6%, wreszcie IV bardzo szerokie zrośnięte 13,1%, i w końcu najrzadsze I stopnia cienkie i wąskie 6%.

Co do uzębienia to u mężyzyzn pospolicie zęby są średniej wielkości (72,1%), rzadko małe (18,1%) i wyjątkowo wielkie (9,8%). Zęby przeważnie równe (90,2%): rosnące w nieprawidłowy sposób spotykały się rzadko (9,8%), przytem pospolicie bez przedziałek (79,9%) a z przedziałkami (diastema) zaledwie w 20,1%. Wogóle więc są średniej wielkości, równe i bez przedziałek. Pruchnienie zębów następuje w dość wczesnym wieku: naliczyliśmy ludzi pozbawionych zębów 1,6%.

Wrodzoną deformację i asymetrję twarzy spotykało się wy-

jątkowo. Asymetrję z opuszczeniem w dół lewej połowy twarzy i nosa zanotowaliśmy 6 razy (2,3%), a deformację obrębka ucha 7 razy (2,6%).

b) Kobiety.

Barwa skóry jasna t. j. biało-różowa jest u kobiet jeszcze pospolitsza niż u mężczyzn, gdyż w 82 wypadkach t. j. w 94,3%, w barwie zaś ciemnej, w odmianie płowej właściwej bardziej blondynkom, a śniadej brunetkom, występowała zaledwie w 4 wypadkach (4.7%).

Barwę włosów u Krakowianek w porównaniu do innych grup przedstawia wykaz następujący:

Tab. VI.

Barwa włosów		NN skali Fischera	85 Krakowianek		94 Mieszkanek pow. Brzesko[68]	357 Góralek[66]	103 Podgórzanek[66]	85 Krakowianek		Mieszk. powiatu Brzesko	Góralek	Podgórzanek
		w liczbach bezwzględnych						w %				
blond	jasne	12—20	2					2,3				
	średnie	21—24	2	8	20	35	15	2,3	9,4	21,3	9,8	14,7
	ciemne	10—13	4					4,6				
szatyn	jasne	25—26	9					10,5				
	średnie	7—9	24	54	65	284	72	27,9	63,5	69,1	79,5	70,6
	ciemne	5—6	22					25,6				
rude		2—3	2		1	—	—	2,3		1,1	—	—
brunet		4	20	21	7	33	12	23,5	24,7	7,4	9,2	11,8
czarne		27	1		1	5	4	1,2		1,1	1,4	3,9

Krakowianki są przeważnie szatynkami (64,0%), choć barwa ta słabiej u nich występuje, niż u brzeskich (69,1%) i u podgórzanek 70,6%) a szczególnie niż u góralek (79,5%); natomiast blondynki są rzadsze u Krakowianek niż u innych, a za to częstsze o wiele brunetki. W stosunku do mężczyzn Krakowianki mają typ szatyn, mniej stale występujący, natomiast częstszy blond i brunet.

Barwy oczu występują u badanych jak następuje: (p. str. 24 tab. VII).

Kiedy u Krakowianek oczy piwne bardzo niewiele (37,2%) przeważają nad siwo-niebieskiemi (29,0%) i siwo-zielonemi (33,6%), w brzeskiem jednakowo często występują barwy siwo-niebieska (46,8%) i siwo-zielona (43,6%), u góralek znowu i podgórzanek piwne przeważają nad innemi (41,5 i 40,4%). Krakowianki wyróżniają się od swych

mężczyzn tem, że kiedy u nich przeważają nieco oczy piwne, u Krakowiaków siwo-błękitne.

Tab. VII.

Barwa oczu		NN skali Martina	86 Krakowianek		94 mieszk. powiatu Brzesko	364 Góralek [66]	104 Podgórzanek [66]	Krakowianek		Mieszk. powiatu Brzesko	Górali polskich	Podgórzanek
		w liczbach bezwzględnych						%				
siwo zielone	jasne	11—12	8					9,3				
	średnie	9—10	9	29	41	99	28	10,4	33,6	43,6	27,2	26,9
	ciemne	8—9	12					13,9				
siwo niebieskie	jasne	15—16	3					3,5				
	średnie	14—15	7	25	44	114	34	8,1	29,0	46,8	31,3	32,6
	ciemne	13—14	15					17,4				
piwne	jasne	6—7	13					15,1				
	średnie	5—4	16	32	9	151	42	18,6	37,2	9,6	41,5	40,4
	ciemne	3—2	3					3,5				

Współzależność barw, skóry, włosów i oczu, tak się przedstawia tab. VIII:

Tab. VIII.

Skóra	Włosy		Oczy: 24 Siwo-nieb. jasne	średnie	ciemne	30 Siwo-zielone jasne	średnie	ciemne	32 piwne jasne	średnie	ciemne
81 jasna v. biała	blond	jasne	1	—	—	-	1	—	—	—	—
		średnie	—	—	—	2	—	—	—	—	—
		ciemne	—	-	1	—	2	1	—	—	—
	szatyn	jasne	—	2	-	—	1	2	1	1	—
		średnie	-	2	6	2	2	3	2	6	—
		ciemne	2	2	2	—	4	5	5	3	—

Skóra	Włosy		Oczy: Siwo-nieb. jasne	średnie	ciemne	Siwo-zielone jasne	średnie	ciemne	Piwne jasne	średnie	ciemne
81 płowa jasna v. biała		rude	—	1	—	—	—	—	—	—	-
		brunet	—	2	2	3	1	1	4	5	2
		czarne	—	—	—	—	—	—	—	—	1
	szatyn	jasne	—	1	—	1	—	—	—	—	—
		ciemne	—	—	—	—	—	—	1	—	—
4		rude	—	—	—	—	—	—	—	1	—

Z wykazu przytoczonego widzimy, że jeżeli podobnie, jak to uczyniliśmy u mężczyzn, rozdzielimy połączone barwy na 3 typy, to otrzymamy jasnego 15,1%, ciemnego 12.8% i mieszanego z obfitszym

jeszcze, niż u mężczyzn pierwiastkiem ciemnym 72,1$^0/_0$, z czego przychodzimy do wniosku, że Krakowianki są typu ciemniejszego, niż mężczyźni. Jest to cecha pospolicie spotykana i u innych plemion w Polsce. Jeżeli teraz podobnie jak u mężczyzn typ mieszany, czyli obojętny, podzielimy pomiędzy dwoma typami czystemi, to otrzymamy typu jasnego 51,2$^0/_0$ i ciemnego 48,8$^0/_0$.

Kobiety mają głowę w stosunku do wzrostu większą od mężczyzn, równie mocnej budowy, szeroką, z wypukłemi skroniami. Kształt głowy owalny występował w 38 wypadkach (44,2$^0/_0$), zbliżony do kulistego w 35 (40,6$^0/_0$), elipsoidnego 13 (15,2$^0/_0$). Z tego wynika, że kiedy mężczyźni mają głowy bardziej wydłużone, kobiety kuliste.

Ciemię miernie wysokie, szerokie i krótkie w 61 wypadkach (70,9$^0/_0$), w których w 35 wysokie i 26 niskie, krótkie i płaskie 16 (18,6$^0/_0$), a wąskie i wydłużone 9 (10,5$^0/_0$).

Czoło miernie wysokie i proste w 40 wypadkach (46,5$^0/_0$), niskie zaokrąglone w 32 (37,2$^0/_0$) i rzadko w tył odchylone (16,3$^0/_0$). Guzy czołowe występowały w 10 wypadkach (11,6$^0/_0$), z których 9 razy były średnio rozwinięte i 1 raz tylko silniej.

Potylicę rozpoznawaliśmy zaokrągloną 42 (48,8$^0/_0$), stromo spadającą 32 (37,2$^0/_0$) i szeroką a płaską 12 (13,9$^0/_0$). Guzy ciemieniowe spotkaliśmy raz 1 (1,1$^0/_0$).

Twarz częściej długa i szeroka 31 (36$^0/_0$), niż długa i wąska 20 (23,2$^0/_0$), rzadziej niska i szeroka 16 (18,6$^0/_0$), niekiedy owalna 11 (12,8$^0/_0$), lub okrągła 8 (9,3$^0/_0$). Kobiety więc mają twarz nieco bardziej rozwiniętą w długość, a mężczyzni w szerokość. Łuki nadoczodołowe w porównaniu do mężczyzn występowały bardzo rzadko 11 (12,8$^0/_0$). Gałki oczne zdają się być mniej głęboko osadzone, niż u mężczyzn, przy podobnem, przeważnie poziomem położeniu szpar ocznych 80 (93,$^0/_0$) i wyjątkowem skośnem z wewnętrznemi kątami, zwróconemi w dół 6 (7$^0/_0$). Szpary oczne jak u mężczyzn częściej rozwarte 55 (64$^0/_0$) niż wydłużone 31 (36$^0/_0$), fałda mongolska występowała rzadziej niż u mężczyzn, bo zaledwie w 5 wypadkach (5,8$^0/_0$) i to słabo w 3 (3,5$^0/_0$), lub średnio-rozwinięte w 2 (2,3$^0/_0$).

Wydatność jarzm, będąca charakterystyczną cechą Krakowiaków, jest często spotykana u kobiet, mianowicie w 56 wypadkach (65,1$^0/_0$), przyczem przypada na słaby stopień rozwoju 12, średni 29 i silny 15.

Częstość guzów nosowych jest cechą męską, która u kobiet przejawia się kilkakroć rzadziej, a mianowicie w 8 wypadkach (9,3$^0/_0$). Najpospolitszym kształtem nosa u kobiet, podobnie jak i u mężczyzn jest prosty 46 (54,7$^0/_0$), który jednak mniej stale występuje, częściej jako szeroki 35 (40,7$^0/_0$), niż wąski 18 (20,9$^0/_0$), płaski w 28 wypadkach (33,3$^0/_0$) i wyjątkowo zadarty 4 (4,8$^0/_0$), wklęsły lub garbaty po 3 (po 3,6$^0/_0$).

Wargi kobiece wyróżniają się od męskich pospolicie szerokich, tem, że są wąskie, ostro ścięte 32 (37,2%) równe i szerokie 31 (36%), przytem częstsze są o wydatnej dolnej wardze 20 (23.2%) i wyjątkowo tylko z podniesioną górną 3 (3,5%).

Uszy przypłaszczone o wiele częściej się zdarzają, niż u mężczyzn 75 (87,2%) natomiast odstające wyjątkowo 11 (12,8%). Wzgórków Darwina nie spotykaliśmy. Płatki uszne występowały o wiele słabiej, niż u mężczyzn, a mianowicie w 67 wypadkach (77,9%), natomiast o dwa razy częstszy u 19 był brak ich zupełny (22,1%).

Prognatyzm szczękowy występował 8 razy (9,3%), z tego połowa przypadała na słabszy, a połowa na średni stopień, był więc nieco silniej wyrażony u kobiet. Szeroką mocną budową żuchwy, o wydatnej naprzód bródce, kobiety nie wyróżniają się od mężczyzn, co nadaje ich twarzy wyraz energji i stanowczości.

Włosy na głowie u kobiet są gęstsze, niż u mężczyzn i warkocze nieraz dosięgają do 3/4 m długości, nie mówiąc już o ich trwałości, gdyż kobiet łysych prawie się nie spotyka. Natomiast owłosienie ciała jest słabsze i porost brwi; 2 stopnia zanotowano 67.4%, I 20,9% i III zaledwie w 11.6%. Włosy kobiece o wiele prędzej podlegają utracie barwika, niż męskie. Szpakowatych naliczyliśmy 4 w wieku lat 36, 50, 54 i 57, a zupełnie siwych 3, w latach 47, 57 i 70, ogółem w 7 wypadkach (8,1%).

Podobnie jak u mężczyzn, u kobiet zęby są najczęściej średniej wielkości, choć mniej stałe (56%), natomiast częstsze są małe (34.4%) i rzadko wielkie (9,9%). Zęby przeważnie rosną równo (84,1%) bez przedziałek (69.1%), choć są mniej trwałe, niż u mężczyzn, gdyż spotkaliśmy kobiety po 28 lat 40, które były pozbawione w połowie zębów (w 21.4%). Wrodzona asymetrja twarzy i ucha występowała podobnie jak i u mężczyzn w 4 wypadkach (4.6%).

Wrodzoną zdolność i inteligencję przypisywaną Polakom wogóle, stwierdzają wszystkie dotychczasowe badania fizyczne, odnoszące się do ciężaru mózgowia i do znacznej wielkości i pojemności czaszek a dokonane na czaszkach pochodzących z różnych dzielnic Polski, różnemi metodami przez Welckera[82], Weisbacha[81], Czausowa[78], Hilczenki[19], Birula-Białynickiego[6], Weinberga[80], Lotha[81]) i innych. Wykazują one nietylko znaczny bezwzględny ciężar mózgowia i pojemność czaszek wogóle, lecz i to, że Polacy przewyższają tem innych Słowian, jak Wielkorosjan, Białorusinów i Ukraińców. Cecha ta być może jest następstwem starszej kultury. Prawdopodobnie te cechy wyższości rasowej wystąpią przy badaniu pojedyńczych osobników, jak to stwierdził Talko-

Hryncewicz przy badaniu czaszki ks. Piotra Skargi, która miała pojemność 1520 cm[71]). Tenże autor zapomocą metody Lee-Pearsona przeprowadził badania na żywych polegające na tem, że od największej długości, największej szerokości i wysokości do ucha odejmował po 11 mm., redukując w ten sposób głowę żywego do miary czaszki szkieletowanej, zakładając empirycznie $C = \alpha . LBH + \beta$ i wyznaczając współczynniki α i β za pomocą metody najmniejszych kwadratów, i znalazł, że z trzech grup badanych, pierwsze miejsce zajmowała inteligencja (profesorowie Uniwers., członkowie Akademji i ludzie zajmujący się wogóle pracą naukową, lub społeczną), która przy średnim wzroście 1705 mm, miała największą średnią pojemność czaszki 1511 cm: drugie po nich miejsce zajęli włościanie Małopolski zachodniej (pochodzący z pow. wadowickiego, myślenickiego, żywieckiego, bielskiego, nowotarskiego, limanowskiego i nowosądeckiego) u których przy wzroście średnim 1661 mm, pojemność czaszki wypadła 1450 cm. Ostatnie miejsce zajęli Kongresowiacy (z ziemi warszawskiej, kaliskiej, łomżyńskiej i siedleckiej), przy wzroście średnim 164,9 mm i pojemności czaszki 1388 cm. Ponieważ do grupy małopolskiej w znacznej liczbie spostrzeżeń wchodzili Krakowiacy musimy zaznaczyć znaczną ich pojemność czaszki[70]).

Wady wrodzone niedorozwojowe u popisowych w b. Galicji od r. 1884—1893, według obliczeń Ciechanowskiego i Urbanika[11]), występowały w okręgu krakowskim: wola w 12,05, a matołectwo w 1,73%, przyczem przypadało:

	wola	matołectwo
w Wadowicach	71,07%	1,15%
w Bochni	«	0,70%
w Wieliczce	»	0,62%
w Myślenicach	»	1,36%

Co do wad zaś wrodzonych, niedorozwojowych, wykazanych przez Komisję Uzupełniającą m. Krakowa i powiatu na r. 1924, urodzonych w 1903, według moich badań i L. Sedlaczka[26]) okazało się, że w m. Krakowie na 1648 przyjętych nie było usuniętych z powodu wola i kretynizmu: tymczasem nie wchodząc w stosunek tych dwóch chorób występowały one w księgach Powiatowej, Krakowskiej Komisji Uzupełniającej w pow. Krakowskim na 1274 osób zaledwie u 5 (0,4%), natomiast w miarę podniesienia się miejscowości nad powierzchnię morza w pow. bocheńskim na 1196 u 40 (3,1%), w pow. wielickim na 769 u 37 (4,8%), a w najwyższej miejscowości w Myślenickiem na 447 u 27 (6,0%). Co do częstości wola i matołectwa, oddzielnie rozpatrywanych na każdy z powiatów przypada:

	wola	matołectwo
w myślenickim	4,5%	1,6%
w wielickim	4 %	0,9%
w bocheńskim	2,4%	0,7%
w krakowskim	0,4%	—
Razem	3,1%	0,1%

Wedle danych z przed lat przeszło 30 o rozprzestrzenieniu się wola i matołectwa, to uwzględniając inny podział, okazuje się częstość ich przejawów podobna.

Dotychczasowe badania antropologiczne Polaków wykazały, że dojrzałość jest u nich spóźniona (jak zakończenie wzrostu ciągnące się do lat 30, zarost twarzy, zmężnienie, przecięcie zębów mądrości, tak i dojrzałość płciowa u kobiet). Pomimo tego Krakowiacy okazują wcześnie zdolność do pracy fizycznej i duchowej, żywość wyobraźni i radość przejawiającą się, jak w życiu codziennem, tak też w muzyce i pieśni, co daje mu odporność w dolegliwościach fizycznych i niepowodzeniach. Przy występujących dosyć wcześnie cechach zestarzenia, jakiemi są zarośnięcie szwów czaszkowych, stosunkowo dość w młodym wieku pojawienie się zmarszczek na twarzy, posiwienie, utrata zębów i włosów, i pomimo późnego dojrzewania i wczesnego zestarzenia, rozrodczość Krakowiaków wykazuje wielką ich żywotność rasową, która przy ulepszonych warunkach chowu i życia może podnieść siły organizmu, przedłużając produkcyjność pracy i długość życia [1]. Nie mając nowych materjałów o długości życia Krakowiaków, musimy polegać na tych, które podali przed 45 laty dla Krakowa Majer [36]) i Buszek [10]), a dla Krzeszowic i okolicy Ściborowski [49]).

Średnia trwałość życia w Krakowie przed wcieleniem go do Austrji do r. 1847 wynosiła lat 30. Majer na zasadzie wykazu zmarłych, dla ludności chrześcijańskiej miasta, od r. 1869—1880 obliczył tylko na 28,38 lat. Odjąwszy, według Körösi'ego, wiek największej śmiertelności do lat 6 otrzymał średni wiek 49 lat (♂ 52,4 ♀ 27,8). Buszek dla chrześcijan zmarłych w Krakowie od r. 1859—1880 średni wiek życia obliczył zaledwie na 25,9 lat (♂ 25,5, ♀ 27 lat), a od r. 6 tylko na 44, 3, tak że trwanie życia zmniejszyło się na 38 lat. Na zasadzie wykazu zmarłych w Krzeszowicach i okolicy (pow. chrzanowskiego) za lat 50 (1834—1883), według Ściborowskiego, długość życia wynosiła 27,9 a więc o 1,8 lat więcej niż w Krakowie. Wpłynęła na to znaczniejsza śmiertelność w wieku dziecięcym w Kra-

[1]) Luka ta będzie wypełnioną, gdyż w Zakładzie Antropologicznym na zasadzie danych Biura Statystycznego opracowuje p. Tambor, stud. Uniw. Jagiell., trwałość życia za ostatnie 45 lat w Krakowie.

kowie. kiedy w wieku starczym śmiertelność większa przypada na Krzeszowice. Starości powyżej 60 lat doczekało w Krakowie na 100 ♂, 13,2, ♀ 18,8, w Krzeszowicach zaledwie ♂ 10,25, ♀ 10,56. Dziewięćdziesiątego roku życia doczekało w Krakowie ♂ 1,5, ♀ 4,3 na 100, a Krzeszowicach zaledwie ♂ 1,0 ♀ 2,5. Majer średnią długość życia poza lat 60 obliczył na 71,5 (♂ 70,5 ♀ 72,5). Trwałość wogóle życia kobiet jest dłuższa niż mężczyzn.

Majer wiek średni dla Krakowa podaje podobny, przytaczając czterowiersz z Psalmu XC tłum. J. Kochanowskiego:

»Tak prędko dni swe trawimy,
Jako słowa, co mówimy,
Wiek ludzki jest lat siedmdziesiąt
Duży co trwa ośmdziesiąt«.

Bądź co bądź odliczywszy znaczną śmiertelność dzieci do 6 roku życia, średni wiek Krakowiaków, pomimo złych nieraz warunków zdrowotnych, można nazwać długim.

Cechy antropometryczne.

Wzrost.

a) Mężczyźni.

Wzrost średni Małopolan był bardzo różnie komentowany od czasu rozpoczęcia badań antropologicznych i uważany za bardzo niski, dlatego musimy to szczegółowo omówić.

Do badań Krakowiaków weszła, jak to na początku zauważyliśmy, bardzo nieznaczna tylko liczba indywiduów m. Krakowa, stanowiąca rdzenną jego ludność od kilku pokoleń tam zamieszkałą, większość zaś badanych stanowili mieszkańcy przyległych do Krakowa powiatów. W ten sposób wzrost Krakowiaka przy min. —152 i max. +181 cm. śr. m. = 166,5 cm. Wzrost karłowaty nie wszedł do obliczeń, a wzrost u pojedynczych ludzi wahał się w granicach 29 cm.

J. Majer przed pół wiekiem wzrost średni dla Polaka b. Galicji w wieku od lat 20—25 obliczył na 162,2 cm. Sądząc z zebranych materjałów weszli tu nietylko ludzie bardzo niskiego wzrostu, lecz i karły i kretyni, których wzrost niższy był niż 140 cm. i opadał do 121 cm. Do obniżenia średniego wzrostu niemniej przyczynił się i wiek badanych od lat 20—25, w którym, jak się potem okazało, wzrost Polaków nie jest jeszcze ukończony, oprócz innych warunków, o jakich wspomnę następnie. Wzrost średni, przytoczony przez Majera, dla Polaków galicyjskich, ustępuje o 4,3 cm Krakowiakom.

Przytaczamy wzrost średni, według badań różnych autorów, w różnych okolicach Zachodniej Małopolski w latach ostatnich:

w Brzeskiem (Talko-Hryncewicz)[68]) = 166,7 cm
w Miechowskiem według badań E. Lotha[4]) (Baranowska-Malewska) = 166 cm
w Przeworskiem (Rosiński)[47]) = 164,4 cm
w Nowo-sądeckiem (Wrzosek)[37]) = 164,8 cm
w Mieleckiem (Szafer)[52]) = 165,2 cm
w Kieleckiem (Lencewicz)[31]) = 164,3 cm
w Pilzneńskiem (Mydlarski)[39]) = 164,8 cm
w Pułtuskiem (Rosiński)[46]) = 163,9 cm
w Będzińskiem (Romanowska)[45]) = 163,9 cm
u górali polskich }
u podgórzan . . } (Talko-Hryncewicz)[66]) = 165,6 cm.

Badania przeto lat ostatnich wykazały o wiele znaczniejszy średni wzrost w Małopolsce, aniżeli podawał Majer. Krakowiacy nasi nie wyróżniają się wzrostem od ludności w Brzeskiem i Miechowskiem, przewyższają innych od 1—2,5 cm. Na podstawie badań dawniejszych średni wzrost dla Polaków b. Król. Polskiego obliczyłem na 164,1 cm. Anuczin[3]) na podstawie ksiąg popisowych Rosji za lata 1874—1883 obliczył wzrost średni dla powiatów Królestwa Polskiego: dla gubernji warszawskiej od 1616—1629 mm, kaliskiej od 1616—1625 mm, kieleckiej od 1610—1644 mm, piotrkowskiej od 1616—1622 mm, płockiej 1617—1638 mm, radomskiej 1610—1635 mm, łomżyńskiej 1627—1642 mm. i suwalskiej 1619—1659 mm. Ludność polska popisowa b. Królestwa Polskiego była wzrostu niskiego, choć w trzech ostatnich gubernjach, które posiadały pewną przymieszkę ludności ruskiej, lub litewskiej wyższego wzrostu, zaciężyło to na średniej tych powiatów.

Ludność Małopolski w stosunku do b. Królestwa Polskiego wyróżniała się wzrostem niższym. Wzrost popisowych Polaków galicyjskich przed pól wiekiem średnio wynosił, według Majera[34]), w 20 r. życia 160,9 cm, w 21 r. 161,2, od 22—24 roku 162,5 cm, w 25 r. 164,2 cm, przy ogólnej średniej z tych lat 162,2 cm. Porównajmy teraz wzrost popisowych 20-letnich urodzonych w r. 1903 z danych Państwowej Komisji Uzupełniającej m. Krakowa i powiatu z r. 1923[20]):

	min.	max.	śr. m.
m. Kraków (Polacy i inn. narod) .	—141 cm	+188 cm	167,5 cm
pow. krakowski	—141 «	+182 «	165,5 «
« wielicki	—146 «	+196 «	166,9 «
« bocheński	—140 «	+184 «	164,5 «
« myślenicki	—140 «	+184 «	164,8 «

Średni wzrost popisowych m. Krakowa, w których skład wchodziły i inne narodowości niepolskie przewyższa od 0,5—3 cm. inne powiaty. Średni więc wzrost średniego Krakowiaka 20-letniego z Krakowa i 4 przyległych powiatów, obliczony przez nas z 5334 popisowych 1923 r., wynosił 165,3 cm [1]), a więc jest wyższy o 5,2 od przeciętnego, 20-letniego popisowego Polaka galic. przed pół wiekiem i niższy o 1,3 cm. od dzisiejszego średniego Krakowiaka według badań naszych, a wzrost ten niezawodnie dosięgnąłby 167 cm. gdyby nie to, że w badaniach naszych przeważała liczba ludzi wieku młodego od lat 20—25, w którym wzrost nie był jeszcze całkowicie ukończony.

Różnica, jaką wykazujemy w średnim wzroście ludności i popisowych Krakowiaków przed pół wiekiem i dzisiaj daje się wytłumaczyć tem, że wzrost popisowych w różnych krajach Europy się zwiększył, jak to stwierdzają zestawienia Mackeprang'a w Anglji, Novelacque'a, we Francji, Livi we Włoszech, Hultkranz'a w Szwecji i Arbo w Norwegji; z Niemiec i Austrji danych brak, gdyż zostały tylko częściowo ogłoszone, przez Ammon'a [2]). W. Bunak [8]), zestawiając dane Mackepranga, wyprowadza wniosek, że wzrost popisowych, od r. 1841 do 1910 w Danji, Szwecji, Norwegji i Holandji zwiększył się od 2½—4 cm, a mianowicie w Danji: z 165,4 na 169,5 cm, w Szwecji z 167,3 na 169,5, w Norwegji ze 168,6 na 170,5 a w Holandji z 165,5 na 168 cm. Schweining [51]), wykazał wogóle zwiększenie się stopniowe wzrostu w większości państw europejskich, choć dla wielu krajów tych danych brakowało. Nie da się jednak zaprzeczyć, że wogóle wzrost się zwiększył; grały tu rolę polepszone zdrowotne i ekonomiczne warunki, obok zmian składowych części rasowych, w których pierwiastki o wzroście niskim mogły wymierać i być zamienione przez rozradzające się wysokorosłe. Meinhausen według Bunaka [8]) starał się to wykazać na badaniach, przeprowadzonych w okręgu frankfurckim, w którym, oprócz germańskiego pierwiastku, ludność składała się ze Słowian, potomków dawnych Wendów. Oprócz wzrostu autor mierzył i obwód piersi i wykazał, że zwiększenie się tych miar nie było jednakowe w różnych miejscowościach i że przyrost tak wzrostu jak i obwodu piersi był największy u mieszkańców miast średnich, następnie małych, najmniejszy zaś u włościan, chociaż różnica była nieznaczna.

Rozpatrzmy teraz oddzielne liczby przypadające na każdy pomiar wzrostu u badanych przez nas Krakowiaków, mniej więcej z ukończo-

[1]) Do tego obliczenia nie wszedł wzrost wyjątkowo niski, karłów i kretynów, których co prawda w m. Krakowie i w pow. krakowskim wśród popisowych prawie nie było, natomiast była ilość znaczniejsza w bocheńskim, wielickim, a najwięcej w pow. myślenickim.

nym wzrostem, w zestawieniu z popisowemi z r. 1923 m. Krakowa i z przyległemi do niego czterema powiatami w następującym wykazie:

Tab. IX.

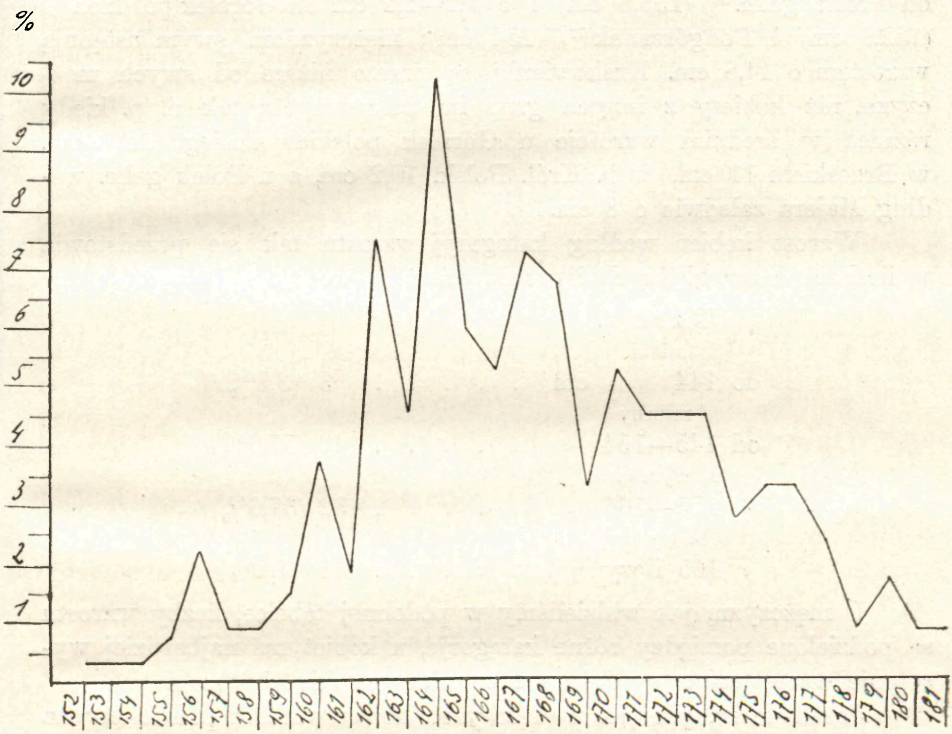
Wzrost w cm.	265	1648	1249	769	1196	447	popisowych — powiaty					
		popisowych — powiaty										
	Krakowiak	m. Krakowa	Krakowski	Wielicki	Bocheńsk	Myślenicki	Krakowiak	m. Krakowa	Krakowski	Wielicki	Bocheński	Myślenicki
	w liczbach bezwzględnych						w %					
b. niski do 149 cm.	1	7	12	9	15	14	0,3	0,4	0,9	1,2	1,2	3,1
niski od 150—164	91	480	509	216	569	174	34,3	29,1	40,7	28,1	47,6	38,9
mierny od 165—169	80	546	397	342	368	148	30,2	33,1	31,8	44,5	30,8	33,1
wysoki w 170—179	89	558	323	184	236	110	33,6	33,8	25,8	23,9	19,8	24,6
b. wysoki 186 i wyż.	4	57	8	18	8	1	1,5	3,4	0,6	2,4	0,6	0,3

U dorosłych Krakowiaków wzrost niski, mierny i wysoki jednakowo często występuje (30,2—34,3%). Co do popisowych to podobny stosunek znajdujemy w m. Krakowie (29,1—33,8%), w pow. krakowskim wzrost niski (40,7%) przeważa nad innemi (25,8—31,8%), podobnie jak i w myślenickim (38,9%) przeważa nad miernym (31,1%) i wysokim (24,6%) a w szczególności w bocheńskim, gdzie wzrost niski (47,6%) przeważa mierny (30,8%), a głównie wysoki (19,8%), tylko w wielickim występuje mierny (44,5%), przy rzadszym wysokim (23,9%) i niskim (28,1%). Wzrost bardzo niski spotykano wyjątkowo tylko u Krakowiaków i u popisowych m. Krakowa (0,3 i 0,4%), nieco częściej u popisowych w powiatach (0,9 i 1,3%). Pod względem ilości ludzi wzrostu b. wysokiego, pierwsze miejsce zajmuje Kraków z najbardziej mieszaną ludnością (3,4%), następnie pow. wielicki (2,4%) przy wypadkach wzrostu wysokiego jak 181, 182, 185, 188 i 196 cm; w pow. bocheńskim wzrost najwyższy był 183, 185 i 194 cm., w krakowskim spotykały się zaledwie dwa wypadki po 182 cm., a w myślenickim tylko jeden z najwyższym 184 cm. Najwyższe liczby karłowatych od 130—127 mm., które nie weszły do naszych obliczeń popisowych, przypadły na powiaty wielicki, bocheński i myślenicki, t. j. tam, gdzie spotyka się wypadki wzrostu bardzo wysokiego. Natura więc jakby igrając pojedynczemi wypadkami, wychodzącemi poza granice zwykłych stopni wzrostu, chciała utrzymać równowagę, powodując często, że tam, gdzie się rodzą karły, przychodzą

na świat ludzie, wkraczający już prawie we wzrost olbrzymi, a gdzie niema pierwszych, rzadko spotykają się i drudzy [1]).

Jeżeli wzrost Krakowiaków sprowadzimy teraz do dwóch działów głównych wzrostu: niskiego do 160 cm i wysokiego wyżej 169 cm, a pozostałych wzrostu miernego podzielimy pomiędzy te dwie kategorje, to na wzrost niski przypadnie 101 (38,2%), a na wysoki 164

Tab. X.

Krzywa wzrostu Krakowiaków.

(61,8%), t. j. że wzrost wysoki u Krakowiaków przewyższa niski, podczas gdy w podobny sposób wzrost, obliczony przezemnie w Brzeskiem, wykazał stosunek odwrotny, bo wysokich zaledwie było 37,9%, niskich zaś 62,1%.

Na oddzielnej tabelce przedstawiona krzywa wzrostu u Krakowiaków (tab. X, str. 33). Podnosi się ona, dosięgając najwyższego szczytu przy liczbie 164 cm i dając dwa niższe podniesienia przy 162, 167

[1]) Ziemia krakowska oprócz karłów wydała słynnych na arenie światowej atletów braci Cyganiewiczów i Szczerbińskich.

i 168, przyczem krzywa podnosi się szybciej na początku i spada przy końcu powoli.

b) Kobiety.

Wzrost u 85 kobiet wahał się między 140 a 167 cm, przy średniej: 151,7 cm.

Są przeto Krakowianki o 4 cm niższe od mieszkanek brzeskich [68]) (155,7 cm), o 2,2 cm od Polek b. Kongresówki [65]) (153,9 cm), o 1,6 cm od Polek galic. [34]) (153,3 cm) i o 1,2—2,2 cm od Góralek polskich [66]) (152,9 cm) i Podgórzanek [67]) (154 cm); mężczyznom swym ustępują wzrostem o 14,8 cm. Krakowianki są przeto niższe od swych mężczyzn, niż kobiety z innych grup im pokrewnych; tak n. p. kiedy różnica w średnim wzroście u Góralek polskich dosięga 12,1 cm, w Brzeskiem 11 cm, w b. Król. Polsk. 10,2 cm, a u Polek galic. według Majera zaledwie o 8 cm.

Wzrost kobiet według kategoryj wzrostu tak się przedstawia w liczbach bezwzględnych i procentach:

Wzrost.

niski do 144 cm	. . . . .	3 (3,5%)
mierny od 145—154 «	. . . . .	49 (57,6%)
wysoki « 155—164 «	. . . . .	32 (37,6%)
b. wysoki « 165 i wyżej	. . . . . .	1 (1,2%)

U mężczyzn, jak widzieliśmy w podobnej tabelce, liczby wzrostu są podzielone pomiędzy różne kategorje, u kobiet zaś najbardziej występuje wzrost mierny (57,6%), a po nim wysoki (37,6%).

Jeżeli teraz, tak jak u mężczyzn, liczby wzrostu podzielimy na dwie kategorje: niski i wysoki, a mierny podzielimy pomiędzy nie, to otrzymamy wzrostu niskiego 80%, a wysokiego 20%, a więc stosunek odwrotny, niż u mężczyzn, co zdaje się stwierdzać znacznie niższy wzrost kobiet w porównaniu z mężczyznami.

Budowa głowy.

a) Mężczyźni.

A. Długość głowy.

Średnia największa długość głowy przy min. — 168 mm max. + 200 mm, daje śr. m. = 184,1 mm.

Przytoczona tabela przedstawia częstość spotykanych pomiarów u Krakowiaków w różnych powiatach:

Tab. XI.

Liczba	Kraków i powiat	Wieliczka	Wadowice	Bochnia	Chrzanów	Brzesko	Limanowa	Żywiec	Miechów	Olkusz	Oświęcim	Będzin	Myślenice	Krakowiacy
	103	33	31	60	25	2	2	1	1	1	1	4	1	265
168	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
9	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
170	—	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
2	3	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
4	4	1	1	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	9
5	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	1
6	3	1	1	3	1	—	—	—	—	—	1	—	—	9
8	7	4	5	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	22
9	2	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
180	11	10	3	6	4	—	—	—	—	—	—	—	—	34
1	1	—	—	2		—	—	—	—	—	—	—	—	3
2	10	6	7	7	5	1	1	—	1	—	—	—	—	38
3	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
4	6	2	3	9	2	—	—	—	—	—	—	—	—	22

Liczba	Kraków i powiat	Wieliczka	Wadowice	Bochnia	Chrzanów	Brzesko	Limanowa	Żywiec	Miechów	Olkusz	Oświęcim	Będzin	Myślenice	Krakowiacy
	103	33	31	60	25	2	2	1	1	1	1	4	1	265
185	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
6	13	2	4	6	2	—	—	—	—	—	—	—	—	27
7	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
8	13	—	1	7	2	1	—	—	—	1	—	1	—	26
9	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
190	4	1	2	2	3	—	1	—	—	—	—	1	—	14
1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
2	4	—	3	—	4	—	—	—	—	—	—	—	1	12
3	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
4	1	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
6	2	3	—	2	—	—	—	—	—	—	—	1	—	8
7	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
8	3	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
200	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	2

Liczby pomiarów długości głowy są rozproszone, największa ich ilość skupia się przy liczbach 182, 180, a następnie przy 186, 188 i nakoniec przy 178 i 184. Słowem pomiędzy pomiarami od 178—188 mm powtarzają się liczby najczęstsze.

B. Szerokość głowy.

Największa szerokość głowy waha się między 138 do 176 mm, przy śr. = 156,7 mm. Częstość spotykanych pomiarów wykazuje tablica następująca (tab. XII. str. 36).

Największe liczby szerokości głowy skupiają się przedewszystkiem przy liczbie 158 mm, a następnie przy 152 mm, potem przy 154 mm, 156 i 160 mm, to jest pomiędzy 152 a 160 mm.

C. Wysokość głowy.

Pomiar ten, o ile wnosić mogę z własnego, wieloletniego doświadczenia przy badaniach żywych ludzi, jest zmienny i niestały, co stwierdziło wielu autorów, i dlatego nie miał on tak szerokiego zastosowania, jak długość i szerokość czaszki i stosunki tych pomiarów. Na zmienność tego pomiaru wskazuje to szerokie wahanie, jakie i w niniejszym wypadku notujemy.

Tab. XII.

Szerokość głowy w mm	Kraków i powiat	Wieliczka	Wadowice	Bochnia	Chrzanów	Brzesko	Limanowa	Żywiec	Miechów	Olkusz	Oświęcim	Będzin	Myślenice	Krakowiacy
	103	33	31	60	25	7	2	1	1	1	1	4	1	275
138	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
140	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	2
4	1	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	3
6	—	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	3
8	3	1	1	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9
9	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
150	12	2	1	3	2	—	—	—	—	—	—	—	—	20
1	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
2	10	6	7	7	3	—	—	—	—	1	1	—	—	35
3	4	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7
4	8	3	5	8	2	1	—	—	1	—	—	1	—	29
5	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
6	8	1	2	8	4	—	—	—	—	—	—	—	—	23

Szerokość głowy w mm	Kraków i powiat	Wieliczka	Wadowice	Bochnia	Chrzanów	Brzesko	Limanowa	Żywiec	Miechów	Olkusz	Oświęcim	Będzin	Myślenice	Krakowiacy
	103	33	31	60	25	2	2	1	1	1	1	4	1	265
157	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
8	19	5	9	9	6	—	1	1	—	—	—	—	1	51
9	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
160	15	3	1	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	25
1	3	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
2	6	3	1	4	2	—	—	—	—	—	—	2	—	18
3	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
4	6	2	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	11
6	2	1	—	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—	7
8	1	1	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
9	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
170	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
6	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1

Wysokość głowy waha się między 108 a 153,1 mm. przy średniej mierze 127,9 mm.

Częstość spotykanych liczb tego pomiaru jest następująca:

Tab. XIII.

Wysokość głowy w mm	Kraków i powiat	Wieliczka	Wadowice	Bochnia	Chrzanów	Brzesko	Limanowa	Żywiec	Miechów	Olkusz	Oświęcim	Będzin	Myslenice	Krakowiacy
	103	33	31	60	25	2	2	1	1	1	1	4	1	265
108	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
110	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
112	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
115	5	—	2	1	2	—	1	—	—	—	—	—	—	11
117	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
118	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
120	16	7	5	17	3	2	—	—	—	1	—	—	—	51
122	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2
123	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
125	13	7	6	11	7	—	—	—	—	—	—	—	—	44
126	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
127	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1

Wysokość głowy w mm	Kraków i powiat	Wieliczka	Wadowice	Bochnia	Chrzanów	Brzesko	Limanowa	Żywiec	Miechów	Olkusz	Oświęcim	Będzin	Myślenice	Krakowiacy
	103	33	31	60	25	2	2	1	1	1	1	4	1	265
128	—	4	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
130	26	7	6	16	7	—	—	—	1	—	1	3	—	67
131	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
132	1	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
133	—	1	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	3
134	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	2
135	22	3	1	9	2		—	—	—	—	—	—	1	38
136	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
140	13	—	3	3	—	—	—	—	—	—	—	1	—	20
145	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	2
150	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
153	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1

Oprócz znacznego rozproszenia liczb, skupiają się one przy pomiarach najrozmaitszej wysokości, jak n. p. począwszy od 120 mm, 125 mm, a dosięgają największej liczby przy 130 mm, 135 i 140 mm.

Zestawienie trzech bezwzględnych pomiarów głowy: długość, szerokość i wysokość.

Od czasów Broca do klasyfikacji kranjologicznych typów służyły głównie wskaźniki i stosunki, zachodzące pomiędzy pomiarami długości i szerokości czaszek, pomiary zaś bezwzględne zajmowały miejsce drugorzędne. Od tego czasu wszedł w użycie trzeci wymiar wysokości czaszki od *basionu* do *bregmy*, a przez Virchowa zalecony od *vertex* do ucha, który mógł być brany i u żywych, a z tego pomiaru był obliczany stosunek do długości, lub szerokości głowy. Lecz w końcu wskaźniki czaszek przestały zadowalać i zaczęły się odzywać głosy za udzieleniem pewnego miejsca w klasyfikacji pomiarom bezwzględnym, a następnie nawet o zastąpienie niemi stosunków. Już przed 40 laty Emil Schmidt do charakterystyki kształtu czaszek wprowadził liczby bezwzględne, dające pojęcie o ich długości, szerokości i wysokości. Później Broca a za nim Topinard przyznawali znaczenie pomiarom bezwzględnym i, pomimo wskaźników czaszek krótko, średnio i długogłowych, wyróżniali, według pomiarów bezwzględnych, czaszki krótkie, długie, wysokie i t. d. Nasz Kopernicki, czuły na wszelkie nowe prądy naukowe, przy klasyfikacji kranjologicznej według wskaźników uwzględniał i pomiary bezwzględne i zastosowywał przy badaniach czaszek szkieletowych pomiary wysokości, lecz nie wprowadził ich jeszcze do badań żywych ludzi. Török, przeceniający znaczenie antropometrji, zalecał brać na czaszce aż 5,371 pomiarów linjowych, 1425 kątów i około 25 tys. stosunków (!!), w końcu jednak sam zwątpił w ich znaczenie, a ten negatywny kierunek w antropometrji doszedł do tego, że petersburski anatom Lesgaft odrzucał je zupełnie, wołając: jaki rezultat z tego, że wymierzonych zostało tysiące ludzi i kości, a nie przysporzyło to więcej wiadomości. Kierunku tego znaleźli się obrońcy, którzy starali się zastąpić pomiary kranjoskopją, t. j. zewnętrznemi formami konturów czaszki, jak Sergi, Frassetto, Tedeschi, wyróżniając czaszki okrągłe w kształcie sferoidu, wydłużone — elipsoidu, pięciokąta — pentagoidu, jajowate — owoidu, i t. d. Wreszcie wytworzono tu cały szereg odmian i pododmian, bądź według kształtu bocznego czaszek, bądź według formy czoła, lub potylicy, lub na podstawie poprzecznej szerokości, wysokości, długości i poszczególnych ich konturów. W ten sposób zaczęto rozpoznawać kontury czaszek w najrozmaitszych ich położeniach, a następnie, jak to uczynił Török i Auerbach, łączyć z odpowiedniemi, bezwzględnemi pomiarami, któreby do pewnego stopnia

odpowiadały pewnym wskaźnikom, przyczem próbowano klasyfikować czaszki według 3 głównych pomiarów: szerokości, długości i wysokości, przy ich prostem zestawieniu. Nie wszystkie trzy bezwzględne pomiary głowy przedstawiają jednakową wartość. Szerokość jest morfologicznie stalsza i mniej zmienna, niż dwa inne pomiary długości i wysokości. Skutkiem tego czaszki, zachowując mniej zmienny poprzecznik, przechodzą przeważnie ewolucję w długości i wysokości. W ten sposób spotykać się mogą w tej samej grupie czaszki jednocześnie krótko i długogłowe, lecz trudno znaleźć w tej samej grupie, w większej ilości, równocześnie wąskie i szerokie. Zmienną więc jest bardzo długość czaszki, występująca w różnych rasach i perjodach, podlegająca różnym wpływom i wytwarzająca pewne odmiany i pododmiany. Co do pomiaru wysokości, to występuje on dowolnie przy pewnej szerokości i długości czaszki, choć twierdzą niektórzy, że znaczniejszej długości towarzyszy większa wysokość, jak to powiada Bunak [8]. W naszym materjale, zebranym na żywych, jak również porównawczym, wybitnie krótkogłowym, otrzymaliśmy przeważnie głowy znacznej wysokości.

Otóż Bunak [8], modyfikując klasyfikację kranjologiczną, podaną przez Töröka, i przyjmując dla żywych nieco mniejsze liczby na miękkie części, aniżeli podaje w swej pracy Czekanowski [12], a mianowicie Weisbacha [84], osnute na znaczniejszej ilości badanych trupów, Bunak przyjmuje dla miękkich części u żywych w kierunku średnicy przednio-tylnej 5 mm, poprzecznej 6 mm, a dla średnicy wysokości czaszki przypuszczalną, dosyć prowizoryczną liczbę + 13 mm. W ten sposób, zredukowawszy liczbę trzech głównych pomiarów czaszek do żywych, Bunak ułożył z kombinacji prostych połączeń 27 typów, z których każdy oznaczony nazwą grecką [1]. Klasyfikację Bunaka zastosowaliśmy w pracy naszej z oznaczeniem całkowitem nazw typów i ich skróceniem do pierwszych początkowych liter. Wobec tego, że w badaniach naszych wystąpiły liczby głowy bardzo wysokie, zmodyfikowaliśmy klasyfikację tę w ten sposób, że wprowadziliśmy do każdej z kategorji trzech pomiarów głowy: szerokości, długości i wysokości, jeszcze czwartą rubrykę bardzo szerokich, bardzo długich i bardzo wysokich. Tę czwartą odmianę w każdej kategorji oznaczyliśmy wyższym stopniem *hyper* w skróceniu, wznosząc w rubryce nad literą kreskę ('). W ten sposób liczba odmian z tych trzech wymiarów głowy dosięgnie 64. Następująca tablica (str. 25) wykaże rozmieszczenie liczebne typów u Krakowiaków:

---

[1]) Tak np. dla szerokości czaszki przyjmuje: wąskie (type stenoide) miernoszerokie (type paraeuroide) i szerokie (type euroide), dla długości: krótkie (type brachyoide), miernie wydłużone (type mesoide) i długie (type dolichoide), a dla wysokości: niskie (type cotoide), mierne (type orthoide) i wysokie (type hypsoide).

Tab. XIV.

	Szerokość	Wąskie (type stenoide) od x—142 mm				mierno-szerokie (type paraeuroide od 143—149 mm				Szerokie (type euroide) od 150—155 mm				b. szerokie (type hyper-euroide od 156 i wyż.			
	Długość	krótkie (type brachyoide) od x—182 mm	miernie wydłużone (type mesoide) od 183—188 mm	długie (type dolichoide) od 189—195 mm	b. długie (type hyper-dolichoide) od 196 mm i wyż.	krótkie (type brachyoide) od x - 182 mm	miernie wydłużone (type mesoide) od 183—188 mm	długie (type dolichoide) od 189—195 mm	b. długie (type hyper-dolichoide) od 196 mm i wyż.	krótkie (type brachyoide) od x - 132 mm	miernie wydłużone (type mesoide) od 183—188 mm	długie (type dolichoide) od 189—195 mm	b. długie (type hyper-dolichoide) od 196 mm i wyż.	krótkie (type brachyoide) od x - 182 mm	miernie wydłużone (type mesoide) od 183—188 mm	długie (type dolichoide) od 189—195 mm	b. długie (type hyper-dolichoide) od 196 mm i wyż.
Wysokość	niskie (type cotoide) x—119 mm	Sbc —	Smc —	Sdc —	Sd′c —	Pbc 1	Pmc —	Pdc —	Pd′c —	Ebc 6	Emc —	Edc —	Ed′c —	E′bc 3	E′mc 3	E′dc 2	E′d′c 2
	mierne (type orthoide) od 120—124 mm	Sbo —	Smo —	Sdo —	Sd′o —	Pbo 6	Pmo 2	Pdo —	Pd′o —	Ebo 17	Emo 6	Edo 1	Ed′o —	E′bo 10	E′mo 11	E′dc 4	E′d′c 1
	wysokie (type hypsoide) od 125—129 mm	Sbh —	Smh —	Sdh —	Sdh′ —	Pdh 4	Pmh —	Pd′o —	Pd′o —	Ebh 14	Emh 1	Edh 2	Edh 2	E′bh 14	E′mh 12	E′d′h 3	E′d′h —
	b. wysokie (t. hyper-hypsoide) od 130 mm i wyż.	Sbh′ 2	Smh —	Sdh′ —	Sd′h —	Pbh′ 4	Pmh′ 1	Pdh′ 1	Pd′h —	Ebh′ 17	Emh′ 12	Edh′ 4	Ed′h′ —	E′bh′ 33	E′mh′ 30	E′dh′ 22	′E′d′h′ 12

Z przytoczonych szczegółów widzimy, że u Krakowiaków występuje typ o bardzo szerokiej, krótkiej, lub miernie wydłużonej i bardzo wysokiej głowie *type hyper-euro-brachyo- lub meso-hypsoide* (E'bh' lub E'mh'), rzadziej o wiele występuje połączenie głowy szerokiej, krótkiej i bardzo wysokiej (type euro-brachyo-hyper-hypsoide), lub szerokiej krótkiej i mierno-wysokiej (type euro-brachyo-orthoide).

Ogółem z 265 zbadanych Krakowiaków było według pomiarów szerokości głowy: wąskich 2, miernie szerokich 19, szerokich 82 i bardzo szerokich 162. Wedle długości: krótkich 131, miernie wydłużonych 78, długich 39, b. długich 17. Wedle wysokości: niskich 17, miernie wysokich 58, wysokich 52 i b. wysokich 138. A więc najczęściej występowały głowy b. szerokie, krótkie i b. wysokie.

Dla porównania Krakowiaków z innemi, pokrewnemi grupami, jak również i dalej stojącemi od nich rasami, zestawiamy średnie wymiary ich głowy co do szerokości, długości i wysokości, według naszych obliczeń i u innych autorów, metodą zestawiania bezwzględnych pomiarów Bunaka:

		szerok. mm	dług. mm	wysok. mm	średni typ głowy
u 265 Krakowiaków	T.-Hryncewicz	157	184,1	128	b. szer.-mier.-wydł.-wys. (t. hyper-euro-meso-hypsoide)
« 110 półn. Polaków (Warsz., Kalis., Łomż., Siedl.)		152	186	131	szer.-mier.-wydł.- b. wys. (t. euro-meso-hyper-hypsoide)
u 59 Kurpiów (Maciesza)		155	188	135	szer.-mier.-wydł. - b. wys. (t. euro-meso-hyper-hypsoide)
u 502 Kaszubów	Talko-Hryncewicz	158	188	134	b. szer.-mier.-wydł.-b. wys. (t. pyper-euro-meso-hyper-hypsoide)
u 159 Białorusinów wiazyńskich		154	188	134	szer.-mier.-wydł.- b. wys. (t. euro-meso-hyper-hypsoide)
u 27 Tungusów mongol. (Chamneganów)	Talko-Hryncewicz	155	188	135	szer.-mier.-wydł.- b. wys. (t. euro-meso-hyper-hypsoide)

		szerok. mm	dług. mm	wysok. mm	średni typ głowy
u 35 Tungusów zabajkal. (Armack i Barguzin)	Talko-Hryncewicz	155	189	123	szer.-dług.-wys. (t. euro-dolicho-orthoide)
u 535 Buriatów zabajkal.	Talko-Hryncewicz	160	187	127	b. szer.-mier.-wydł.-wys. (t. euro-meso-hyper-hypsoide)
u 535 Buriatów Alarców (Irkuck) (Porotow)		154	188	130	szer.-mier.-wydł.- b. wys. (t. euro-meso-hyper-hypsoide)
u 30 Mongoło-Chałchasów (Talko-Hryncewicz)		155	189	122	szer.-dług.-mier.-wys. (t. euro-dolicho-orthoide)

Klasyfikacja, oparta na prostem zestawieniu 3 głównych pomiamiarów głowy, nie dała, w naszem przynajmniej opracowaniu, znaczniejszych różnic, jak to widać z otrzymanych średnich typów. Bunak[8] w podobnem zestawieniu posiadał materjał bardziej różnorodny, kiedy przytoczone przez nas plemiona słowiańskie odnoszą się przeważnie do krótkogłowych, u których nie występuje tak wybitna różnica w zasadniczych typach. U nich wszystkich znajdujemy znaczną szerokość głowy, większą nieco u Krakowiaków i Kaszubów[73] (157—159 mm), niż u Kurpiów[33], półn. Polaków[65] i Białorusinów[75] (152—155 mm). Długość głowy znaczniejsza u półn. Polaków[65], Kurpiów[33], Kaszubów[73] i Białorusinów[54] (186—188 mm), natomiast u wszystkich głowy wyższe (131—135 mm), niż u Krakowiaków (128 mm). Różnicy u pewnych grup trudno odnaleźć, typ Krakowiaków np. niczem nie różni się od Kaszubów, a półn. Polacy z b. Kongresówki mają ten sam typ co Kurpie i Białorusini.

Natomiast pewna odmiana występuje u plemion azjatyckich krótkogłowych, które wyróżniają się od Słowian. Burjaci[61] wśród nich mają znaczniejszą szerokość (160 mm) przy podobnej długości głowy (187—189 mm), i oprócz tego Tunguzi[61] i Burjaci zabajk. mają głowę niższą od Słowian (122—127 mm).

Bądź co bądź proste zestawienie trzech głównych pomiarów głowy, według naszych badań, nie może zastąpić wskaźników głowy, do których rozpatrzenia przechodzimy.

Kształt głowy według wskaźników.

Stosunek największej szerokości do długości głowy, czyli wskaźnik główny.

U 265 Krakowiaków wskaźnik szerokości głowy waha się między 75,8 do 94,4, przyczem śred. miara = 85,1 jest wybitnie krótkogłowa (brachykephal).

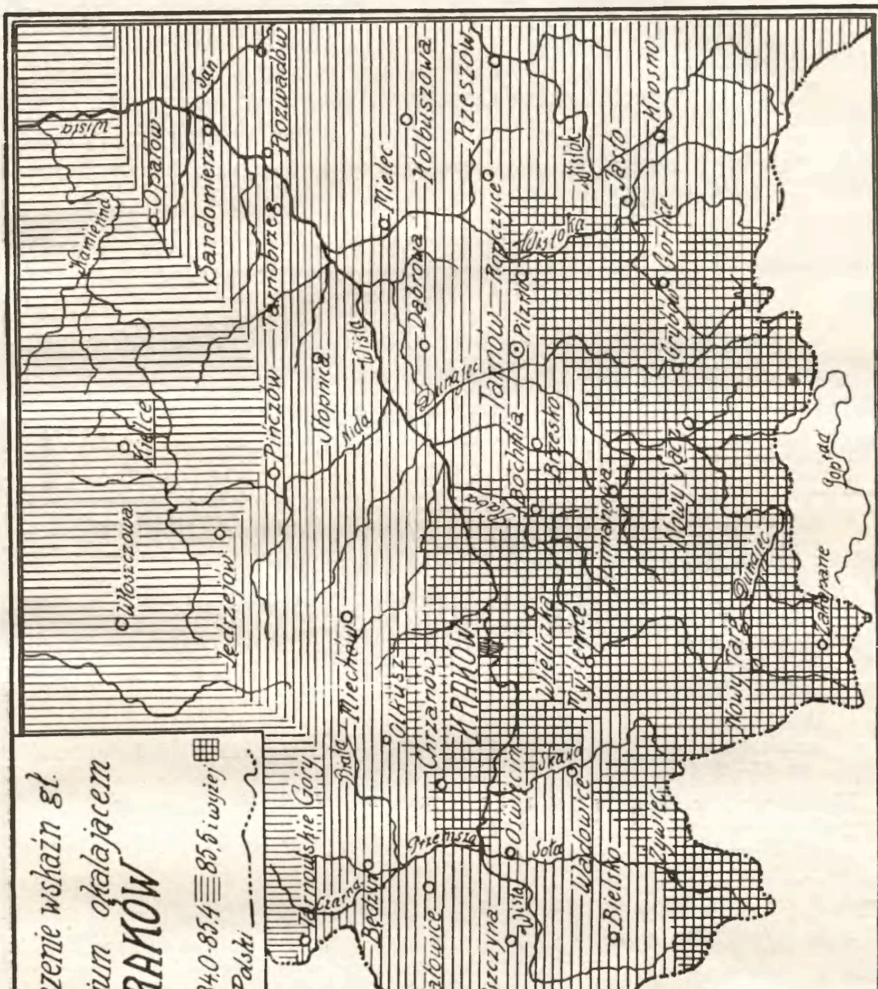
Zestawiamy dla porównania średnie wskaźniki grup najbardziej pokrewnych Krakowiakom:

u 116	mieszk. pow.	brzeskiego (Talko Hryncewicz)[68]	83,8
« 106	« «	miechowskiego (Baranowska-Malewska)[4]	83,9
« 324	« «	pilzneńskiego (Mydlarski)[39]	85,0
« 131	« «	opatowskiego (Sandomierskie) (Olechnowicz[42])	83,0
« 155	« «	opoczyńskiego (Radomskie) (Lencewicz)[30]	81,6
« 100	« «	« « (Lencewicz),[29]	84,0
« 77	« «	lubelskiego (Olechnowicz)[40]	82,5
« 428	« «	gór kieleckich (Lencewicz)[31]	82,4
« 539	« «	będzińskiego (Romanowska)[45]	84,6
« 126	« «	nowosądeckiego (wieś Chomranice, A. i M. Wrzoskowie)[87]	85,4
« 156	« «	pułtuskiego (X. Rosiński)[46]	81,7
« 60	« «	puszczy przasnyskiej (Maciesza)[33]	82,5
« 633	Górali	Talko-Hryncewicz[66]	85,7
«	Podgórzan	Talko-Hryncewicz[66]	84,3
« 188	Górali ruskich (Kopernicki)[23]		83,6
« 69	Hucułów galic. (Vowk)[86]		84,4
« 498	Kaszubów (Talko-Hryncewicz)[73]		82,0
« 1087	Polaków galic. (Kopernicki)[34]		84,4
« 871	Rusinów galic. (tenże)[34]		83,5
« 882	Polaków b. Król. Polsk. (Talko-Hryncewicz)[65]		80,1

Krakowiacy pod względem średniego wskaźnika szerokości głowy (85,1) należą do grup ludności ziem polskich, ustępujących zaledwie o 0,6 Góralom polskim, przewyższając o 0,8 do 1,6 wszystkie południowe grupy polskie, Polaków galic. i grupy południowe ruskie, nie wyłączając Górali; jeszcze znaczniej wyróżniają się kształtem od krótkawo i pośredniogłowych grup północno-polskich, mających wskaźnik głowy mniejszy o 2,0 do 5,0, co było kilkakrotnie stwierdzane.

Na załączonej mapce przedstawiamy rozmieszczenie średnich wskaźników szerokości głowy u Krakowiaków i najbliższych z niemi grup sąsiednich. (Mapka rozmieszczenia wskaź. głów. str. 43). Mogliśmy tu naturalnie nakreślić tylko obraz ogólny. gdyż poszczególne miejsco-

wości potrzebują dokładniejszego zbadania, nie mówiąc o ziemiach dawnej Kongresówki. Widzimy z mapki, że południową, krańcową krótkogłowość Tatr (85,7) przerywa ku północy pas Podgórzan ze

zmniejszającą się krótkogłowością (84,3), która otacza znowu terytorjum znaczniejszej krótkogłowości krakowskiej (85,1), obejmujące Kraków, Chrzanów, Wadowice, Wieliczkę i Bochnię, ciągnące się do Pilzna, a na południu przez Myślenice, łączące się ze skrajną krótkogłowością

Tatr. Znaczną drugą krótkogłowość Krakowiaków otacza z zachodu mniejsza nieco Podgórzan śląskich, przechodząca na północ od Krakowiaków w Olkuskie i Miechowskie, a na wschodzie w Brzeskie (83.9). Jeszcze bardziej na północ, ku Częstochowie, Kielcom, Radomiu i Lublinowi i im dalej, tem krótkogłowość przechodzi więcej w pośredniogłowość północną (83,9—81).

Krótkogłowość Krakowiaków wystąpi jeszcze wyraźniej przy podziale zebranego materjału na oddzielne grupy według kranjologicznego układu z uwzględnieniem powiatów w liczbach bezwzględnych i odsetkach: (tab. XV. str. 44).

Tab. XV.

Wskaźniki główne	P o w i a t y						
	104 krakowski	31 wadowicki	58 bocheński	34 wielicki	25 chrzanowski	13 inne	265 Razem
	w liczbach bezwzględnych						
Dolichokephal długogłowe do 75,9	—	—	—	—	1	—	1
Mesokephal średniogłowe od 76—80,9	16	3	5	3	3	3	33
Brachykephal krótkogłowe od 81—85,4	48	12	26	11	12	6	115
Hyperbrachykephal wybitnie krótkogłowe od 85,5—89,9	33	15	21	14	9	4	96
Ultrabrachykephal wyjątkowo krótkogłowe od 90,0 i wyż.	7	1	6	6	—	—	20
	w %						
Dolichokephal	—	—	—	—	4,0	—	0,4
Mesokephal	15,4	9,7	8,6	8,8	12,0	23,1	12,4
Brachykephal	46,1	38,7	44,8	32,3	48,0	46,1	43,4
Hyperbrachykephal	31,7	48,4	36,2	41,2	36,0	30,8	36,2
Ultrabrachykephal	6,5	3,2	10,3	17,6	—	—	7,5

Widzimy z tego, że przeważający kształt głowy we wszystkich powiatach jest krótkogłowy (32,3—48,0%), lub wybitnie krótkogłowy

(30,8—48,4%), przy rzadszym średniogłowym (8,6—23,1%) i wyjątkowo krótkogłowym (3,2—17,6). Wogóle u Krakowiaków krótkogłowość występuje pospolicie (87,1%), przejawiając się częściej w zwykłej krótkogłowości (43,4%), niż w wybitnej (36,2%), rzadko w średniogłowości (12,4%), a jeszcze bardziej w wyjątkowej krótkogłowości (7,5%).

Jeszcze bardziej poglądowo wykaże nam krzywa częstość spotkanych wskaźników głównych (tab. XVI, str. 46).

Szczyt najwyższy przytoczonej linji odpowiada wskaźnikowi 84, niższe nieco podniesienia przypadają na liczby 85, 87 i 86, to jest wahają się pomiędzy wskaźnikami 84 i 87.

Stosunek największej długości do wysokości głowy, czyli wskaźnik wysokości:

U 265 Krakowiaków waha się wskaźnik długości do wysokości głowy między 55,8 a 89,5, śr. m. = 69,6.

Ponieważ pomiar wysokości głowy był dotąd mało stosowany przy badaniu polskiej ludności, dlatego, dla porównania, przytaczam oprócz polskich grup średni wskaźnik wysokości głowy u innych grup pokrewnych:

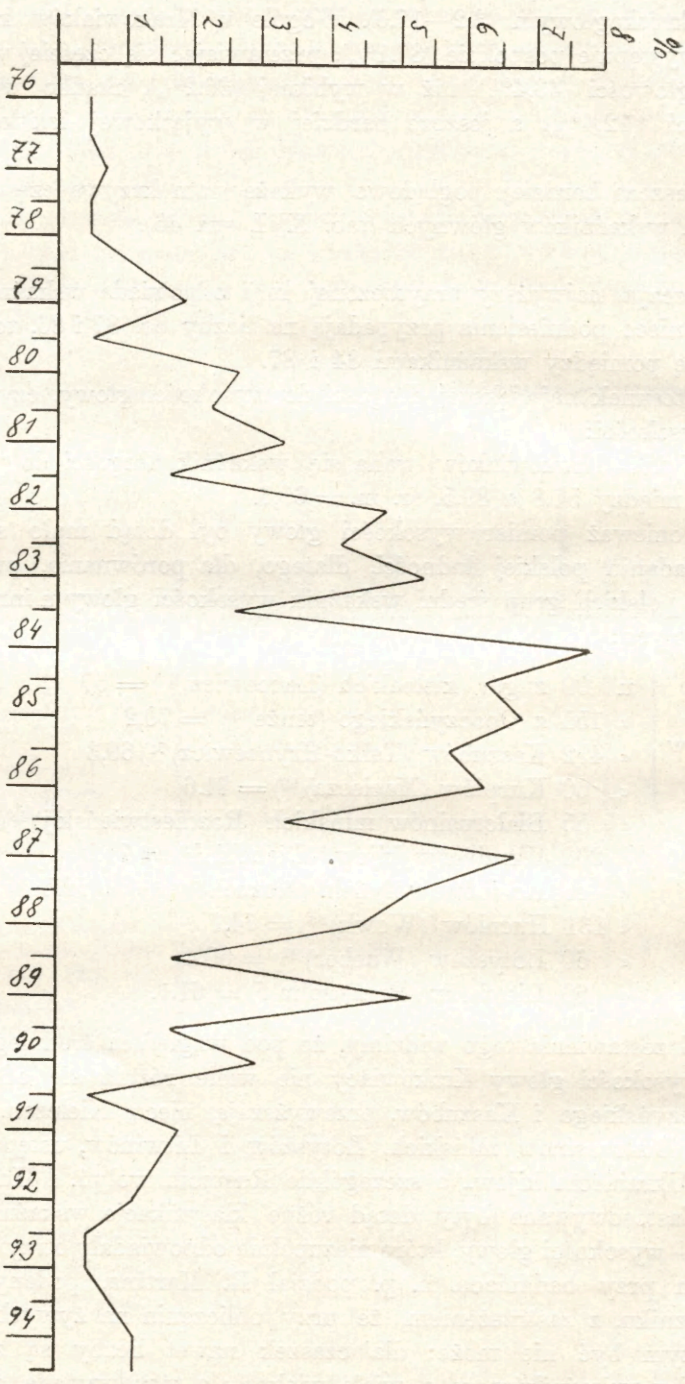
Polaków {
u 90 z gór kieleckich (Lencewicz)[31]) = 67
« 155 z Opoczyńskiego (tenże)[30]) = 70,2
« 492 Kaszubów (Talko-Hryncewicz)[73]) 69,3
« 60 Kurpiów (Maciesza)[33]) = 71,6
}

« 55 Białorusinów mińskich (Rozdiestwieńskij)[48]) = 60,5
« 200 Ukraińców kijow. (Diebold)[53]) = 71,9
« 48 Rusinów wołyńsk. (Kożuchow)[24]) = 72,5
« 131 Hucułów (Wowk)[86]) = 74,1
« 60 Łotyszów (Waeber)[81]) = 60,4
« 60 Litwinów (Brennsohn)[7]) = 61,1.

Z zestawienia tego widzimy, że pod względem średniego wskaźnika wysokości głowy Krakowiacy nie wiele różnią się od Polaków z Opoczyńskiego i Kaszubów, przewyższają nieco Kielczan, a szczególnie Białorusinów mińskich, Łotyszów i Litwinów, ustępując Kurpiom, Ukraińcom kijow., a szczególnie Rusinom wołyń. i Hucułom.

Zastosowywane były dotąd różne klasyfikacje wskaźników długości — wysokości głowy, które niezupełnie odpowiadały otrzymywanym liczbom przy badaniach, n. p. podział R. Martina, podany w jego podręczniku, z zastrzeżeniem, że przy obliczeniu na żywych głowach przyjętym być nie może: dla czaszek nawet liczby są za niskie, bo liczby wskaźników są o wiele większe; z tego wypada, że czaszki

Tab. XVI.

Krzywa wskaźników głównych.

są przeważnie hypsicephaliczne. Iwanowski znowu przy podziale wysokości głowy nie uwzględnił liczb niższych i podaje tylko wysokie. Otóż w tym celu proponujemy podział wysokości głowy, w którym staraliśmy się, ażeby w rubrykach, o ile możności, podział wskaźników odpowiadał liczbom głowy, u żywych najczęściej spotykanym:

Tab. XVII.

Wskaźniki dług.-wysok.-głowy	w liczbach bezwzględ.	w %
niskie (chamaekephal) (X—60)	5	1,8
mierne (orthokephal) (61—70)	141	53,2
wysokie (hypsikephal) (71—X)	119	44,9

Z tej klasyfikacji wynika, że mierne głowy częściej nieco się spotyka, niż wysokie i że Krakowiacy mają głowy wogóle wysokie. Częstość występujących wskaźników wysokości wykaże jeszcze lepiej przytoczona krzywa (tab. XVIII. str. 48).

Krzywa podnosi się, dając cztery szczyty nierównej wysokości, najwyższy przy wskaźniku 71, nieco niższy przy 69 i 67 i najniższy przy 73, a więc podniesienie to odpowiada wedle przytoczonej tabelki wskaźnikom bardziej wysokim.

Obwód poziomy głowy.

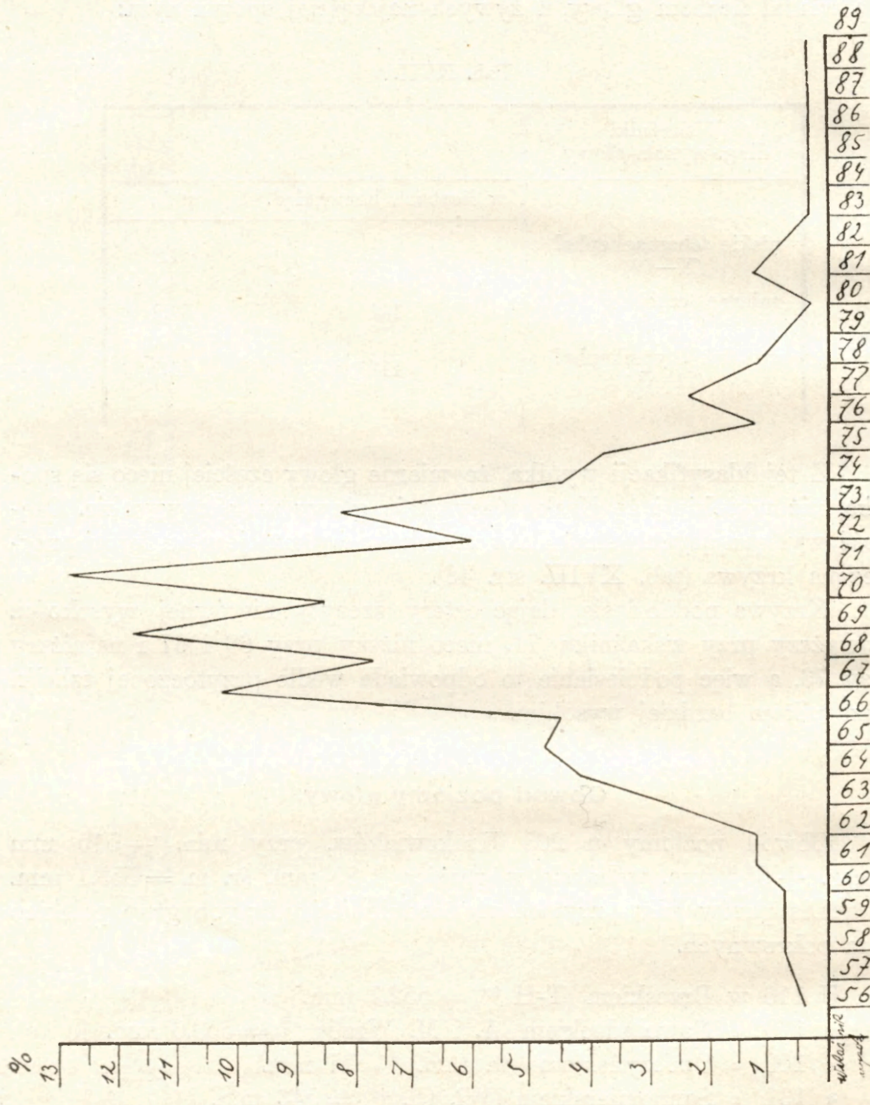
Obwód poziomy u 265 Krakowiaków, przy min. — 515 mm i max. + 600 mm, waha się w granicach 85 mm, śr. m. = 553,1 mm.

Dla porównania przytaczamy średnie liczby innych grup polskich i im pokrewnych.

U 116 w Brzeskiem (T-H)[68]) = 552,7 mm.
« 110 « Nowosądeckiem (A. i M. Wrzos)[87]) = 553,6 mm.
« 100 « Opoczyńskiem (St. Len.)[30]) 557 mm.
« 131 « Sandomierskiem (Wł. Ol.)[42]) = 543 mm.
« 106 « Miechowskiem (Bar.-Mal.)[4]) = 552 mm.
« 502 Kaszubów (T.-H)[73]) = 564,7 mm.
« 60 Kaszubów (Al. M.)[33]) = 553,1 mm.
« 226 Polaków woj. warszaw. (Elk.)[19]) = 560 mm.
« 857 Polaków b. Król. Pol. (T.-H.)[65]) = 553 mm.

u 1078 Polaków galic. (J. Kop.)[34] = 543 mm.
« 1214 « « (J. Kop.)[34]) = 548 mm.

Tab. XVIII.

Krzywa wskaźników długości — wysokości głowy.

u 369 Białorusinów zachod. (T.-H.)[54]) = 547 mm.
« 390 « « (T.-H.)[54]) = 545 mm.
« 202 Poleszuków (T.-H.)[54]) = 542 mm.

u 1055 Ukraińców (T.-H.)[53]) = 546 mm
« 251 Podolan (T.-H.)[56]) = 539 mm
« 188 Górali ruskich (J. Kop.)[23]) = 548 mm
« 870 Rusinów galic. (J. Kop.)[34]) = 548 mm
« 158 Litwinów właść. (T.-H.)[54]) = 548 mm
« 260 Żmudzinów (T.-H.)[54] = 548 mm
« 58 Łotyszów (T.-H.)[54]) = 549 mm.

Z zestawienia tego widzimy, że Krakowiacy pod względem wielkości obwodu poziomego nie ustępują innym grupom polskim, wyjąwszy Polaków gub. warszawskiej, według obliczeń Elkinda i Kaszubów moich, którzy ich przewyższają wymiarem od 7—12 mm. Polacy wogóle wyróżniają się znaczniejszym rozmiarem obwodu poziomego i przewyższają tem wszystkie rody, tak białoruskie, jak ruskie i litewskie, nietylko w liczbach bezwzględnych, lecz i w stosunku do wzrostu, gdyż Polacy mają wzrost niższy od przytoczonych w wykazie ludów. Cecha ta Polaków, która tu tak widocznie występuje, posiada niezawodnie swe uzasadnienie, nietylko w znaczniejszym rozmiarze obwodu poziomego głowy przy niższym wzroście, lecz w związku z tem w większej pojemności czaszki i ciężarze mózgowia, co stwierdziło, szczególnie co do Małopolan, cały szereg badaczy: Weisbach[84]), Welcker[83]), Weinberg[82]), Birula-Bietynicki[6]), Czausów[79]) Hilczenko[20]), Loth[32]), Talko-Hryncewicz[70]), a co w innem już miejscu omawiałem.

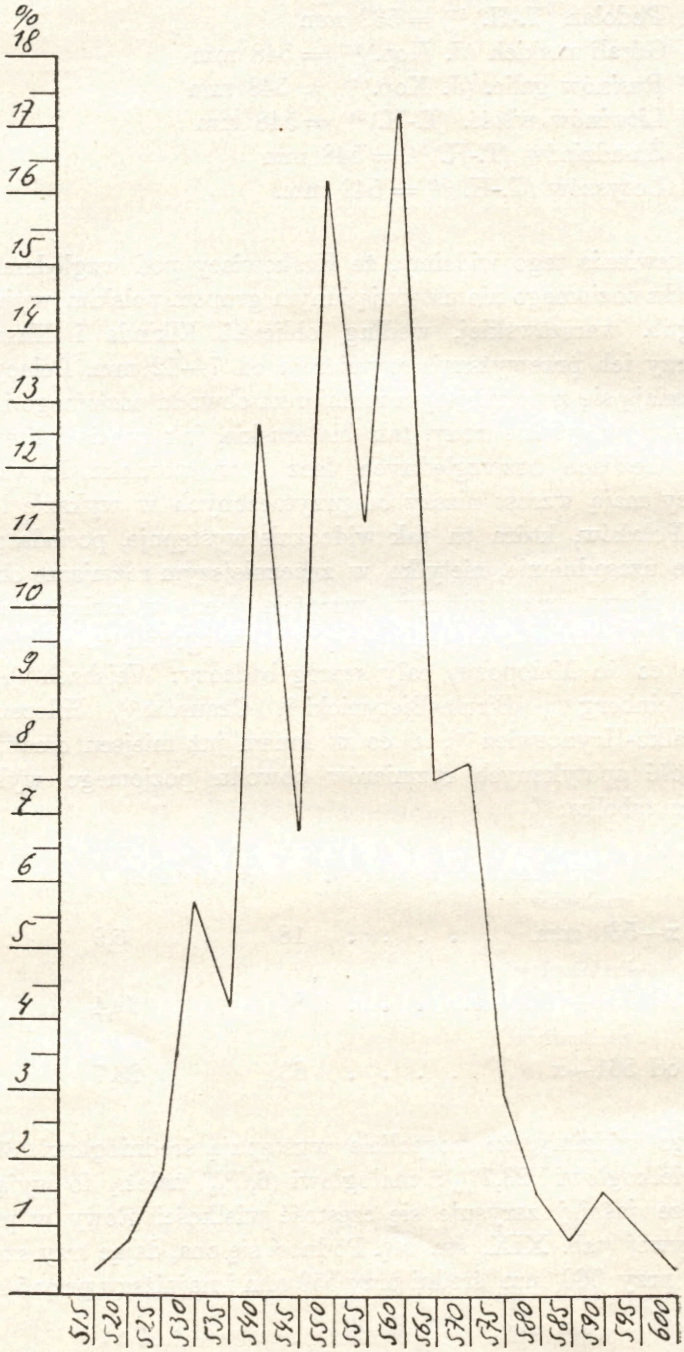
Częstość spotykanych rozmiarów obwodu poziomego wykazuje przytoczona tabelka:

	w liczbach bezwzględ.	w odsetkach
małogłowi		
x—530 mm	18	6,9
średniogłowi		
od 531—560 mm . . .	184	69,4
wielkogłowi		
od 561—x	63	23,7

Z tego widzimy, że pospolicie występują średniogłowi (69,4%), rzadziej wielkogłowi (23,7%); małogłowi (6,9%) należą do wyjątków.

Jeszcze jaśniej zarysuje się częstość wielkości głowy w przytoczonej krzywej (tab. XIX, str. 50). Podnosi się ona, dając trzy szczyty: najwyższy przy 560 mm, średni przy 550 mm i najniższy przy 540 mm.

Tab. XIX.

Krzywa obwodu poziomego głowy.

Kształt czoła i potylicy.

Najniższa szerokość czoła[1]) u 265 Krakowiaków przy min. 95 mm, max. + 118 mm, śr. m. = 103,5 mm, w stosunku zaś do długości czaszki czyli wskaźnik czołowy waha się między 50,0 a 63,5, śr. m. = 56,4. U innych grup te wskaźniki, tak się przedstawiają:

u 116 mieszk. Brzeskiego (T.-Hrync.)[68]) 105,4 mm czyli 57,8
« 131 « Sandomierskiego (Wł. Olechn.)[42]) 108,7 czyli = 58,7
« « « Opoczyńskiego (Radomskie) (St. Len.)[30]) = 68,4
« « « Kieleckiego (St. Len.)[31]) = 69,0
« 77 « Lubelskiego (Wł. Olechn.)[40]) 115,5 mm czyli 62,4
« 110 « Nowosądeckiego (A. i M. Wrzos.)[87]) 106,8 czyli 57,9
« 110 « Król. Polsk. (T.-Hrync.)[73]) 109,4 mm czyli 59,0
« 896 Polaków galic. (J. Koper.)[34]) 121,3 mm czyli 67,2
« 502 Kaszubów (T.-Hrync.)[73]) 103,0 mm czyli 67,9
« 135 Hucułów (Wowk)[86]) 105,2 mm czyli 69,1
« 188 Górali rusk. (J. Koper.)[23]) 108,8 mm czyli 59,0
« 769 Rusinów galic. (J. Koper.)[34]) 120,0 mm czyli 65,4
« 1055 Ukraińców (T.-Hrync.)[53]) 113,3 mm czyli 61,5
« 961 Białorusinów (T.-Hrync.)[54]) 109,2 mm czyli 59,7
« 476 Litwino-Łotyszów (T.-Hrync.)[54]) 109.4 mm, czyli 59,6.

Krakowiacy średnią najmniejszą szerokość czoła, tak bezwzględną, jak i w stosunku do długości głowy, mają wąską i w tym względzie niewiele różnią się od swych pobratymców w Brzeskiem, Sandomierskiem; szersze nieco czoło występuje u Górali ruskich, Białorusinów, Litwino-Łotyszów i u Polaków Król. Polsk.: natomiast najszersze w Lu-

---

[1]) Pomiary najmniejszej szerokości czoła, jak i największej szerokości potylicy (które w czasach ostatnich młodsi badacze jako niedokładne, u żywych, według mnie niesłusznie, opuszczają) otrzymuję, biorąc pomiar najmniejszej szerokości czoła od lat wielu, lecz nie od najmniejszej odległości między kresami czołowemi (lineae temporales), zalecany i przez naszą ostatnią instrukcję, niestety dziś już wyczerpaną (E. Loth. Wskaz. do badań antropol. na człowieku żywym, Warszawa 1914, str. 23, punkt 50). Otóż, ponieważ u żywego na głowie znacznie trudniej bywa namacać ten punkt, niż na czaszce, biorę ten pomiar od suturae fronto-zygomaticae z obu stron na wewnętrznych brzegach od strony oczodołów: miejsca tych szwów u młodych indywiduów łatwo namacać, u starszych występują znaczniejsze wypukłości na dolnym brzegu proces. zygomat. oss. front. Punkty te z łatwością odszukują zwykle przy ćwiczeniach moi słuchacze. Różnica pomiędzy pierwszym a drugim pomiarem wynosi mniej więcej od 1—2 mm, jak to wykazały wielokrotne zestawienia.

Szerokość potyliczna, którą instrukcja zaleca brać od *mastoidale*, biorę o jeden palec za uchem od jednej do drugiej strony: często te punkty przypadają na początku porostu włosów, na poziomie otworów słuchowych.

belskiem, u Rusinów galic. i Ukraińców, dosięgając największej szerokości szczególnie w Kieleckiem, Radomskiem, u Polaków galic., Kaszubów i Hucułów.

Częstość spotykanych kształtów czoła według wskaźników tak się przedstawia:

Tab. XX.

Czoła	w liczbach bezwzględ.	w %
wąskie x—59	241	91.0
mierne 60—69	24	9.0
szerokie 70—x	—	—

Największa więc liczba wskaźników przypada na czoła wąskie. Jeszcze wybitniej przedstawia to linja (tab. XXI, str. 53), w której najwyższy szczyt dosięga przy liczbie wskaźnika 56 i potem opada nagle.

Szerokość potylicy u 265 Krakowiaków przy min. — 106 mm, max. + 146 mm, śr. m. 133,2 mm, w stosunku do długości głowy t. j. wskaźnik potyliczny waha się między 56,7 a 82,4 przy śr. m. = 72,3.

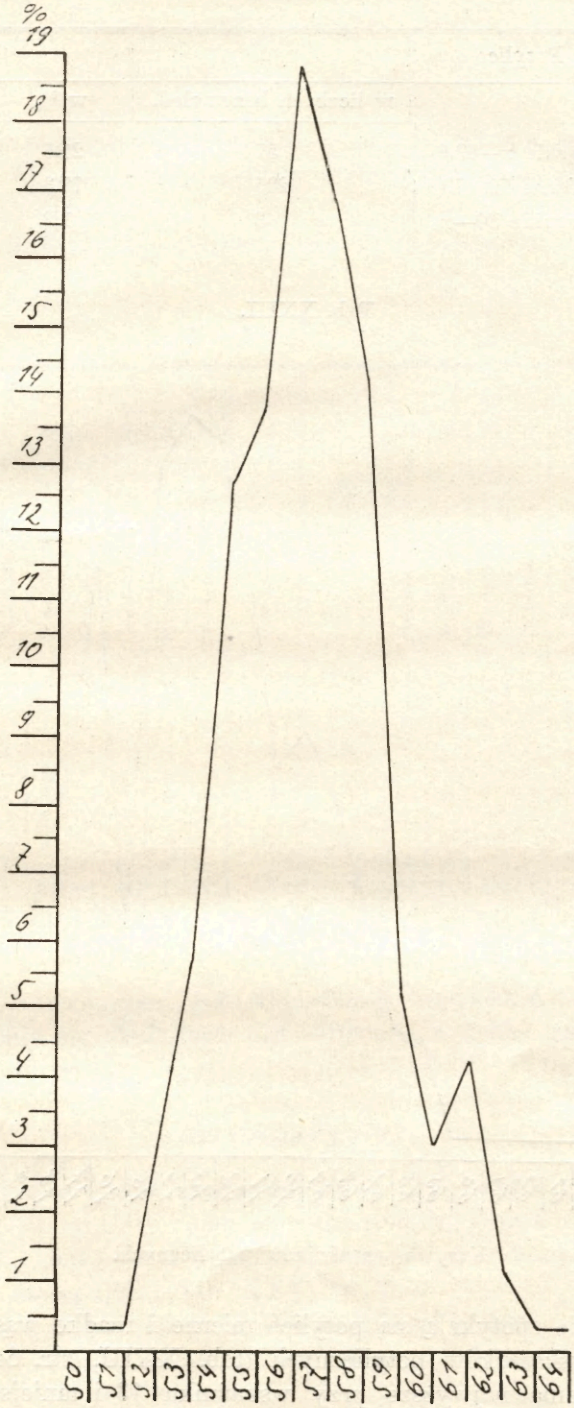
Pomiary te i stosunki u innych tak występują:

u 116 w Brzeskiem (T.-Hryn.)[68]) 137,4 mm czyli = 75,2
« 131 « Opatowskiem (Sandomiers.) (Olechn.)[42]) 135,7 mm czyli 73,2
« 73 « Lubelskiem (Olechn.)[40]) 134,2 mm czyli 72,5
« 110 « Nowosądeckiem (A. i M. Wrzos.)[87]) 135,2 mm czyli 73,0
« 187 Górali rusk. (J. Koper.)[23]) 135,4 mm czyli 73,7
« 493 Kaszubów (T.-Hryn.)[73]) 132,7 mm czyli 69,3
« 1078 Polaków galic. (J. Koper.)[35]) 138,0 mm czyli 75,2
« 870 Rusinów « (J. Koper.)[35]) 138,0 mm czyli 75,2
« 110 Polaków Król. Pol. (T.-Hryn.)[65]) 142,1 mm czyli 76,4
« 1055 Ukraińców (T.-Hryn.)[53]) 138,5 mm czyli 75,2
« 959 Białorusinów (T.-Hryn.)[54]) 137,8 mm czyli 75,3
« 476 Litwino-Łotyszów (T.-Hryn.)[54]) 133,3 mm czyli 71,3.

Krakowiacy bezwzględną i stosunkową szerokością potylicy nie wiele przewyższają Kaszubów i mają podobną szerokość, jak ludność w Opatowskiem, Lubelskiem, Nowosądeckiem, jak Górale ruscy i Litwino-Łotysze, natomiast ustępują szerszym potylicom w Brzeskiem, Polakom i Rusinom galic., Polakom Król. Pols., Ukraińcom i Białorusinom.

Podzieliwszy oddzielne liczby wskaźników potylicznych na 3 działy, otrzymamy:

Tab. XXI.

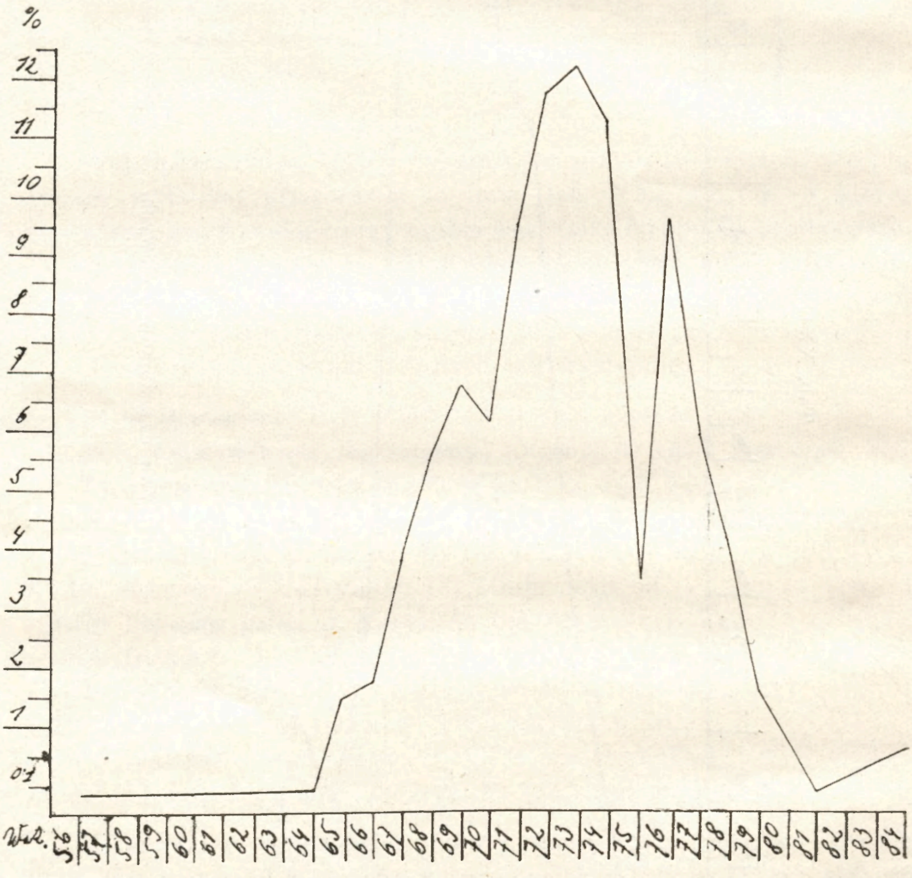

Krzywa wskaźników czołowych.

Tab. XXII.

Potylice	w liczbach bezwzględ.	w %
wąskie x—69,9	57	21,6
mierne 70—79	205	77,3
szerokie 80—x	3	1,2

Tab. XXIII.

Krzywa wskaźników potylicznych.

Pospolicie spotykają się potylice mierne i rzadko wąskie.

Linja wskaźników potylicznych (tab. XXIII, str. 64) wykazuje dwa podniesienia najwyższe przy wskaźniku 73 i mniejsze przy 76.

b. Kobiety.

Długość głowy.

Średnia największa długość głowy min. — 162 mm, max + 194 mm, śr. m. = 174,9 mm, a więc kobiety średnią długością głowy o 9 mm ustępują mężczyznom.

Częstość liczb tego pomiaru tak się przedstawia:

Tab. XXIV.

Liczba	Powiaty: Kraków z powiat. 21	Wieliczka 6	Wadowice 28	Bochnia 5	Chrzanów 7	Miechów 4	inne powiaty 13	Razem 84	Liczba	Powiaty: Kraków z powiat. 21	Wieliczka 6	Wadowice 28	Bochnia 5	Chrzanów 7	Miechów 4	inne powiaty 13	Razem 84
162	—	—	1	—	—	—	—	1	176	4	—	—	—	1	1	5	11
4	—	—	1	—	—	—	—	1	7	1		—	—	—	—	—	1
5	—	—	1	—	—	—	1	2	8	3	3	4	2	1	—	—	13
6	—	1	—	—	—	—	—	1	180	1	—	3	1	1	—	1	7
7	—	—	1	—	—	—	—	1	2	3	—	2	1	1	—	—	7
8	1	—	4	—	1	—	—	6	6	—	—	1	—	—	—	1	2
170	2	—	2	1	2	—	—	7	8	1	—	—	—	—	2	—	3
2	1	—	2	—	—	—	—	3	190	—	—	—	—	—	—	1	1
3	1	1	—	—	—	—	—	2	2	1	—	—	—	—	—	—	1
4	2	1	6	—	—	1	2	12	4	—	—	—	—	—	—	1	1
5	—	—	—	—	—	—	1	1									

Kiedy u mężczyzn, jak widzieliśmy, największe liczby długości głowy skupiały się około liczb 178—188 mm, u kobiet najwięcej około liczb 170—182 mm.

Szerokość głowy.

Średnia największa szerokość głowy przy min. 136 mm, max. 168 mm, śr. m. = 150,6 mm, a więc średnia szerokość głowy jest mniejsza o 8,1 mm, niż u mężczyzn. Częstość spotykanych liczb szerokości jest następująca: (tab. XXV, str. 56).

U mężczyzn największe liczby szerokości głowy przypadały między 150—162 mm, u kobiet zaledwie między 146—154 mm.

Tab. XXV.

Liczby w mm	Kraków i powiat (21)	Wieliczka (6)	Wadowice (28)	Bochnia (5)	Chrzanów (7)	Miechów (4)	inne powiaty (13)	Razem	Liczby w mm	Kraków i powiat (12)	Wieliczka (6)	Wadowice (28)	Bochnia (6)	Chrzanow (7)	Miechów (4)	inne powiaty (13)	Razem
136	1	—	—	—	—	—	—	1	152	1	—	7	1	2	—	1	12
140	—	—	—	—	1	—	—	1	3	—	—	—	—	—	1	—	1
1	—	—	—	—	1	—	—	1	4	3	1	6	—	—	—	1	11
2	3	1	—	—	—	1	1	6	6	2	1	1	—	—	—	—	4
4	1	—	3	—	—	—	—	4	8	—	1	1	—	—	—	3	5
6	6	1	—	2	—	—	2	11	160	—	—	1	—	—	—	—	1
7	—	—	1	—	—	—	—	1	4	1	—	1	—	—	—	—	2
8	1	—	1	1	1	—	4	8	6	—	—	1	—	—	—	—	1
150	1	1	4	1	1	2	1	11	8	—	—	1	—	—	—	—	2
1	1	—	—	—	—	—	—	1									

Wysokość głowy.

Wysokość głowy przy min. — 109 mm i max. + 148 mm. śr. m. = 123,7 mm. Kobiety ustępują mężczyznom w wysokości głowy zaledwie o 4,2 mm. Oddzielne liczby pomiarów idą w następującym porządku: (tab. XXVI, str. 57).

Podobnie jak u mężczyzn, widzimy i u kobiet, że liczby pomiarów wysokości głowy są bardzo rozproszone, choć większość liczb skupia się przy 120, a potem przy 125 i 130 mm.

Kształt głowy według wskaźników.

Stosunek największej szerokości do długości głowy stanowi wskaźnik główny.

U 84 Krakowianek wskaźnik szerokości głowy waha się nieco w mniejszych rozmiarach, niż u mężczyzn, między 76,9 a 95,4, przy średniej 86,1, t. j. kobiety mają średni wskaźnik wybitnie krótkogłowy, przewyższający mężczyzn o 1,0.

W zestawieniu z innemi kobietami Krakowianki tak się przedstawiają:

u	94	kobiet	pow.	Brzesko (T.-Hryn.)[68] . . .	85,0
«	50	«	«	Opoczno (St. Lenc.)[30] . .	82,5
«	59	«	«	Sandomierz (Wł. Olechn.)[42] .	82,8
«	105	«	«	Lublin (Wł. Olechn.)[40] . .	83,4

Tab. XXVI.

Liczby w mm	Powiaty							Razem	Liczby w mm	Powiaty							Razem
	21	6	28	5	7	4	13			21	6	28	5	7	4	13	
	Kraków	Wieliczka	Wadowice	Bochnia	Chrzanów	Miechów	inne powiaty			Kraków	Wieliczka	Wadowice	Bochnia	Chrzanów	Miechów	inne powiaty	
109	—	—	1	—	—	—	—	1	5	5	—	—	—	2	1	6	14
110	2	—	3		—	—	—	5	7	—	—	1	—	—	—	—	1
1	—	—	—	1	—	1	—	2	8	1	—	2	—	—	—	—	3
2	—	—	1	—	—	—	—	1	130	2	2	3	1	—	—	3	11
3	—	—	1	—	—	—	—	1	132	—	—	1	—	—	—	—	1
5	2	—	3	—	—	—	1	6	3	—	—	—	—	—	—	1	1
7	—	1	—	—	—	—	—	1	5	2	—	—	2	—	—	1	5
8	1	—	—	—	1	—	—	2	8	—	—	1	—	—	—	—	1
120	4	3	3	1	4	2	1	18	140	—	—	2	—	—	—	—	2
2	2	—	2	—	—	—	—	4	2	—	—	1	—	—	—	—	1
3	—	—	1	—	—	—	—	1	8	—	—	1	—	—	—	—	1
4	—	—	1	—	—	—	—	1									

u 40 kobiet pow. Kielce (St. Lenc.)[31] . . . 84,2
« 120 « « Nowy Sącz (A. i M. Wrzos.)[87] 85,4
« 243 « « Pułtusk (B. Rosiń.)[46] . . . 82,4
« 53 « Kurpianek (Maciesza)[33] 84,9
« 358 « Góralek (T.-Hryn.)[66] 85,1
« 104 « Podgórzanek (T.-Hryn.)[66] . . . 84,5
« 52 « Hucułek (Wowk)[86] 84,1
« 118 « Kaszubek (T.-Hryn.)[73] 81,9
« 190 « Polek galic. (J. Koper.)[34] . . . 81,4
« 663 « « Król. Pols. (T.-Hryn.)[65] . 81,8
« 117 « Rusinek galic. (J. Koper.)[34] . . 82,4.

Krakowianki znaczniejszą średnią krótkogłowością zbliżają się do kobiet z Brzeskiego, Nowosądeckiego, Góralek, Kurpianek, przewyższają zaś wszystkie inne ze wskaźnikami krótkogłowemi aż do pośredniogłowych. Jeszcze Kopernicki zwracał uwagę na to, że w naszych grupach ludności krajowej kobiety przewyższają krótkogłowością mężczyzn, co daje się w mniejszym lub w większym stopniu stwierdzić u Krakowiaków: w Brzeskiem, Opoczyńskiem, Sandomierskiem, Kieleckiem, Lubelskiem, Nowosądeckiem i w Pułtuskiem; u Podgórzan, Kurpiów i Polaków Król. Pol.. Choć bardzo nieznacznie, lecz stosunek jest nieco odmienny u Góralí, Hucułów, Kaszubów, Polaków i Rusinów galic.

Zebrawszy rozproszone liczby wskaźników w oddzielne grupy kranjologiczne według powiatów, otrzymamy:

Tab. XXVII.

	21	28	5	6	7	4	13	84	21	28	5	6	7	4	13	84
	Kraków	Wadowice	Bochnia	Wieliczka	Chrzanów	Miechów	inne	Razem	Kraków	Wadowice	Bochnia	Wieliczka	Chrzanów	Miechów	inne	Razem
	w liczbach bezwzględnych								w %							
długogłowe (dolichokephal) (do 75,9)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
średniogłowe (mesokephal) (76—80,9)	5	2	—	—	2	2	—	11	23,8	7,1	—	—	28,6	50,0	—	13,1
krótkogłowe (brachykephal) (81—85,4)	7	4	4	2	1	1	11	30	33,3	14,3	80,0	33,3	14,3	25,0	84,6	35,7
b. krótkogłowe (hyperbrachykephal) (85,5—89,9)	7	13	1	2	3	1	2	29	33,3	46,4	20,0	33,3	42,8	25,0	15,4	34,5
wyjąt. krótkogłowe (ultrabrachykephal) (90 i wyż.)	2	9	–	2	1	—	-	14	9,5	32,1	—	33,3	14,3	—	—	16,7

U kobiet oba typy, krótko i bardzo krótkogłowy, pojawiają się jednakowo często, a wyjątkowo krótkogłowy, o dwa razy częściej niż u mężczyzn; występuje więc i tu wybitniejszy typ krótkogłowy.

Stosunek największej długości do wysokości głowy stanowi wskaźnik wysokości.

U 84 Krakowianek wskaźnik długości do wysokości głowy waha się między 58,5 a 81,3, śr. m. = 70,3. Kobiety mają więc pod względem wskaźnika głowę zaledwie 0,7 wyższą niż mężczyźni, natomiast kiedy u mężczyzn wskaźnik wahał się pomiędzy minimum i maximum o 33,7 jedności, u kobiet to wahanie wynosi tylko 22,8 jedności.

Zestawiamy teraz średnie wskaźniki u innych kobiet:

Polek	u 113 Kaszubek (T.-Hryn.) [73]	śr.	m.	= 69,0
	« 53 Kurpianek (Maciesz) [33]	«	«	= 71,1
	« 40 Łotyszek (Waeb.) [81]	«	«	= 58,4
	« 40 Litwinek (Brenns.) [7]	«	«	= 62,3.

Z przytoczonych, szczupłych co prawda, danych widzimy, że Krakowianki pod względem wskaźnika wysokości głowy niewiele

bardzo przewyższają Kaszubki, ustępują Kurpiankom, natomiast znacznie mają wskaźnik wyższy niż Łotyszki i Litwinki. Od mężczyzn swych prawie się nie wyróżniają. Kaszubki i Kurpianki. podobnie jak i Krakowianki i Litwinki, mają głowę nieco niższą, a Łotyszki wyższą od mężczyzn.

Podobnie, jak to uczyniliśmy u mężczyzn, pojedyncze liczby wskaźników zgromadzamy w trzy działy:

Tab. XXVIII.

Wskaźniki dług.-wysok.-głowy	w liczbach bezwzględ.	w %
niskie (chamaekephal) (x–60)	1	1,2
mierne (orthokephal) (61—70)	44	52,4
wysokie (hypsikephal) (71–x)	39	46,4

Głowy miernie wysokie, podobnie jak u mężczyzn, częstością swoją przewyższają wysokie [1].

[1]) Porównanie średnich głównych pomiarów głowy: długości, szerokości i wysokości do ucha i ich wskaźników u obu płci współczesnych żywych Krakowiaków z czaszkami dawnych Krakowian Talko-Hryncewicza [74]), jakkolwiek bardzo prowizoryczne, jest niemniej ciekawe. Dla porównania wybraliśmy czaszki lepiej zachowane, bez względu na płeć, wiek i miejsce znalezienia. Dla zastąpienia w czaszkach szkieletowanych części miękkich dodaliśmy do średniej długości 6 mm, do szerokości 5 mm, a do wysokości (od porion do bregma) 5 mm i otrzymaliśmy:

		Krakowiacy współcześni ♂	♀	dawne czaszki
	długość głowy	184,1	174,9	171,5
	szerok. »	156,7	150,6	144,5
	wysok. »	127,9	123,7	116,8
wskaźniki	dług.-szerok. głowy	85,1	86,1	84,4
	dług.-wysok. »	69,6	70,3	68,3

Z tego widzimy, że czaszki dawne od współczesnych Krakowiaków różnią się tylko swemi mniejszemi bezwzględnemi wymiarami: długością mniejszą od 4—13 mm, szerokością od 6—12 mm i wysokością od 7—11 mm, kiedy pod względem kształtów, t. j. wskaźników szerokości i wysokości, zasadniczo mało się różnią. W czaszkach dawnych występuje cokolwiek silniej element długogłowy o czaszkach niższych, który w czasach współczesnych rozpłynął się w przeważającym typie krótkogłowym o czaszce wyższej.

Obwód poziomy głowy.

Pomiar ten z powodu większych lub mniejszych włosów na głowie, chociażby rozpuszczonych, na co przy badaniu zwracaliśmy uwagę, jest u kobiet o wiele mniej dokładny, niż u mężczyzn, u 84 Krakowianek przy min. — 510 mm i max. + 575 mm, śr. m. = 539,6 mm. Kobiety mają średni pomiar mniejszy o 12,5 mm, niż mężczyźni i wahania w granicach 65 mm t. j. o 20 mm mniejsze.

Średnie liczby tego pomiaru u innych kobiet tak się przedstawiają:

u	94	w Brzeskiem (T.-Hryn.)[68] . . .	544,1	mm
«	110	« Nowosądeckiem (A. i M. Wrzos.)[87]	560,0	«
«	50	« Opoczyńskiem (St. Lenc.)[30] . .	538	«
«	59	« Sandomierskiem (Wł. Olechn.)[42]	531	«
«	111	Kaszubek (T.-Hryn.)[73]	549,7	«
«	190	Polek galic. (J. Koper.)[34] . . .	531	«
«	53	Kurpianek (Maciesz.)[33]	540	«
«	663	Polek Król. Pols. (T.-Hryn.)[65] . .	540	«
«	53	Białorusinek zach. (T.-Hryn.)[54] . .	534,4	«
«	36	« wschod. (T.-Hryn.)[54] .	544,7	«
«	45	Poleszanek (T.-Hryn.)[54]	544	«
«	304	Ukrainek (T.-Hryn.)[53]	528	«
«	117	Rusinek galic. (J. Koper.)[54] . . .	535	«
«	52	Hucułek (Wowk.)[86]	535	«
«	107	Litwino-Łotyszek (T.-Hryn.)[54] .	545,2	«

To samo, cośmy wspominali, rozpatrując średnie pomiary obwodu głowy u Krakowiaków, można powiedzieć o ich kobietach i wogóle o Polkach, że u nich te pomiary są znaczniejsze (w Nowosądeckiem dosięgają 560 mm), niż u innych kobiet, choć nie występują tak wyraźnie, jak u mężczyzn; gra tu być może rolę gęstość włosów u kobiet badanych.

Częstość spotykanych wymiarów różnej wielkości wskazuje przytoczona tabelka:

Tab. XXIX.

Kształt głowy	w liczbach bezwzględ.	w %
małogłowe x—530	27	32,1
średniogłowe 531—550	46	54,8
wielkogłowe 561—x	11	13,1

Połowa wypadków u kobiet przypada na średniogłowe, a następnie na małogłowe, kiedy u mężczyzn, o wiele więcej jest średnio, a potem wielkogłowych.

Kształt czoła i potylicy.

Najmniejsza szerokość czoła u 84 Krakowianek przy min. — 88 mm i max. + 108 mm (śr. m. 99,1 mm), w stosunku zaś do długości czaszki czyli wskaźnik czołowy waha się między 51,1 a 66,7 (śr. m. 55,9).

U innych kobiet liczby te tak się przedstawiają:

u	94	w Brzeskiem (T.-Hryn.)[68]	100,1	mm czyli	56,7
«	110	« Nowosądeckiem (A. i M. Wrzos.)[87]	105,0	« «	59,3
«	59	« Sandomierskiem (Olechn.)[42]	106.4	« «	59,4
«	43	Kieleckiem (St. Lenc.)[31]	68,0	«	
«	105	« Lubelskiem (Olechn.)[40]	111,7	« «	62,7
«	118	Kaszubek (T.-Hryn.)[73]	97,4	« «	54,5
«	182	Polek galic. (J. Koper.)[34]	112,1	« «	62,9
«	141	Białorusinek (T.-Hryn.)[54]	103,8	« «	58,3
«	117	Rusinek galic. (J. Koper.)[34]	111,4	« «	62,7
«	304	Ukrainek (T.-Hryn.)[53]	105,1	« «	59,2
«	107	Litwino-Łotyszek (T.Hryn.)[54]	105,7	« «	57,1

Krakowianki mają o 4,5 mm węższe czoła od swych mężczyzn, w stosunku zaś do długości głowy prawie równe (gdyż węższe zaledwie o 0,5). Co do innych kobiet, to Krakowianki, obok brzeskich, nowosądeckich, Sandomierzanek i Kaszubek, mają czoła najwęższe, nieco szersze w Radomskiem, Kieleckiem, Ukrainki, Litwino-Łotyszki, a najszersze mają Polki i Rusinki galic.

Oddzielne liczby wskaźników czołowych grupujemy w 3 kategorje:

Tab. XXX.

Wskaźniki czołowe	w liczbach bezwzględ.	w %
wąskie x—59	76	90,5
mierne 60—69	7	8,3
szerokie 79—x	1	1,2

I tu, podobnie jak u mężczyzn, występują pospolicie czoła wąskie.

Szerokość potyliczna u 84 Krakowianek przy min. — 120 mm, max. + 150 mm (śr. m. 127,9 mm); pomiar ten w stosunku do długości czaszki czyli wskaźnik potyliczny waha się między 63,8 a 82,4, przy śr. 72,4.

u 94 w Brzeskiem (T.-Hryn.)[68] . . . . 133,3 mm czyli 75,3
« 110 « Nowosądeckiem (A. i M. Wrzos.)[87] . 128,9 « « 72,8
« 59 « Sandomierskiem (Olech.)[42] . . . . . 130,7 « « 73,0
« 105 « Lubelskiem (Olechn.)[40] . . . . 134,2 « « 72,5
« 118 Kaszubek (T.-Hryn.)[73] . . . . 126,3 « « 70,0
« 182 Polek galic. (J. Kopern.)[34] . . . . . . 130,6 « « 73,0
« 141 Białorusinek (T.-Hryn.)[54] . . . . . . 130,9 « « 72,8
« 117 Rusinek galic, (J. Koper.)[34] . . . . . . 127,2 « « 71,7
« 237 Ukrainek (T.-Hryn.)[53]. . . . . 129,2 « « 72,8
« 107 Litwino-Łotyszek (T.-Hryn.)[54] . . . . . 131,2 « « 71,9

Krakowianki mają bezwzględną szerokość potylicy o 5,3 mm mniejszą; nie różniąc się stosunkowo od mężczyzn, mają podobnie wąskie potylice jak inne kobiety, ustępując nieco szerszym potylicom w Brzeskiem.

Częstość spotykanych wskaźników potylicznych wykazuje następna tabelka:

Tab. XXXI.

Potylice	w liczbach bezwzględ.	w %
wąskie x—69,9	17	20,0
mierne 70—79	66	78,8
szerokie 80—x	1	1,2

Rozmieszczenie kształtów potylic nie różni się niczem od mężczyzn, przyczem pospolicie występują mierne.

Zastanowimy się jeszcze, kończąc z budową głowy, nad przewagą zachodzącą między szerokością czołową a potyliczną, w liczbach bezwzględnych i w stosunkach u obu płci.

		przeważa szerokość potyliczna nad czołową
U Krakowiaków	u ♂	o 29,7 mm czyli = 77,0
	♀	« 28,8 « « = 77,5
« Małopolan w Brzeskiem	« ♂	« 32 « « = 77,4
	♀	« 33,2 « « = 75,3
w Nowosądeckiem	« ♂	« 28,2 « « = 79,0
	♀	« 23,9 « « = 81,4
» Sandomierskiem	« ♂	« 27 « « = 80,1
	♀	« 24,3 « « = 81,4

przeważa szerokość potyliczna nad czołową

w Lubelskiem	u	♂	o 18,7	mm	czyli	= 86,1
		♀	« 12,5	«	«	= 83,2
u Polaków galic.	«	♂	« 14,9	»	«	= 89,6
		♀	« 18,5	«	«	= 85,8
« « Król. Pols.	«	♂	« 27	«	«	= 80,3
		♀	« 20	«	«	= 84,3
« Kaszubów	«	♂	« 29,7	«	«	= 77,5
		♀	« 31,6	«	«	= 77,1
« Rusinów galic.	«	♂	« 18	«	«	= 87,0
		♀	« 15,8	«	«	= 87,5
« Górali ruskich	«	♂	« 26,6	«	«	= 80,3
« Ukraińców	«	♂	« 25,2	«	«	= 80,2
		♀	« 25,3	«	«	= 81,3
« Białorusinów	«	♂	« 28,6	«	«	= 79,2
		♀	« 24	«	«	= 80,0
« Litwino-Łotyszów	«	♂	« 23,9	«	«	= 82,2
		♀	« 25,5	«	«	= 80,6

Różnica między szerokością czoła a potylicy jest mniejsza u Krakowiaków, w Brzeskiem, Nowosądeckiem, u Kaszubów i Białorusinów, nieco znaczniej występuje u Sandomierzan, Górali ruskich, Ukraińców i Litwino-Łotyszów, a w szczególności w Lubelskiem u Polaków i Rusinów galic.

Co do różnicy, zachodzącej pomiędzy płciami, to ona zupełnie nie występuje, lub jest bardzo nieznaczną u Krakowianek, w Sandomierskiem, Nowosądeckiem, u Kaszubów, Rusinów galic. i Polaków Król. Pol.; szerokość potyliczna bardziej przeważa u mężczyzn w Brzeskiem, u Ukraińców, Białorusinów i Litwino-Łotyszów, a w szczególności w Lubelskiem i u Polaków galic.

Budowa twarzy.

Mężczyźni.

Długość twarzy.

Długość twarzy morfologiczna (od nasion — gnathion) u 265 Krakowiaków przy min. — 101 mm, max. + 142 mm, śr. m. 118,0 mm. Częstość spotykana tego pomiaru jest następująca:

Tab. XXXII.

Długość twarzy w mm	ile razy	Długość twarzy w mm	ile razy	Długość twarzy w mm	ile razy	Długość twarzy w mm	ile razy
101	1	110	6	118	9	126	9
3	3	1	6	9	16	7	6
4	2	2	20	120	7	8	6
5	1	3	15	1	13	9	6
6	2	4	17	2	15	130	4
7	5	5	18	3	13	1	2
8	7	6	17	4	6	2	3
9	7	7	17	5	9	4	1
						142	1

Najczęstsza długość twarzy ma wymiary od 112—119 mm.

Szerokość twarzy.

Największa szerokość twarzy (od proc. zygom. z jednej strony do drugiej) u 265 Krakowiaków przy min. — 116 mm. max. + 155 mm, śr. m. 141,1 mm. Oddzielne wypadki tego pomiaru tak się przedstawiały.

Tab. XXXIII.

Szerokość twarzy w mm	ile razy	Szerokość twarzy w mm	ile razy	Szerokość twarzy w mm	ile razy	Szerokość twarzy w mm	ile razy
116	1	134	7	142	20	149	6
126	1	5	12	3	14	150	4
8	1	6	11	4	14	1	3
9	2	7	15	5	16	3	1
130	2	8	24	6	18	4	1
1	3	9	23	7	11	5	2
132	3	140	14	8	8		
3	6	1	22				

Najczęściej spotykanemi liczbami szerokości twarzy są cyfry od 137—46 mm.

Stosunek morfologicznej długości do największej szerokości twarzy stanowi wskaźnik twarzowy.

		wskaźnik twarzowy
u Krakowiaków przy min. — 68,2, max. + 99,3 . . .		śr. m. = 83,6
« 116	w Brzeskiem (T.-Hryn.)[68]	83,0
« 72	« Miechowskiem (Baran-Malew.)[4]	82,1
« 319	« Pilzieńskiem (Mydl.)[39]	86,4
« 131	« Opatowskiem (Sandomierskie) (Olech.)[42]	96,0
« 155	« Opoczyńskiem (Radomskie) (Len.)[30]	82,2
« 428	« Kieleckiem (Len.)[31]	84,0
« 109	« Nowosądeckiem (A. i M. Wrzos.)[87]	82,6
« 77	« Lubelskiem (Olech.)[40]	93,0
« 539	« Będzińskiem (Romanowska)[45]	85,7
« 179	« Pułtuskiem (Rosiń.)[46]	88,0
« 60	Kurpiów (Mac.)[33]	90,9
« 632	Górali pols. (T.-Hryn.)[66]	90,1
« 201	Podgórzan (T.-Hryn.)[66]	86,9
« 188	Górali rusk. (Koper.)[23]	81,1
« 502	Kaszubów (T.-Hryn.)[73]	84,4
« 1078	Polaków galic. (Koper.)[34]	96,4
« 313	Rusinów « (Koper.)[34]	85,4
« 781	Polaków Król. Pols. (T.-Hryn.)[65]	87,1
« 1055	Ukraińców (T.-Hryn.)[53]	85,4
« 961	Białorusinów (T.-Hryn.)[54]	95,7
« 476	Litwino-Łotyszów (T.-Hryn.)[54]	97,9

Średni wskaźnik twarzowy, w pracach moich dawniejszych i innych autorów tu przytoczony, był obliczony inaczej, a mianowicie od glabella do gnathion; dla ułatwienia porównania musieliśmy odjąć przestrzeń od glabella do nasion; która wynosiła 16 mm średnio, co zmieniło i wskaźnik twarzowy. Z wykazu średnich wskaźników twarzowych, tu przytoczonych, widzimy, że szersze, t. j. niższe twarze spotyka się u Krakowiaków, w Kieleckiem, Brzeskiem, Nowosądeckiem, a szczególnie w Miechowskiem, Opoczyńskiem i u Górali ruskich, bardziej wąskie są w Będzińskiem, Pilzieńskiem, Pułtuskiem, u Kaszubów, Rusinów galic., Polaków Król. Pols. i Ukraińców. Twarze wąskie i długie występują szczególnie w Sandomierskiem, u Kurpiów, u Górali rusk.. Polaków galic., Białorusinów i Litwino-Łotyszów. Mogliśmy to też stwierdzić w części na fotografjach typów zbiorów Zakładu Antrop. U. J.

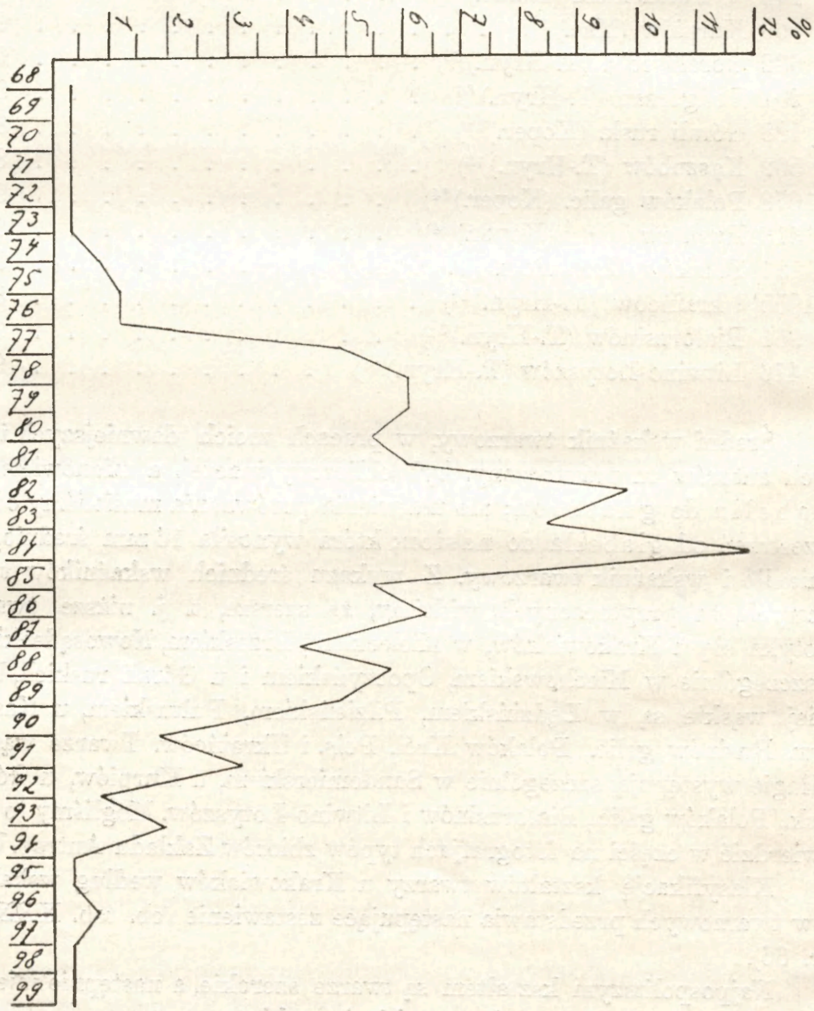
Klasyfikację kształtów twarzy u Krakowiaków według wskaźników twarzowych przedstawia następujące zestawienie (ob. tab. XXXIV, str. 66).

Najpospolitszym kształtem są twarze szerokie, a następnie mierne, rzadziej występują twarze b. szerokie i wąskie.

Tab. XXXIV.

Wskaźniki twarzowe	w liczbach bezwzględn.	w %
bardzo szerokie (hypereuryprosop) x—78,9	45	17,0
szerokie (euryprosop) 79—83,9	98	37,0
mierne (mesoprosop) 84—87,9	70	26,4
wąskie (leptoprosop) 88—92,9	43	16,2
bardzo wąskie (hyperleptoprosop) 93—x	9	3,4

Tab. XXXV.

Krzywa wskaźników twarzowych.

Krzywa wskaźników twarzowych (tab. XXXV, str. 66) podnosi się bardziej stromo, dając najwyższy szczyt przy wskaźniku 84 i nieco niższy przy 82, a następnie przy wyższych wskaźnikach stopniowo opuszcza się na dół.

Na zakończenie dzieląc twarze według Kollmanna na niskie do '90 i wąskie, lub wydłużone od '90 i wyżej otrzymamy:

niskolice (chamaeprosop) do '90 — 24,3 (91,7%)
wąskolice (leptoprosop) od '90 i wyż. — 22 (8,3%)

Z powyższego wynika, że ogromna większość Krakowiaków posiada twarze szerokie i niskie.

Pomiary nosa.

Długość nosa u 260 Krakowiaków przy min. — 32 mm, max. + 56 mm, śr. m. = 46,7 mm. Częstość spotykanych liczb tego pomiaru jest następująca:

Tab. XXXVI.

Długość nosa	ile razy	Długość nosa	ile razy	Długość nosa	ile razy	Długość nosa	ile razy
32	1	41	5	47	23	53	9
6	1	2	7	8	26	4	4
7	1	3	16	9	27	5	2
8	1	4	23	50	22	6	3
9	1	5	16	1	25		
40	9	6	28	2	10		

Najczęściej więc spotykanemi liczbami długości nosa są od 43 do 51 mm.

Szerokość nosa u 260 Krakowiaków przy min. — 25 mm, max. + 46 mm, śr. m. = 32 mm. Oddzielne liczby idą w następnym porządku:

Tab. XXXVII.

Szerokość nosa	ile razy	Szerokość nosa	ile razy	Szerokość nosa	ile razy	Szerokość nosa	ile razy
55	3	30	28	35	13	40	3
6	4	1	36	6	14	1	2
7	11	2	42	7	5	2	2
8	17	3	28	8	3	3	1
9	26	4	18	9	3	6	1

Najczęstsze liczby szerokości nosa są od 28 do 36 mm.

Stosunek szerokości do długości nosa, czyli wskaźnik nosowy u 260 Krakowiaków waha się między 46,3 a 97,7 mm, śr. = 68,6.

u	116	z Brzeskiego (T.-Hryn.)[68]	70,9
«	117	« Miechowskiego (Baran-Malew.)[4] ...	69,7
«	131	« Opatowskiego (Sandomierskie) (Olech.)[42]	74,5
«	77	« Lubelskiego (Olech.)[40]	77,3
«	100	« Radomskiego (Len.)[29] ... od	51—95
«	119	« Nowosądeckiego (A. i M. Wrzos.)[87] .	72,4
«	539	« Będzińskiego (Romanowska)[4]	65,9
«	60	Kurpiów (Maciesz.)[33]	63,9
«	623	Górali pols. (Talko-Hryn.)[66]	60,9
«	201	Podgórzan (Talko-Hryn.)[66]	63,6
«	498	Kaszubów (Talko-Hryn.)[73]	66,8
«	110	Polaków Król. Pols. (Talko-Hryn.)[65] ..	68,1
«	134	Hucułów (Wowk.)[86]	72,3

Średni wskaźnik nosowy u Krakowiaków jest wąskonosy, podobnie jak w Brzeskiem, Miechowskiem, Będzińskiem, u Kaszubów, Podgórzan i mieszkańców Król. Pols.; bardziej jeszcze wąskonosi są Górale polscy, Kurpie, natomiast szersze nosy występują w Opatowskiem, Lubelskiem i u Hucułów.

Zebrawszy oddzielne wskaźniki nosowe według kształtu nosa w kilka działów, otrzymamy:

Tab. XXXVIII.

Nosy	w liczbach bezwzględn.	w %
b. wąskie (hyperleptorhini) (x—54,9)	13	5,0
wąskie (leptorhini (55—69,9)	151	58,1
mierne (mesorhini) (70—84,9)	86	33,1
szerokie (chamaerhini) (85—99,9)	10	3,8
b. szerokie (hyperchamaerhini) (100—x)	—	—

Z przytoczonego wykazu widzimy, że najczęściej spotykamy wąskonosych, rzadziej znacznie średnionosych, a wyjątkowo tylko o bardzo wąskich, lub o szerokich nosach.

Krzywa wskaźników nosowych (tab. XXXIX) ściele się dosyć nisko, podnosząc się stopniowo przy wskaźnikach 61, 66, 68 i 71, a następnie nagle spada.

Kobiety.

Długość twarzy.

Długość morfologiczna twarzy u 84 Krakowianek przy min. — 92 mm, max. + 121 mm, śr. m. 106,1 mm. Co do częstości spotykanych poszczególnych pomiarów, to są one następujące:

Tab. XL.

Długość twarzy	ile razy	Długość twarzy	ile razy	Długość twarzy	ile razy	Długość twarzy	ile razy
92	1	102	5	109	3	116	2
3	1	3	4	110	2	7	1
6	3	4	5	1	3	9	1
7	2	5	3	2	5	121	1
8	2	6	4	3	2		
100	4	7	4	4	1		
1	7	8	14	5	3		

Średnia bezwzględna długość twarzy u kobiet jest krótsza niż u mężczyzn o 11,9 mm, kiedy u kobiet różnica wahań wynosiła 29 mm, u mężczyzn 41 mm. Liczby długości twarzy pojedyńczych pomiarów były wprawdzie rozproszone, lecz najbardziej skupiały się pomiędzy 101 a 108 mm.

Szerokość twarzy.

Największa szerokość twarzy u 84 Krakowianek, przy wahaniu między 114 a 153 mm, wynosi śr. m. 133,4 mm. Oto poszczególne liczby tego pomiaru:

Tab. XLI.

Szerokość twarzy	ile razy	Szerokość twarzy	ile razy	Szerokość twarzy	ile razy	Szerokość twarzy	ile razy
114	1	129	6	135	3	142	2
122	4	130	6	6	9	3	3
5	1	1	2	7	8	7	1
6	1	2	5	9	2	153	1
7	3	3	11	140	3		
8	4	4	6	141	2		

Szerokość twarzy u obu płci różni się o 39 mm, a średnio kobiety mają twarz o 7,7 mm węższą niż mężczyźni, natomiast nieco dłuższą. Szerokość w największych liczbach występuje od 133—137 mm.

Stosunek długości do szerokości twarzy, czyli wskaźnik twarzowy u Krakowianek przy min. — 68,3 mm, max. + 93,6 mm, śr. m. 79,5.

u	94	w Brzeskiem (T.-Hryn)[68]	79,0
«	59	« Opatowskiem (Sandomierskie) (Olech.)[42])	82,7
«	100	« Opoczyńskiem (Radomskie) (Lenc.)[30]) .	82,0
«	40	« Kieleckiem (Lenc.)[31])	83,0
«	120	« Nowosądeckiem (A. i M. Wrzos.)[87]) .	82,8
«	105	« Lubelskiem (Olechn.)[40])	91,0
«	182	« Pułtuskiem (Rosiń.)[46])	86,9
«	53	Kurpianek (Mac.)[33])	83,3
«	358	Góralek pols. (T.-Hryn.)[66])	88,1
«	103	Podgórzanek (T.-Hryn.)[66])	82,6
«	117	Kaszubek (T.-Hryn.)[73])	81,0
«	211	Polek galic. (Koper.)[34])	76,4
«	132	Rusinek galic. (Koper.)[34])	90,1
«	533	Polek Król Pols. (T.-Hryn.)[65])	80,3
«	237	Ukrainek (T.-Hryn.)[53])	80,8
«	145	Białorusinek (T.-Hryn.)[54])	93,1
«	107	Litwino-Łotyszek (T. Hryn.)[54])	94,4

Krakowianki mają średni wskaźnik twarzowy o 4 krótszy od mężczyzn i podobny jak w Brzeskiem; Polki galic., Król. Pols., Kaszubki i Ukrainki natomiast wyróżniają się od dłuższych twarzy w Sandomierskiem, Radomskiem, Kieleckiem, Nowosądeckiem, Kurpianek i Podgórzanek, a szczególnie od jeszcze dłuższych w Pułtuskiem, Lubelskiem, od Góralek pols., Rusinek galic., Białorusinek i Litwino-Łotyszek.

Wskaźniki twarzowe co do oddzielnych kształtów tak się przedstawiają:

Tab. XLII.

Wskaźniki twarzowe		
	w liczbach bezwzględn.	w %
b. wysokie (hypereurypros.) x—78,9	33	39,3
szerokie (euryprosop) 79—83,9	36	42,8
mierne (mesoprosop) 84—87,9	12	14,3
wąskie (leptoprosop) 88—92,9	1	1,2
b. wąskie (hyperleptoprosop) 93—x	2	2,4

U kobiet występuje pewna różnica z mężczyznami w klasyfikacji kształtów twarzy. Kiedy u mężczyzn najpospolitsze są twarze szerokie, przy rzadszych bardzo szerokich, miernych i wąskich, u kobiet szerokie i bardzo szerokie występują jednakowo często przy rzadszych miernych.

Przy podziale twarzy, jak u mężczyzn, przypadnie na niskolicych (do 90) 82 (97,6%) i wąskolicych (90—x) zaledwie 2 (2,4%), to znaczy, że u kobiet szerokie twarze jeszcze bardziej przeważają nad długiemi, niż u mężczyzn i że twarze niskie i szerokie są wybitną cechą Krakowianek.

Pomiary nosa.

Długość nosa u 84 Krakowianek waha się między 37 a 52 mm, przy śr. m. = 43,3 mm. Oddzielne wskaźniki powtarzają się co do częstości następująco:

Tab. XLIII.

Długość nosa w mm	ile razy	Długość nosa w mm	ile razy	Długość nosa w mm	ile razy	Długość nosa w mm	ile razy
37	1	41	2	45	6	49	2
8	3	2	8	6	12	50	2
9	9	3	11	7	4	2	1
40	10	4	9	8	4		

Długość nosa u mężczyzn waha się w obrębie 24 mm, u kobiet zaledwie w obrębie 15 mm: średnio kobiety mają nos o 3,4 mm krótszy od mężczyzn, a najczęstsze liczby pomiarów długości nosa przypadają od 39 do 46.

Szerokość nosa u 84 kobiet przy min. — 25 mm, max. + 40 mm, śr. m. = 31,8 mm. Częstość tego pomiaru wykazuje tabelka: (tab. XLIV, str. 72).

Szerokość nosa u kobiet waha się w obrębie 15 mm, podobnie jak i długość, przypominając wahania u mężczyzn. Średnia szerokość nosa u obu płci jednakowa, natomiast u mężczyzn nos jest cokolwiek dłuższy. Najczęstsza szerokość przypada na liczby od 30 do 35 mm.

Wskaźnik nosowy u 84 Krakowianek przy min. — 56,8 mm, max. + 96,7 mm, śr. m. = 73,8 mm.

u 94 w Brzeskiem (T.-Hryn.)[68] 70,2
« 50 « Opatowskiem (Sandomierskie) (Olech.)[42]) 74.6

u 251	w Opoczyńskiem (Radomskie) (Lenc.)[30]	.	70,6
« 40	« Kieleckiem (Lenc.)[31]	. . . .	68,0
« 119	« Nowosądeckiem (A. i M. Wrzos.)[87]	.	72,4
« 182	« Pułtuskiem (Rosiń.)[46]	. . . . . .	86,9
« 53	Kurpianek (Mac.)[33]	. . . .	62,1
« 358	Góralek pols. (T.-Hryn.)[66]	. . . .	62,5
« 103	Podgórzanek (T.-Hryn.)[66]	. . . .	64,7
« 117	Kaszubek (T.-Hryn.)[78]	. . . .	67,2
« 251	z Król. Pols. (T.-Hryn.)[65]	. . . .	66,2
« 52	Hucułek (Wowk.)[86]	. . . .	69,3

Tab. XLIV.

Szerokość nosa w mm	ile razy	Szerokość nosa w mm	ile razy	Szerokość nosa w mm	ile razy	Szerokość nosa w mm	ile razy
25	1	29	6	33	9	37	1
6	2	30	13	4	7	8	2
7	1	1	13	5	9	40	1
8	4	2	14	6	1		

Średni wskaźnik nosowy Krakowianek jest średnionosy, czem się nie wyróżniają od swych mężczyzn, chociaż wahania są mniejsze, bo w granicach 39,9, kiedy u mężczyzn 51,4. Podobny wskaźnik nosowy spotykamy w Opoczyńskiem, Opatowskiem, Sandomierskiem i Nowosądeckiem, kiedy u wszystkich innych kobiet, wyżej przytoczonych, jest w mniejszym, lub w większym stopniu wąskonosy. Szczególnie pod tym względem wyróżniają się Górale polscy i Kurpie obu płci.

Zebrawszy u Krakowianek pojedyncze wskaźniki nosowe w osobne grupy, otrzymamy:

Tab. XLV.

Nosy	w liczbach bezwzględn.	w %
b. wąskie (hyperleptorhini) x—54,9	—	—
wąskie (leptorhini) 55—69,9	25	29,8
średnie (mesorhini) 70—84,9	50	59,5
szerokie (chamaerhini) 85—99,9	9	10,7
b. szerokie (hyperchamaerhini) 100—x	—	—

Widzieliśmy, że kiedy u mężczyzn największa liczba przypadała na wąsko, a rzadziej na średnionose, u kobiet odwrotnie spotykamy najczęściej średnio, a rzadziej o połowę wąskonose, przy występujących niekiedy szerokich. Z czego wniosek, że kobiety są więcej szerokonose, mężczyźni wąskonosi.

Współzależność cech.

Głównem zadaniem antropologji w Polsce jest niewątpliwie zbadanie najprzód samych siebie i odmian, jakie wytworzyliśmy, a następnie ludów, kraj nasz zamieszkujących. Dzięki pierwszym niewielu badaczom, którzy, odrywając się od innych zajęć obowiązkowych, poświęcali się ulubionym nowym studjom, posunęły się nieco w ostatniem półwieku nasze wiadomości antropologiczne. Niestety! nie można tego utaić, że z powodu zbyt dorywczych badań są wyniki nikłe i przedstawiają zaledwie tylko drobne oazy na terytorjum naszego kraju. Dlatego otrzymane dotąd rezultaty nie mogą nas zadowolić, należy je żmudną pracą pogłębiać według ustalonego programu tak, aby stopniowo objęły kraj cały, a ideałem przynajmniej naszym powinno być zdobycie danych, charakteryzujących ludność, jeżeli już nie wsi i gmin, to przynajmniej powiatów. Oto plan, jaki przed przeszło półwiekiem zakreślili dla zbadania ludności galicyjskiej Majer i Kopernicki, a do ujęcia tego rodzaju badań dążyło niejedno z towarzystw antropologicznych w Europie. W latach ostatnich podobne badania przeprowadzał u nas oddział inwidualizacji żołnierza i zebrał sporo materjałów. Niewątpliwie, że tego rodzaju dalsze badania znajdą poparcie u naszych następców, albowiem z powstaniem nowych katedr na uniwersytetach, każdy z nich obejmie przyległy mu rejon, a ze zwiększających się corocznie słuchaczy antropologji na medycynie i przyrodzie rekrutować się będą całe szeregi nowych, wykształconych pracowników. Oprócz tego wiedza o człowieku, wkraczając do szkół średnich i niższych, przenikając do społeczeństwa, przyczyni się do jego uświadomienia i wytworzenia lepszych warunków, pracy dla badaczy. Tylko rozporządzając znaczniejszym materjałem, nauczymy się lepiej rozpoznawać czyste typy rasowe i wyróżniać wśród nich cechy dziedziczne od przypadkowych, indywidualnych i patologicznych, które są z nich dominujące, a które recesywne i dowiemy się, jakie wpływy postronne oddziaływały na wytworzenie typów. Same metody, chociażby najściślejsze, nie zdołają zastąpić badań przyrodniczych nad człowiekiem, których nam brak dotąd. Nietylko etnolodzy, opierając się na danych historycznych i filologicznych w swej analizie, przychodzą często wręcz do przeciwnych mniemań co do pochodzenia narodów i ich pierwotnych siedlisk i wędrówek; nie mniejszą trudność mają i antropolodzy w analizie odwiecznej mieszaniny

ludzkiej, a za przykład służyć może namiętna walka na tem polu, staczana u nas w kwestji ustalenia tych, lub innych typów.

W pierwszej części tej pracy rozpatrywaliśmy pojedyńcze cechy antropologiczne badanych jednostek; teraz pozostaje nam rozpatrzeć jeszcze tablice współzależności, aby w końcu ogólnej tablicy zestawić główne cechy częściej, lub rzadziej spotykane i z ich skojarzenia wypowiedzieć pewne nasuwające się uwagi co do typu Krakowiaków.

Rozpoczynamy od rozpatrzenia współzależności wzrostu i barw skóry, włosów i oczu, ujętych w trzy typy:

Tab. XLVI.

		mężczyźni				kobiety			
	wzrost	x—164	165—169	170—x	razem	x—144	145—154	155—x	razem
typy	jasny	22	20	13	55 (20,7%)	—	10	7	17 (20,2%)
	ciemny	10	11	8	29 (11,0%)	1	6	7	14 (16,7%)
	mieszany	60	49	72	181 (68,3%)	2	89	22	53 (63,1%)
razem		92	80	93	265	3	45	36	84

Najpospolitszy typ mieszany występuje u mężczyzn, częściej przy wzroście niskim i wysokim, a nieco rzadziej przy miernym; natomiast typ jasny rzadszy, lecz o dwa razy częstszy od ciemnego, oba występują częściej przy wzroście niskim i miernym, niż wysokim. Kobiety, jak to już zaznaczyliśmy przy omówieniu wzrostu, są stosunkowo wyższe, niż mężczyźni i typ mieszany pospolicie występuje u nich częściej przy wzroście miernym, niż wysokim; typ nieco częstszy jasny, niż ciemny, towarzyszy wzrostowi miernemu, lub wysokiemu.

Przechodzimy teraz do tablic współzależności wzrostu z barwą włosów, oczu i innemi pomiarami, głowy i twarzy. (tab. XLVII, str. 75).

U obu płci najczęstsze barwy są szatyn, przyczem u mężczyzn przy wzroście do 164 cm spotykają się częściej oczy błękitne i piwne, przy wyższym od 165 cm błękitne przeważają nad siwozielonemi; u kobiet częściej występuje wzrost od 145—154 cm, niż wyższy od 155 cm i wyżej, przy rozproszonych barwach oczu, między któremi, podobnie jak u mężczyzn, jest najczęstsza błękitna.

U mężczyzn przypada największa liczba na długość głowy mierną od 180—189 mm we wszystkich miarach wzrostu (tab. XLVIII, str. 75)

Tab. XLVII. Współzależność barwy włosów, oczu i wzrostu u obu płci.

barwy:		blond			szatyn			brunet i czarne			Razem
włosów		siwo			siwo			siwo			
oczu		zielone	błękitne	piwne	zielone	błękitne	piwne	zielone	błękitne	piwne	
mężczyźni											
wzrost	x—164	2	3	—	19	30	26	1	2	9	92
	165—169	–	2	—	22	28	14	2	3	9	80
	170—x	—	1	—	28	30	16	1	5	12	93
razem		2	6	—	69	88	56	4	10	30	265
kobiety											
wzrost	x—144	—	—	—	1	—	—	—	1	1	3
	145—154	2	1	—	10	12	10	4	—	8	46
	155—x	5	1	—	6	9	6	—	2	6	35
razem		7	1	—	17	21	16	4	3	15	84

Tab. XLVIII. Współzależność wzrostu i długości głowy.

		mężczyźni				kobiety			
wzrost		x—164	165—169	470—x	razem	x—144	145—154	155—x	razem
długość głowy	x—179	29	17	10	56 (21,1%)	3	38	21	62 (73,7%)
	180—189	52	49	58	159 (60,0%)	–	10	9	19 (22,6%)
	190—x	11	14	25	50 (48,9%)	—	1	2	3 (3,6%)
Razem		92	80	93	265	3	49	32	84

następnie najmniejsza długość na wzrost niski do 164 cm i największa długość na wzrost wysoki powyżej 170 cm. Kobiety znowu mają

przeważnie głowy małej długości, przy wzroście miernym (od 145—154 cm) i wysokim (ponad 155 cm).

Współzależność wzrostu i szerokości głowy jest następująca:

Tab. XLIX.

	mężczyźni				kobiety			
wzrost w cm	x – 164	165 – 169	170 – x	razem	x – 144	145 – 154	155 – x	razem
szerokość głowy x - 149	11	7	5	23 (8,7%)	1	16	15	32 (38,1%)
szerokość głowy 150 - 159	58	55	56	169 (63,8%)	2	32	13	47 (55,9%)
szerokość głowy 160 – x	23	18	32	73 (27,5%)	—	1	4	5 (5,9%)
razem	92	80	93	265	3	49	32	84

Najczęstsze liczby szerokości głowy od 150—159 cm przypadają u mężczyzn jednako na wszystkie miary wzrostu, następnie na największą szerokość od 160 i wyżej, przy wzroście wysokim; u kobiet na szerokość głowy od 150—159 mm, przy wzroście miernym.

Tab. L. Współzależność kształtu głowy z wzrostem.

	mężczyźni				kobiety			
wzrost w cm	x – 164	165—169	170—x	razem	x—144	145—154	155—x	razem
wskaźnik głowy x—80,9	3	10	13	29 (10,9)	1	4	4	9 (10,7)
wskaźnik głowy 81—85,4	33	30	46	109 (41,1)	1	17	15	33 (39,3)
wskaźnik głowy 85,5—x	53	40	34	127 (47,9)	1	24	17	42 (50,0)
razem	92	80	93	265	3	45	36	84

Najczęstszem skojarzeniem u Krakowiaków bywa wskaźnik wybitnie krótkogłowy 85,5—x przy wzroście niskim, rzadziej wskaźnik 81—85,4 przy wzroście wysokim, a jeszcze rzadsze jest połączenie wskaźnika 85,5—x przy wzroście miernym. U kobiet zaś występuje.

najczęściej wysoka krótkogłowość 85,5—x przy wzroście miernym, rzadziej przy wysokim, lub przy głowie o wskaźniku 81—85,4 i wzroście częściej miernym, niż wysokim.

Tab. LI. Współzależność kształtu wysokości głowy z wzrostem.

		mężczyźni				kobiety			
	wzrost w cm	x—164	165—169	170—x	razem	x—144	145—154	155—x	razem
wskaźnik wysok.-dług. głowy	x—60	1	1	3	5 (1,9)	1	1	1	3 (3,6)
	61—70	52	55	45	152 (57,3)	2	29	14	45 (53,6)
	71—x	39	24	45	108 (40,7)	—	15	21	36 (42,8)
	razem	92	80	93	265	3	45	36	84

Wskaźnik miernej wysokości głowy 61—70 najczęściej towarzyszy u mężczyzn wszystkim miarom wzrostu, wskaźnik wysoki 71—x częściej idzie ze wzrostem wysokim, niż z niskim, a rzadziej z miernym; u kobiet zaś mierna wysokość głowy jest najczęstsza, przy wzroście miernym, a następnie wysokość największa idzie w parze ze wzrostem wysokim, rzadziej znowu wysoki lub mierny wskaźnik towarzyszy miernemu, lub wysokiemu wzrostowi.

Tab. LII. Współzależność kształtu czoła z wzrostem.

		mężczyźni				kobiety			
	wzrost w cm	x—164	165—169	170—x	razem	x—144	145—154	155—x	razem
wskaźnik szerok. czoła-dług. głowy	x—59	86	69	86	241 (90,9)	2	41	33	76 (90,5)
	60—69	6	11	7	24 (9,1)	—	4	3	7 (8,3)
	70—x	—	—	—	—	1	—	—	1 (1,2)
	razem	92	80	93	265	3	45	36	84

Ogromna większość spostrzeżeń u mężczyzn i u kobiet przypada na czoła wąskie, połączone częściej u mężczyzn z wzrostem niskim i wysokim, niż z miernym, u kobiet częściej z miernym, niż z wysokim.

Tab. LIII. Współzależność kształtu potylicy z wzrostem.

	wzrost w cm	mężczyźni				kobiety			
		x—164	165—169	170—x	razem	x—144	145—154	155—x	razem
wskaźnik szerok. potyl.-dług. głowy	x—69.9	25	17	15	57 (21,5)	2	8	7	17 (20,2)
	70—79	66	62	77	205 (77,3)	1	37	28	66 (78,6)
	80—x	1	1	1	3 (1,1)	—	—	1	1 (1,2)
	razem	92	80	93	265	3	45	36	84

U mężczyzn występuje pospolicie potylica mierna (70—79) przy wzroście wysokim, mniej często zaś niskim i miernym, bardzo rzadko współzależność potylicy wąskiej z wzrostem niskim, a jeszcze rzadziej z miernym i wysokim. U kobiet potylice mierne przypadają częściej przy wzroście miernym, niż przy wysokim.

Tab. LIV. Współzależność kształtu twarzy z wzrostem.

	wzrost w cm	mężczyźni				kobiety			
		x—164	165—169	170—x	razem	x—144	145—154	155—x	razem
wskaź. twarzowe	x—83,9	58	49	59	166 (62,6)	2	34	33	69 (82,1)
	84—87,9	20	19	7	46 (17,3)	1	8	3	12 (14,3)
	88—x	14	12	27	53 (20,0)	—	3	—	3 (3,6)
	razem	92	80	93	265	3	45	36	84

Twarze szerokie u mężczyzn i szersze u kobiet występowały pospolicie we wszystkich miarach wzrostu, rzadziej zaś spotykało się twarze wydłużone, częściej u mężczyzn, niż u kobiet przy wzroście wyższym.

U mężczyzn pospolicie towarzyszą nosowi wąskiemu różne miary wzrostu, lecz najczęściej wysoki, a następnie nos mierny częściej przy wzroście niższym. U kobiet najczęstszemu wzrostowi miernemu towarzyszy nos średni, o wiele rzadziej ten kształt nosa występuje przy wzroście wysokim.

Tab. LV. Współzależność wzrostu i kształtu nosa:

		m ę ż c z y ź n i				k o b i e t y			
	wzrost w cm	x – 164	165—169	170—x	razem	x—144	145—154	155—x	razem
wskaźniki nosowe	x—69,9	51	50	63	164 (63,1)	1	9	15	25 (29,8)
	60 84'9	39	22	25	86 (33,1)	1	30	19	50 (59,5)
	85—x	1	6	3	10 (3,8)	1	6	2	9 (10,7)
	razem	91	78	91	260	3	45	36	84

Przechodzimy teraz do dalszej analizy współzależności pomiarów, obliczonych w klasach wzrostu u obu płci.

Liczby współzależności długości głowy w klasach wzrostu u mężczyzn (tab. LVI, str. 80) skupiają się przeważnie przy pomiarach od 178—188 mm, przy wzroście od 161—171 cm (41,1%), a następnie o wiele rzadziej przy liczbach długości głowy od 178—190 mm, przy wzroście od 172—177 cm (16,9%) i przy innych liczbach rozproszonych. U kobiet (tab. LVII, str. 80), przy mniejszej ilości osób badanych, liczby są o wiele bardziej rozproszone; najczęściej spotykana długość głowy od 170—176 mm, przy wzroście od 146—153 cm (27,0%), a następnie od 178—180 mm, przy wzroście od 155—160 cm.

Liczby współzależności szerokości głowy w klasach wzrostu u mężczyzn (tab. LXIII, str. 82) najczęściej się spotyka od 150—162 mm, przy wzroście od 162—168 cm (38,5%) a o wiele rzadziej przy szerokości głowy od 158—160 mm i wzroście od 170—176 cm (11,3%), u kobiet (tab. LIX, str. 83) mogliśmy jedno tylko zaznaczyć skupienie przy szerokości głowy od 146—150 mm i wzroście od 149—158 cm (32,9%).

Współzależność wskaźnika głównego w klasach wzrostu u mężczyzn występuje (tab. LX, str. 84) najpospoliciej pomiędzy wskaźnikami 82—87 i wzrostem od 164—168 cm (21,5%), następnie o połowę rzadziej przy wskaźnikach od 83 – 86 i wzroście od 159—163 cm, i przy wskaźnikach od 83—85 i wzroście od 172—176 cm (po 10,2%); natomiast u kobiet (tab. LXI, str. 85) największa liczba wskaźników skupiła się przy liczbach od 81 – 88, odpowiadających miarom wzrostu od 150—154 cm (20,8%).

Współzależność wskaźnika wysokości głowy (do ucha) do długości głowy w klasach wzrostu u mężczyzn (tab. LXII. str. 86), wykazuje,

Tab. LVI. Współzależność długości głowy w klasach wzrostu u mężczyzn.

Długość głowy w mm	wzrost w centymetrach																													
	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	165	166	167	168	169	170	171	172	173	174	175	176	177	178	179	180	181
200														1														1		
198													1						1		1	1			1					
196													1			1			1	2			1				1			
194														1				1				1		1						
193													1																	1
192											3		1	1			1	2		1	1			3						
191									1							1		1												
190						1						1	2		1				1		1	2	1	1	1			1	1	
189													1	1			1						1							
188									2		3	1	4	1	1	2	3			1	2	2	1		4	1				
187								1							1		1													
186					3				2				5	1		3	1			2	2			1	1	1		1		
184						1		1	2		1	1	3	2		2	1		3	3			1		1				1	
183																								1						
182						1	1		1		6	2		1	5	5	3	2	4	1	2	3					1			
181														1		1							1							
180	1			1		2	2	1	1		2	3	2	1	2	1	2	1	3		1	2		2	2	1				1
179				1					1			1	1																	
178		1					1	1	1	2	2		3			2	3		2	1	1	2	1	1	1					
176			1		1					2				2	1	1		1												
175															1															
174					2								4	1	1			1												
172										1	1		1				1			1										
171																	1													
170											1		1																	
169						1																								
168													1																	
161		1																												

Tab. LVII. Współzależność długości głowy w klasach wzrostu u kobiet.

Długość głowy w mm	wzrost w centymetrach																											
	140	141	142	143	144	145	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	165	166	167
194																						1						
192														1														
190																		1										
188														1				1				1						
186											1													1				
182								2							1		1				1	1						
180										1	2			1					1	2								
178	1				1		2						1			2	1	2	1	1	1							1
177																		1										
176					1			1		2		2		1		1				1		1						
175												1																
174													3	2	2			1		1			1		1			
173							1						1															
172								1	1		1										1							
170							2		2			1	1					1										
168										1	1					1			1		1	1						
167																1		1										
166															1													
165									1															1				
164							1																				1	
162										1																		

Tab. LVIII. Współzależność szerokości głowy w klasach wzrostu u mężczyzn.

Szerok. głowy w mm	wzrost w centymetrach: 152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	165	166	167	168	169	170	171	172	173	174	175	176	177	178	179	180	181
176											1																			
170																								1						
169													1																	
168											1		1						1	1							1			
166						1											1	1				1	1	1			1			
164					1						1		1		1						1	1	1	1	1				1	1
163												1	1																	
162					1						2	1	1	2	1	2	2	2	1	2		1								
161															1	1			1	1										
160									1		2	1	3	2		1				2	3	2	1		3	2		1	1	
159														1																
158			1		3	1		1	3	1	2	2	3	2	3	4	5	1	4	3	2	4	2	2	2					
157																		1												
156	1				1		2		1		1		2	1	4	2	1			1	2			1	1	1		1		
155													1																	
154		1				1	1			1	3	2	2	1	2	3	2	2	1	2		1			1	2				1
153								1		1				1									2	2						
152				1	1		2		1	2	1		4	2	3	5	1	1	3	1	3		1	1		1		1		
151									1								1													
150								2					4	3	2	2	2		2				1		2					
149						1			1																					
148						1					1	1	2	1	1		1			1										
146										1	1												1							
144													1		1	1														
140											1								1											
138											1																			

Tab. LIX. Współzależność szerokości głowy w klasach wzrostu u kobiet.

Szerok. głowy w mm	140	144	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	167
168						1											1					
166																			1			
160															1							
158										1	1			1		1		1				
156			2							1												
154		1			1				1	1	1	2	1			1						1
153										1							1					
152			1	1			1															
151				1	1				2	1		1		2			1	1				
150						2	1	1	1	1	1	1		1	1			1				
148					1	2	1	1		1	1	2	1		1							
146			1	1			1	1	2				2	2		1	1		1			
144	1							1								1	1					
142		1	1	1	1		1															
141											1											
140																				1		
136																					1	

Tab. LX. Współzależność wskaźnika głównego w klasach wzrostu u mężczyzn.

wzrost	153,8				158,2					162,1					166,5					172,7					177,5						L.
wskaźnik główny	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	165	166	167	168	169	710	171	172	173	174	175	176	177	178	179	180	181	
94										1			1				1	1	1	1											6
93											1																				1
92					1																1			1			1				4
91					1						2						2														5
90			1	1						1	1	2	1	1	1																9
89										1	1	1	1		3	1	3	1				2				3					17
88					1	1					1		4		1	4			1	2		2		1							18
87	1					1	1		1		1	1	5	4	2	2	2	1	1	2	1	1	1						1		29
86		1				2	2	1	2		2	2	3		2	4		1	2	2		1							1	1	29
85				1	2				1	2	2		1	3			2		1	2	4	2	1	4	2		1				31
84					1		2	2	3		3	1	2		1	2	2	2	1		2	1	1	1	3	1		1		1	33
83								2	1	1	1	1	3	2	2		2		1	1	2		1		3						23
82									1		1	1	3	1	1	2	4	1	1				1	2	1	1					21
81						1						1	2		2			1	3	3	1	2	1		1						18
80											2		2					1								1		2			8
79														4	1				1				1								7
78																1															1
77											1					2			1												4
76																						1									1
																															265

Tab. LXI. Współzależność wskaźnika głównego w klasach wzrostu u kobiet.

wzrost	146,8						152,1					157,0					161,7						L.
wskaźnik główny	140	144	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	167	
95			1																1				2
93						2										1							3
92										1		1											2
91					1				1		1					1							4
90			1									1		1			1						4
89			1			1	1								2								5
88			1		1					2							1						5
87					1			1	2	1				1									6
86		1	1	1			1					1	1			1	2	1				1	11
85				1				1		1	2	1											6
84						2			3			1		1									7
83				1				1			1			1	1	1		1					7
82							1	1			1			2					1				6
81	1	1			1		1			1			1			1		1					8
80			1							1								1					3
79							1																1
78				1										1							1		3
77																				1			1
L.	1	2	6	4	4	5	5	4	6	7	5	5	2	7	3	5	4	4	2	1	1	1	84

Tab. LXII. Współzależność wskaźnika wysokości głowy (do ucha) — długości głowy w klasach wzrostu u mężczyzn.

wzrost	153,8				158,2					162.1					166,5					172,7					177,5						L.
wskaźnik wysokości głowy	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	165	166	167	168	169	170	171	172	173	174	175	176	177	178	179	180	181	
89																	1														1
88																				1											1
87													1	1																	2
85																							1								1
84									1		1							1													3
83																							1								1
82																	2														2
81								1			1								1	1											4
80										1											1										2
78	1				1															1				1							4
77			1			1		1	1									1													5
76				1				1											1					1	1						5
75					1		1					1		1							2	1									7
74											1			2		3	2			3		2									13
73							1	1			1	1	1		1	3			2	1		1		1		2					16
72							1		1		1	1	2	1	2	2	1	2		1					1					1	17
71					2			1	3		5	2	4	1	3	2	2	1	1	1	1	3		1	1	1	1	1		1	38
70										1			2	1	2	2	2			3	1	1		2	3						20
69						1	1				2	1	4	3	4	2	1		1		2				2	1	1				26
68									1	1	2	1	2		1	1	1	2	1	1	1	2		1		1					19
67		1		1	2				2	2		1	3	1		1	1		3		3		2	1	1	1					26
66						1					2	1	2	1	3		1	1	1												13
65											1		2	1	1	1	2											1	1		10
64							1				1		2	2	1	2								1					1		11
63												1	2						1				2					1			7
62						1										1															2
61											1						1		1				1								4
60						1								1																	2
58																			1	1											2
56																									1						1
																															265

Tab. LXIII. Współzależność wskaźnika wysokości głowy (do ucha) — długości głowy w klasach wzrostu u kobiet.

wzrost	146,8						152,1					157,0					161,7						L.
wskaźnik wysokości głowy	140	144	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	167	
81					1																		1
80																						1	1
79													1	1									2
78				1											1								2
77															1				1				2
76				1	1									1	1		1	1	1				7
75									1		1												2
74						2						1					1	1					5
73		1	1							1		1											4
72							1														1		2
71			2		1	2		2						1		2		1					11
70				1			1			1		2						1					6
69			2	1		1			2	2	1					1							10
68		1					1	1		2			1										6
67								1			2			1		1							5
66									2					2						1			5
65							1					1				1	1						4
64					1		1				1			1			1						5
62	1		1																				2
59										1													1
58									1														1
																							84

Tab. LXIV. Współzależność wskaźnika czołowego (najmniejszej szerokości czoła — długości głowy) w klasach wzrostu u mężczyzn.

wskaźnik czołowy \ wzrost	153,8				158,2					162,1					166,5					172,7						177,5					L.
	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	165	166	167	168	169	170	171	172	173	174	175	176	177	178	179	180	181	
63											1																				1
62								1					1								1										3
61													1	2	1		1	1				1		1		2				1	11
60													1			1	1	1	1							1		1			7
59				1	1						1	1	1		2	3	2		1			1							1		15
58					1			1		1		2	4	1	2	3	6	1	3	3	4	2	3		2						39
57			1				1			1	5	3	5	1	4	2	1	1	4		2	3	1	2	4		2				43
56	1				2	2	1	1	3		4	2	7		5	3	5	1	3	3	2	2	1	3	1						51
55						1		1	3	3	3		3	4		3	1	2	1	3			1	2	1	2		2			36
54				1	2	1	3	1	3		1	1	2	4	1	2	2			3		3	1	1		1			1		34
53		1				1				1	3		2	2	1	1					1				2						15
52											1	1	1					2	1			1									7
51																				1	1										2
50														1																	1
																															265

Tab. LXV. Współzależność wskaźnika czołowego (największej szerokości czoła — — długości głowy) w klasach wzrostu u kobiet.

wskaźnik czołowy \ wzrost	146,8						152,1					157,0					161,7						L.
	140	144	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	167	
67																1							1
61						2	1		1			1											5
60			1													1							2
59				1	1	1	1		2	1			1	2						1			11
58			2		2		1	1			2	1											9
57			2						1	2	1			1	1	2	2		2		1		15
56				2					1	1		2	1		1		1	1					10
55					1			2			2			2				1					8
54		2		1		1		1		1		1										1	8
53						1	1			1		1	1					1					6
52							1		1	1			1			1	1						6
51	1													1				1					3
																							84

że wskaźniki skupiają się głównie przy liczbach 64—72 i odpowiadają wzrostowi od 163—168 cm (28,3%); w mniejszych ilościach przy wskaźnikach od 66—71 i wzroście 169—174 cm (13,2%) i nakoniec od 67—71 przy wzroście 160—163 cm (9,0%). U kobiet (tab. LXIII, str. 83), przy znacznem rozproszeniu liczb, mogliśmy znaleźć cokolwiek większe skupienie przy liczbach wskaźników od 67—70, oraz przy wzroście od 150—154 cm (16,7%) i od 69—71 przy wzroście od 146—149 cm.

Tab. LXVI. Współzależność wskaźnika potylicznego (największej szerokości potylicznej — długości głowy) w klasach wzrostu u mężczyzn.

wzrost	153,8				158,2					162,1					166,5					172,7					177,5						L.
wskaźnik potyliczny	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	165	166	167	168	169	170	171	172	173	174	175	176	177	178	179	180	181	
84								1																				1			2
80											1							1				1									3
79									1																						5
78								1							2	1	1		1			2				2					10
77	1									1	2	2	1		1	1	2	1			1		1				1				15
76					2						1		4	2	2	2	1		2	2	3		2		2	1		1	1		28
75						1	1					1	3				1	1			1		1								10
74					2				1		1	1	4	1	3	2	2		2	1	2	2	2	1	2					1	30
73		1			1			1	1		1		3	2	1	3	4	1	1	2			2	4	2						30
72			1		3	1	4			1	2		3	3	2	2	1		2	2	2	2		1		1					33
71					1					1	2		5	2	4	5	1		2	1	1		2	2						1	30
70				1					2	1	2	3		2		2		1	1	1		1							1		18
69											3		2	2		2		1	1	2					2	1		1			16
68						1			2		2	1		1	1	1	2	1				1		1			1				15
67													2		1				1	1	1				2						8
66									1		1											1				1					4
65								1		1											1										4
64																		1													1
62												1					1														2
56															1																1
																															265

Współzależność wskaźnika czołowego (najmniejszej szerokości czoła — długości głowy) w klasach wzrostu u mężczyzn (tab. LXIV, str. 84) występuje wybitniej przy pewnych grupach liczb, najliczniej przy wskaźnikach czołowych od 64—72, odpowiadających wzrostowi od 164—168 cm (38,1%); rzadziej nieco od 67—71 przy wzroście od 169—174 cm (24,1%) i bardzo rzadko przy 67—71 i wzroście od 160—163 cm (9,0%). U kobiet (tab. LXV, str. 84), przy rozproszonych liczbach, mogliśmy tylko stwierdzić parę grup ze zgromadzonemi liczniej wskaźnikami od 55—59, przy wzroście od 152—157 cm (27,4%); rzadziej przy wskaźnikach 55—59, przy wzroście od 146—148 cm (10,7%).

Współzależność wskaźnika potylicznego (najw. szerokość potyliczna — długości głowy) w klasach wzrostu u mężczyzn (tab. LXVI, str. 85) występuje w dwóch kolumnach, przy tych samych liczbach wskaźników potylicznych od 71—76: w jednej przy wzroście od 164—168 cm (27,7%) i w drugiej przy wyższym wzroście od 170—175 cm (17,7%); u kobiet liczby bardzo nieznaczne skupiają się tylko (tab. LXVII, str. 86) przy wskaźnikach mniejszych od 70—74 i wzroście od 149—153 cm (20,2%).

Tab. współzależności wskaźnika twarzowego (długości twarzy (bez czoła) — największej szerokości twarzy) w klasach wzrostu wykazuje, że u mężczyzn (tab. LXVIII, str. 86) liczby wskaźników skupiają się

Tab. LXVII. Współzależność wskaźnika potylicznego (największej szerokości potylicznej -- długości głowy) w klasach wzrostu u kobiet.

wzrost	146,8						152,1					157,0					161,7						L.
	140	144	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	167	
82																	1						1
79													1		1								2
78					1					1	1												3
77		1								1		1											3
76					1									2				1					4
75					1				2		1	1											5
74			3			1	1	1	2	1		2		1		2	2				1		17
73			2		1		1	1	1			1	1			1	1						10
72				1		1	1				2							1					6
71						1	1	1			1		2	1	1							1	9
70				1		2				1				1				1	1	1			7
69				2				1		1								1	1				7
68		1					1		1	1		1			1	1							7
67										1													1
65	1																						1
64														1									1
																							84

Tab. LXVIII. Współzależność wskaźnika twarzowego (długości (bez czoła) — największej szerokości) w klasach wzrostu u mężczyzn.

wzrost	153,8				158,2					162,1					166,5					172,7					177,5						L.
wskaźnik twarzowy	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	165	166	167	168	169	170	171	172	173	174	175	176	177	178	179	180	181	
99																				1											1
97																										1					1
96					1								1																		2
95																									1						1
94																									1						1
93						2						1				1								1							5
92													1			1															2
91									1				1	1		1		1		1		1	2								9
90		1													1								1		1						4
89												1			2		2		2						2			2		1	12
88									2		2				1	2			1	2	1	1		1	1						14
87													2	2		1	1	1	1			1				1			1		11
86							1	1			2	2	1	2		1			2		1			2							15
85							1				3				4	3	1	1				2	1			1					17
84					4	1	1		1	2	4	1	1			2	2	1		2	2		1			2	1	1			29
83			1						1			2	2	5	2		3	2	1	2	1		2	1							25
82							1	1	2		2	1	5		1	5	2		2			2	1	1							26
81													2	1	3	2		1	1		1	2	1	2							16
80	1									1	1	1	3	1	2				1	2					1					1	15
79				1	1		1			2	2		1	1		1	2	1		1	2		1			1	1				19
78								1	1		2		1						3	1	1	1		2	1						15
77					1			1					3	1	1	1	2			1							1				12
76													2	1																	3
75						1							1		1										1						2
74														1																	2
73																	1														1
72						1																									1
70																	1				1										2
69																	1														1
68																					1										1
																															265

Tab. LXIX. Współzależność wskaźnika twarzowego (długość (bez czoła) do największej szerokości) w klasach wzrostu u kobiet.

wzrost	146,8						152,1					157,0					161,7						L.
	140	144	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	167	
95																1							1
94						1																	1
89									1														1
87	1																						1
86			1											1			1						3
85				2		1				2													5
84					1		1	1	1			1		2		1		1			1		10
83						1							1					1				1	4
82									2			1		2		1							6
81					1	1				2		2							1	1			8
80								1	1						2	1							5
79							2	1			1		1	1									6
78					1					1	2												4
77													1										1
76		1	2							1	1							1					6
75							1			1	1		1				2	1	1				8
74			1			1						1											3
73				2	1							1											4
72		1					1	1								1							4
71									1														1
69																	1						1
68			1																				1
																							84

przeważnie przy liczbach 82—87 i wzroście od 162—168 cm (24,5%); o wiele rzadsze połączenie wskaźników od 77—81 ze wzrostem od 164—168 cm (10,6%), lub od 81—84 przy wzroście jeszcze wyższym od 172—175 cm (6,4%); u kobiet zaś (tab. LXIX, str. 88) z powodu rozproszenia liczb nie można było wykazać jakiejbądź współzależności kształtów twarzy ze wzrostem.

Współzależność wskaźnika nosowego w klasach wzrostu u mężczyzn (tab. LXX, str. 87) wykazuje, że wskaźniki nieco częściej gromadzą się przy liczbach 63—70 i przy wzroście od 164—167 cm (16,1%), a rzadziej przy liczbach 63—70, lecz przy wzroście wyższym od 171—178 cm (7,3%); u kobiet zaś (tab. LXXI, str. 88) liczby są tak rozproszone, że żadnej współzależności nie można wyprowadzić, podobnie jak to widzieliśmy przy rozpatrzeniu wskaźnika twarzowego w klasach wzrostu.

Tab. LXX. Współzależność wskaźnika nosowego w klasach wzrostu u mężczyzn.

wzrost	153,8				158,2					162,1					166,5					172,7					177,5					L.
wskaźniki nosowe	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	165	166	167	168	169	170	171	172	173	174	175	176	177	178	179	180	
98														1																1
94																1														1
92																				1										1
91																		1												1
90										1											1									2
88																	1	1												2
85										1													1							2
84																	1		1		1									3
82										1											1									2
81													1													1				2
80								1		1										1			1							4
79							1		2			1												1						5
78				1											2		2													5
77											1	1					1				1									4
76								1				1	2			2	1	1					1	1						10
75									1			1			1											1				4
74	1								1						1	1	1			1										6
73						1	1			1	2		1						1	1		1	1	1						11
72											1	1	2	1	1	1			1											8
71			1		1									1	2		2	1	1						2					11
70					1			1	4				4	3	1	1	2		1		2									20
69														1	1	2			1		1			1						7
68		1						1					1			1			1	1		1	1							8
67											4	1	2	3		1	1		1	2	1	1		1		1				19
66											3					1				2	1								1	8
65													2	1	3	2			2	1		3		2	2					18
64					1								2			1	1					1						1		7
63													4		2	3	1			1										12
62					3						1	1		1			1		1			1		1		1				11
61					1	2					2	2				1	1	1	1				1	1		1		1		15
60						1			1		2			1	1			1			1				2					10
59													2	1					1	1		1				1			1	8
58							1						2		1				1											4
57						1					1				1	1						1						1	1	7
56							1						1	1							1	1								5
55							1							1										1	1	1				5
53											1			1		1	1													4
52															1	1			1								1			4
51																1														1
50																			1											1
46																								1						1
																														260

Tab. LXXI. Współzależność wskaźnika nosowego w klasach wzrostu u kobiet.

wzrost	146,8						152,1					157,0					161,7						L.
wskaźniki nosowe	140	144	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	167	
97		1	1																				2
95									1														1
90			1																				1
88											1												1
87					1																		1
85				1									1										2
84								1		1		1						1					4
83													1										1
82						1																	1
81			1							1													2
80		1						1		1				1									4
79					1	1	1				1												4
78													1		1								2
77										2													2
76							1	2	1					1					1			1	7
75									1		1							1			1		4
74			1									2											3
73				1			1																2
72				1					1	2	1	1			1	1							8
71					1	1							1			1		1					5
70					1				2					1									4
69										1				1									2
68												1											1
67	1		1				1							1			2	1					8
66																		2					2
65						1														1			2
64						1									1			1					3
63																	1						1
62																			1				1
61							1																1
59												1											1
57														1									1

Przechodzimy dalej do współzależności głowy i twarzy:

Tab. LXXII. Współzależność wskaźnika główного i wysokości głowy.

wskaźnik główny		mężczyźni				kobiety			
		x—80,9	81—85,4	85,5—x	razem	x—80,9	81—85,4	85,5—x	razem
wskaźnik wysok. głowy	x—60	1	2	2	5 (1,9%)	1	—	—	1 (1,2%)
	61—70	23	58	60	141 (53,2%)	8	14	22	44 (52,4%)
	71—x	9	55	55	119 (44,9%)	2	16	21	39 (46,4%)
	razem	33	115	117	265	11	30	43	84

Widzimy, że u obu płci towarzyszy miernej oraz znacznej krótkogłowości, mierna i wybitna wysokość głowy.

Tab. LXXIII. Współzależność wskaźnika głównego z kształtem czoła.

	wskaźnik główny	mężczyźni				kobiety			
		x—80,9	81—85,4	85,5—x	razem	x—80,9	81—85,4	85,5—x	razem
wskaźnik czołowy	x—59	32	107	102	241 (90,9%)	11	28	37	76 (90,5%)
	60—69	1	8	15	24 (9,1%)	—	1	6	7 (8,3%)
	70—x	—	—	—	—	—	1	—	1 (1,2%)
	razem	33	115	117	265	11	30	43	84

Przy wysokiej krótkogłowości występują pospolicie czoła wąskie.

Tab. LXXIV. Współzależność wskaźnika głównego i kształtu potylicy.

	wskaźnik główny	mężczyźni				kobiety			
		x—80,9	81—85,4	85,5—x	razem	x—80,9	81—85,4	85,5—x	razem
wskaźnik potylicy	x—69,0	17	28	12	57 (21,5%)	8	6	3	17 (20,2%)
	70—79	15	86	104	205 (77,3%)	3	24	39	66 (78,6%)
	80—x	1	1	1	3 (1,1%)	—	—	1	1 (1,2%)
	razem	33	115	117	265	11	30	43	84

U obu płci przy krótkogłowości występują potylice mierne i o wiele rzadziej wąskie.

Tab. LXXV. Współzależność kształtu głowy i obwodu poziomego.

	płeć	mężczyźni				kobiety			
	wskaźnik głowy	x—80,9	81—85,4	85,5—x	razem	x—80,9	81—85,4	85,5—x	razem
obwód poziomy	x—530	--	9	9	18 (6,8%)	3	10	14	27 (32,1%)
	531—560	18	78	88	184 (69,4%)	8	16	22	46 (54,9%)
	561—x	15	28	20	63 (23,7%)	—	4	7	11 (13,0%)
	razem	33	115	117	265	11	30	43	84

Znaczna krótkogłowość obu płci towarzyszy najczęściej u mężczyzn miernym a potem wysokim rozmiarom obwodu poziomego; u kobiet krótkogłowość występuje częściej przy średnich rozmiarach głowy, a następnie przy małych.

Tab. LXXVI. Współzależność kształtu głowy i twarzy.

płeć		mężczyźni				kobiety			
wskaźnik głowy		x—80,9	81—85,4	85,5—x	rażem	x—80,9	81—85,4	85,5—x	razem
wskaźnik warsowy	x—83,9	11	66	66	143 (54,0%)	9	25	35	69 (82,1%)
	84—87,9	12	24	34	70 (26,4%)	1	4	7	12 (14,3%)
	88—x	10	25	17	52 (19,6%)	1	1	1	3 (3,6%)
	razem	33	115	117	265	11	30	43	84

U mężczyzn, więcej niż w połowie wypadków, twarze szerokie i niskie występują z krótkogłowością. O połowę rzadziej temu kształtowi czaszki odpowiadają twarze miernej szerokości, nieco wydłużone o wiele zaś rzadziej długie; kobiety natomiast przy krótkogłowości mają jeszcze częściej twarze szerokie.

Tab. LXXVII. Współzależność kształtu głowy i nosa.

płeć		mężczyźni				kobiety			
wskaźnik główny		x—80,9	81—85,4	85,5—x	razem	x—80,9	81—85,4	85,5—x	razem
wskaźnik nosowy	x—69,9	21	72	71	164 (63,1%)	4	7	14	25 (29,8%)
	70—84,9	12	38	36	86 (31,1%)	6	20	24	50 (59,5%)
	85—x	—	5	5	10 (3,8%)	1	3	5	9 (10,7%)
	razem	33	115	112	260	11	30	43	84

Znacznej krótkogłowości odpowiadają u mężczyzn nosy wąskie i dwakroć rzadziej mierne, u kobiet częstsze są znowu mierne niż wąskie.

Tab. LXXVIII. Współzależność kształtu twarzy i nosa.

płeć		mężczyźni				kobiety			
wskaźnik twarzowy		x—83,9	84—87,9	88—x	razem	x—83,9)	84—87,9	88—x	razem
wskaźnik nosowy	x—69,9	79	39	46	164 (63,1%)	19	4	2	25 (29,7%)
	70—84,9	58	25	3	86 (33,1%)	42	7	1	50 (59,5%)
	85—x	6	1	3	10 (3,8%)	8	1	—	9 (10,7%)
	razem	143	65	52	260	69	12	3	84

Najpospoliciej, twarzom szerokim u mężczyzn towarzyszą nosy wąskie, rzadziej mierne; natomiast u kobiet spotykamy mniej stale niż u mężczyzn nosy mierne i rzadziej wąskie.

Tab. LXXIX. Współzależność kształtu twarzy i profilu nosa.

płeć		mężczyźni				kobiety			
wskaźnik twarzowy		x—83,9	84—87,9	88—x	razem	x—83,9	84—87,9	88—x	razem
profil nosa	wypukły v. prosty	86	38	32	156 (60,0%)	39	5	2	46 (54,7%)
	płaski	23	15	5	43 (16,5%)	22	5	1	28 (33,3%)
	wklęsły v. zapadnięty	3	—	3	6 (2,3%)	3	—	—	3 (3,6%)
	zadarty	13	4	3	20 (7,7%)	4	-	—	4 (4,8%)
	garbaty	18	8	9	35 (13,4%)	1	2	—	3 (3,6%)
	razem	143	65	52	260	69	12	52	84

U obu płci najpospolitszym nosem, przy wszystkich kształtach twarzy, jest prosty czyli wypukły, występujący nieco stalej u mężczyzn niż u kobiet, rzadziej płaski i garbaty, który towarzyszy najczęściej twarzy szerokiej; jeszcze rzadszy zadarty, a wyjątkowo tylko wklęsły. U kobiet obok prostego nosa najczęściej występuje wraz z twarzą szeroką nos płaski a wyjątkowo inne.

Tab. LXXX. Współzależność barwy włosów i wzrostu.

płeć		mężczyźni					kobiety					
	barwy włosów NN.: (według skali Fischera)	blond 10—24	szatyn 2—3, 5—9, 25—26	brunet 4	czarne 27	razem	barwy włosów NN. (według skali Fischera)	blond 10—24	szatyn 2—3, 5—9, 25—26	brunet 4	czarne 27	razem
wzrost	x—164	4	75	11	2	92	x—144	—	2	1	3	
	165—169	2	66	12	—	80	145—154	2	34	9	49	
	170—179	1	73	13	2	89	155—164	5	19	8	32	
	180—x	—	2	2	—	4	165—x	1	—	—	1	
	razem	7	216	38	4	265	razem	8	55	18	85	

U mężczyzn i u kobiet, przy ogromnej większości barwy szatyn, przypadającej u ludzi różnego wzrostu, z podniesieniem się wzrostu nie znać, aby która z barw włosów brała przewagę.

Tab. LXXXI. Współzależność barwy włosów i kształtów głowy.

płeć		mężczyźni					kobiety				
	barwy włosów NN. (według skali (Fischera	blond 10—24	szatyn 2—3, 5—9, 25—26	brunet 4	czarne 27	razem	blond 10—24	szatyn 2—3, 5—9, 25—26	brunet 4	czarne 27	razem
wskaźnik główny	x—80,9	—	28	5	1	34	2	6	3	—	11
	81—85,4	3	92	17	3	115	2	19	9	4	30
	85,5—89,9	3	81	12	—	96	2	20	6	—	29
	90—x	1	15	4	—	20	2	10	2	—	14
	razem	7	216	38	4	265	8	55	20	4	85

U mężczyzn włosy szatyn przypadają na typy krótkawo i wyraźnie krótkogłowe, podobnie jak u kobiet. Ta sama współzależność z budową głowy występuje i wśród innych, rzadziej spotykanych barw włosów.

Tab. LXXXII. Współzależność barwy włosów i kształtów twarzy.

płeć		mężczyźni					kobiety				
barwy włosów NN. według skali Fischera		blond 10—24	szatyn 2—3, 5—9, 25—26	brunet 4	czarne 27	razem	blond 10—24	szatyn 2—3, 5—9, 25—26	brunet 4	czarne 27	razem
wzrost	x—78,9	1	38	6	—	45	2	21	10	—	33
	79—83,9	5	78	15	—	98	5	24	7	—	36
	84—87,9	—	55	13	2	70	—	8	3	1	12
	88—x	1	45	4	2	52	1	2	—	—	3
	razem	7	216	38	4	265	8	55	20	1	84

Barwa szatyn u mężczyzn w połączeniu z twarzą szeroką jest dominująca; rzadziej z tą barwą występuje twarz mierna, wąska i b. szeroka. Barwy ciemniejsze włosów (brunet, czarne) występują również z twarzami węższemi. U kobiet częściej szatynki a rzadziej brunetki mają twarze szerokie, czem wyróżniają się od mężczyzn.

Tab. LXXXIII. Współzależność barwy włosów i kształtów profilu nosa.

płeć		mężczyźni					kobiety				
barwy włosów NN. (według skali Fischera)		10—24	2—3, 5—9, 25—26	4	27	razem	10—24	2—3, 5—9, 25—26	4	27	razem
profil nosa	wypukły v. prosty	3	128	26	4	161	4	29	13	1	47
	płaski	2	36	5	—	46	1	21	6	—	28
	wklęsły v. zapadnięty	—	4	2	—	6	—	2	1	—	3
	zadarty	—	17	3	—	20	1	2	—	—	3
	garbaty	2	31	2	—	35	2	2	—	—	4
	razem	7	216	38	4	265	8	56	20	1	85

W przeważającej liczbie u mężczyzn szatynów nos jest wypukły t. j. prosty, rzadziej o płaskim grzbiecie i końcu, oraz garbaty, o wiele rzadziej zadarty, a wyjątkowo wklęsły v. zapadły, t. j. wyższy rozwój płaskiego. U kobiet nos prosty nie jest tak pospolity i przy nim częściej niż u mężczyzn spotyka się płaski, zato inne spotykają się wyjątkowo.

Tab. LXXXIV. Współzależność barwy oczu i wzrostu.

	płeć	mężczyźni					płeć	kobiety			
	barwa oczu (NN. skali Martina)	8—12	13—16	2—7	razem		barwa oczu (NN. skali Fischera)	8—12	13—16	2—7	razem
wzrost	x—164	25	40	27	92	wzrost	x—144	—	1	2	3
	165—169	23	31	26	80		145—154	21	14	13	48
	170—179	26	31	32	89		155—164	8	10	14	32
	180—x	—	3	1	4		164—x	—	—	1	1
	razem	74	105	86	265		razem	29	25	30	84

U mężczyzn, przy niskim wzroście, przeważają oczy siwo-błękitne nad siwo-zielonemi i piwnemi. Ze zwiększającym się wzrostem przeważają nieco siwo-błękitne i piwne nad siwo-zielonemi; u kobiet przy niższym wzroście przeważają oczy siwo-zielone, przy wyższym piwne.

Tab. LXXXV. Współzależność barwy oczu i kształtów głowy.

	płeć	mężczyźni				kobiety			
	barwy oczu (według NN. skali Fischera)	8—12	13—16	2—7	razem	8—12	13—16	2—7	razem
wskaźnik główny	x—80,9	6	16	12	34	3	7	1	11
	81—85,4	35	42	38	115	11	9	10	30
	85,5—89,9	27	42	27	96	10	5	14	29
	90—x	6	5	9	20	5	4	5	14
	razem	74	105	86	265	29	25	30	84

U obu płci, przy mniejszej krótkogłowości, występuje z niejaką przewagą, szczególnie u mężczyzn, barwa oczu siwo-błękitna; ze zwiększającą się skrajną krótkogłowością przeważają oczy piwne.

Tab. LXXXVI. Współzależność barwy oczu i kształtów twarzy.

	płeć	mężczyźni				kobiety			
	barwy oczu (według NN. skali Fischera)	8-12	13—16	2—7	razem	8—12	13—16	2—7	razem
wskaźniki twarzowe	x—78.9	10	20	15	45	11	9	13	33
	79—83,9	25	38	35	98	10	13	13	36
	84-87,9	18	27	25	70	6	3	3	12
	88—x	21	20	11	52	2	—	1	3
	razem	74	105	86	265	29	25	30	84

Twarzom szerszym, które się częściej pojawiają u Krakowiaków (szczególnie u kobiet) towarzyszą u mężczyzn oczy siwo-błękitne, lub piwne, rzadziej siwo-zielone; przy węższej i dłuższej twarzy jeszcze częściej występują oczy siwo-błękitne, kiedy u kobiet różnicy w barwach oczu w związku z kształtami twarzy nie można zauważyć.

Tab. LXXXVII. Współzależność barwy oczu i kształtów profilu nosa.

	płeć	mężczyźni				kobiety			
	barwa oczu (NN. skali Martina)	8—12	13—16	2—7	razem	8—12	13—16	2—7	razem
profil nosa	wypukły v. prosty	42	65	54	161	16	10	21	47
	płaski	14	16	13	43	8	13	7	28
	wklęsły v. zapadnięty	2	2	2	6	1	1	1	3
	zadarty	6	11	3	20	2	1	—	3
	garbaty	10	11	14	35	2	—	1	3
	razem	74	105	86	265	29	25	30	84

Najczęstszą korelacją pomiędzy barwą oczu a kształtami profilu nosa jest u mężczyzn barwa siwo-błękitna, nieco rzadziej piwna, a szczególnie siwo-zielona przy nosie wypukłym, czyli prostym. O wiele rzadsze są połączenia tych barw z nosem garbatym. Nos zadarty występuje nieco częściej z siwo-błękitną, wklęsły spotykany wyjątkowo z rozmaitemi barwami. U kobiet oczy piwne częściej niż siwo zielone towarzyszą nosowi prostemu, a siwo-błękitne płaskiemu.

Tab. LXXXVIII A. Współzależność ogólna głównych cech antropologicznych.

		m ę ż c z y ź n i																									
typ		j a s n y																									
wzrost		x—164									165—169							170—x									
wskaźnik główny		x—80,9		81—85,4		85,5—89,9			90—x		x—80,9	81—85,4		85,5—89,9		90—x		x—80,9			81—85,4			85,5—89,9		90—x	
wskaźnik wysokości głowy		61—70	71—x	61—70	71—x	x—60	61—70	71—x	61—70	71—x	61—70	61—70	71—x	61—70	71—x	x—60	71—x	x—60	61—70	71—x	x—60	61—70	71—x	61—70	71—x	61—70	71—x
wskaźnik twarzowy	wskaźnik nosowy																										
x—83,9	x—69,9	2	—	4	1	1	3	5	1	—	1	6	4	2	6	—	—	1	2	—	—	6	2	1	2	—	—
	70—84,9	1	1	4	3	—	6	4	—	1	—	2	1	5	2	—	—	—	—	1	1	4	2	2	2	—	—
	85—x	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1		—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
84—87,9	x—69,9	—	1	1	1	—	1	4	1	1	2	1	1	1	1	—	—	—	—	—	—	3	1	3	4	2	—
	70—84,9	2	—	1	2	—	—	2	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	1	1	—	1	—	—	1	—	—
	85—x	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
88—x	x—69,9	—	—	2	3	—	2	1	—	1	2	2	—	4		—	—	—	3	1	—	2	3	—	3	—	1
	70—84,9	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	85—x	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—

Tab. LXXXVIII B.

		m ę ż c z y ź n i																				
typ		c i e m n y																				
wzrost		x—164					165—169								170—x							
wskaźnik główny		81	85,4	85,5—89,9		90—x	x—80,9		81—85,4		85,5—89,9			90—x	x—80,9		81—85,4		85,5—89,9		90—x	
wskaźnik wysokości głowy		61—70	71—x	61—70	71—x	61—70	61—70	71—x	61—70	71—x	x—60	61—70	71—x	71—x	61—70	71—x	61—70	71—x	61—70	71—x	61—70	71—x
wskaźniki twarzowy	wskaźniki nosowy																					
x—83,9	x—69,9	7	1	2	2	—	1	—	3	1	—	1	1	2	—	—	2	4	1	4	—	—
	70—84,9	3	2	1	2	—	—	1	1	2	—	1	—	1	—	1	—	1	1	—	—	1
	85—x	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
84—87,9	x—69,9	1	1	1	—	2	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	2	—	—	—	—	—
	70—74,9	1	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—
	x—85	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
88—x	x—69,9	—	—	1	—	—	—	1	1	—	—	—		—	—	1	3	1	—	1	1	—
	70—84,9	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
	85—x	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Tab. LXXXVIII C.

typ		kobiety																									
		jasny																	ciemny								
wzrost		x–144	145–154									155–x							x–144	145–154				155–x			
wskaźnik główny		x–80,9	x–80,9			81–85,4		85,5–89,9		90–x		x–80,9		81–85,4		85,5–89,9		90–x	85,5–89,9	81–85,4	85,5–89,9		90 x	81–85,4		85,5–89,9	90–x
wskaźnik wysokości głowy		61–70	x–60	61–70	71–x	61–70	71–x	61–70	71–x	61–70	71–x	61–70	71–x	61–70	71–x	61–70	71–x	71–x	71–x	61–70	61–70	71–x	61–70	61–70	71–x	71–x	71–x
wskaźnik twarzowy	wskaźnik nosowy																										
x–83,9	x–69,9	—	—	—	—	1	—	1	—	1	—	2	—	2	—	2	2	2	—	1	1	—	—	1	2	2	—
	70–84,9	—	1	1	2	—	3	—	3	2	—	—	1	2	4	—	3	2	1	5	2	1	1	—	—	2	1
	85–x	1	—	—	—	1	—	3	—	1	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—
84–87,9	x–69,9	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—
	70–84,9	—	—	—	—	2	1	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	85–x	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
88–x	x–69,9	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	70–69,9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	85–x	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

W poprzednich tablicach rozpatrywaliśmy połączenia cech pojedyńczych i ich współzależność, a teraz, dla wykazania z jakich pierwiastków składają się typy Krakowiaków (tab. LXXXVIII, A, B i C, str. 97, 98 i 99), przedstawiamy współzależność ogólną głównych 6 cech antropologicznych typu jasnego i ciemnego z wysokością wzrostu i różnemi kształtami głowy, twarzy i nosa.

Z rozproszonych liczb, trudnych do ujęcia w ściślejsze grupy w przytoczonej tablicy, nie można jednak nie dojrzeć ogólnych, najczęściej spotykanych, dominujących cech, występujących u mężczyzn typu jasnego: wzrost częściej niski, niż mierny, głowa wyraźnie krótka i wysoka, twarz szeroka i wąska, rzadziej miernie szeroki nos. Typem rzadziej występującym jest typ ciemny, częściej wzrostu niższego, niż miernego, o mniej znacznej krótkogłowości, o wysokiej głowie, nieco węższej twarzy i nosie.

U kobiet typ jasny o znacznej krótkogłowości, twarzy szerokiej i miernie szerokim nosie, spotyka się częściej w połączeniu ze wzrostem wyższym, niż z miernym. Typ ciemny z temi samemi cechami występuje o wiele rzadziej.

Tab. LXXXIX średnich pomiarów u obu płci razem zestawionych:

	u 265 mężczyzn	u 85 kobiet
średni wiek	27 lat	35 lat
wzrost	166,5 cm	151,7 cm
wskaźnik główny	85,1	86,1
« wysokości głowy (do najw. dług.)	69,6	70,3
obwód poziomy	553,1 mm	539,6 mm
wskaźnik czołowy	56,4	55,9
« potyliczny	72,3	72,4
« twarzowy	83,6	79,5
« nosowy	68,6	73,8

Jeżeli teraz zestawimy ze sobą cechy pojedyncze i średnie dwóch ostatnich tablic współzależności cech głównych z tabelą cech średnich, to przekonamy się, że główne zasadnicze liczby w obu tabelach występują analogicznie u obu płci, tak co do wzrostu, jak i co do wskaźników: głównego, wysokości głowy, twarzy i nosa, (nie mówiąc już o cechach drugorzędnych, w tablicy współzależności cech głównych nie wymienionych, jak wskaźnik czołowy, potyliczny, pomiar obwodu poziomego i liczne cechy opisowe). Wszystkie one uwidoczniają materjał homozygotyczny; różne obce pierwiastki, które w ciągu wieków wcho-

dziły w skład ludności, pomimo drobnych cech wyróżniających, całkowicie zlały się w jednolity typ Krakowiaka.

Konstytucja i rasa.

Na podstawie cech anatomo-morfologicznych, zebranych drogą badań, bądź poglądowych, bądź antropometrycznych, postaramy się teraz wydzielić wybitniejsze typy fizycznej budowy, stanowiące konstytucję i wynikłą z niej (co jest o wiele trudniejsze do wyróżnienia) przynależność do tej, lub innej odmiany ludzkiej, czyli rasy, t. j. tych pierwiastków, z których się dana grupa wytworzyła.

Ogólną fizyczną budowę wyróżniano już od wieków u zwierząt i ludzi, czem w późniejszych czasach posługiwali się hodowcy bydła domowego dla chowu i krzyżowania ras, jak również lekarze dla celów praktycznych. Dlatego to wyróżniano budowę szkieletu kostnego mocną, lub słabą, przewagę rozwoju tkanki mięśniowej, tłuszczowej, układu naczyniowego, lub nerwowego i na mocy tego wytwarzano sobie pojęcie o konstytucji ze skłonnością do tych, lub innych chorób. Na tem medycyna osnuła swe zapatrywania, w jakim klimacie i środowisku powinni żyć, lub leczyć się ludzie pewnych konstytucyj. W czasach ostatnich wyróżniano dwa główne konstytucyjne typy: 1) typus asthenicus (oddechowy): wzrostu wysokiego, o wiotkiej postawie, częściej długo, niż średnio lub krótkogłowy, o twarzy wąskiej, lub szerokiej i wydłużonej, nosie wąskim i długim. Szyja długa i cienka, klatka piersiowa wąska, długa i płaska, kończyny długie, ręce wąskie, palce długie i cienkie, skóra cienka i zwiędła, układ mięsny i podściółka tłuszczowa słabo rozwinięte, 2) typus apoplecticus (apoplektyczny) przeciwstawia się pierwszemu. Kostny układ mocny, kości szerokie, wzrost mierny lub niski, często krótko, lub średniogłowy, twarz szeroka i niska, nos prosty, szeroki, szyja krótka i gruba, klatka piersiowa szeroka, wypukła, dobrze zbudowana, kończyny niedługie, ręce wielkie, szerokie, palce krótkie i grube, skóra naprężona, miękka i otłuszczona, układ mięśniowy i naczyniowy silniej rozwinięty. Kiedy u pierwszego typu kończyny są zimne, tu są one ciepłe, owłosienie na głowie, twarzy i ciele obfitsze. Sigaud wyróżnia oprócz typus respiratorius (oddechowy) jeszcze inne poszczególne, wskazujące na wydatny rozwój pewnych grup narządów, lub tkanek, jak typus: digestivus (trawienny), muscularis (mięśniowy) i cerebralis (mózgowy v. nerwowy). Kretschmer[25]), wychodząc z założenia, że pewnym typom fizycznym odpowiada pewien charakter duchowy, a co zatem idzie, że każdej konstytucji jest właściwy pewien rodzaj chorób umysłowych, przyjmuje w ostatnich czasach trzy typy konstytucji zupełnie

zgodnie z poprzednimi autorami*), a które i my rozpoznawaliśmy w naszych badaniach, a mianowicie: 1) typ asteniczny, którego cechy wyżej już opisaliśmy, 2) typ atletyczny z przeważającym rozwojem układu mięśniowego i 3) typ pikniczny (cyrkularny), w którym rozwój tkanki mięśniowej zastępuje znaczniejszy rozrost tkanki tłuszczowej. Pierwszym dwom typom przypisują temperament łatwo się podniecający i następnie łatwo podpadający upadkowi ducha. Do typów tych należą nieraz ludzie wybitni, fanatycy pewnych idei i geniusze, silnego charakteru i wytrwałości. Ludzie typu piknicznego są towarzyscy, powszechnie lubiani, o temperamencie wesołym, zgodnym, bez trosk, łatwo zapominający urazy, nie przyjmują bardzo do serca straty i niepowodzenia, lubią wygody i do poświęceń nie skorzy. Konstytucja asteniczna, spotykana częściej wśród mężczyzn, usposabia bardziej do gruźlicy, choroby Basedowa, wiądu i do schizophrenji, kiedy apoplektyczna, a w części pikniczna do chorób serca, do dny (arthritismus), paraliżu postępowego, miażdżycy i powrotnych form pomieszania. Mieszanina cech antropologicznych u badanych wpłynęła na przemieszanie konstytucyj, które często występowały niewyraźnie, więc zaliczaliśmy badanego do tej konstytucji, której cechy bardziej przeważały. U męż-

*) Bałaban i Motoczek (»Budowa ciała schizofrennych Tatarów Krymu«, Русск. Антроп. Жур. t. 14., zesz. 3—4, Moskwa 1926), opierając się na zdaniu Stern-Pipera, Henckela i innych, że należałoby badania, zapoczątkowane przez Kretschmera, przeprowadzić na mieszkańcach wszystkich krajów, skorzystali w tym względzie z materjałów antropologicznych, opracowanych przez Charuzina, Łyżina i Mereżkowskiego co do Tatarów miasta Symferopola i południowego brzegu Krymu. Tatarzy ci nie przedstawiali czystych rasowych elementów, lecz mieszaninę takowych, choć etnicznie jednorodnych. Wyróżniają się oni od Tatarów stepowych przez brak cech mongolskich i fińskich, jak również aryjskich i cygańskich. Jestto zbieranina najrozmaitszych ludów, częścią germańskich, irańskich, romańskich, prawdopodobnie semickich i nakoniec tureckich. Ikow określa tę ludność jako zbiorowisko Tatarów, Turków, Greków, Genueńczyków, Karaimów, Żydów, nakoniec jeńców ruskich, polskich, kaukaskich i innych, z których to pierwiastków wytworzyła się współczesna ludność tatarska południowego Krymu. Pomimo tego jednak Charuzin przyjmował dla tej ludności typ średni: wzrost wysoki, ze znaczną krótkogłowością, o wydłużonej twarzy, miernie wysokiem czole, wielkim nosie, przyczem dolna część twarzy wyróżnia ich wybitnie od Mongołów, Finów, Irańczyków i Cyganów. Autorowie na zasadzie metody Kretschmera zbadali chorych 41 Tatarów, od 22—40 lat. Była to schizophrenia (przeważnie Dementia praecox simplex), która odpowiadała budowie astenicznej i atletycznej. Autorowie ci są zdania, że powyższe rezultaty potwierdzają dane antropometryczne, pozwalające robić wnioski co do konstytucji; starają się oni też skontrolować wnioski Kretschmera, Hencla i innych, o zachodzącym wzajemnym stosunku pomiędzy schyzophrenią, a określonemi typami fizycznemi, oraz o samodzielności konstytucyjnych i rasowych typów, które z sobą kojarzą się, jak się zdaje, tylko w niektórych cechach.

czyzn czyste typy występowały w 51,3%, a mieszane w 48,7%, u kobiet zaś czyste w 70%, a mieszane tylko w 30%. Typy te co do częstości swej i przeważających w nich cech konstytucyjnych spotykano u Krakowiaków jak następuje:

typy:	u 265 mężczyzn	u 85 kobiet
asteniczny	66 (24,9%)	10 (11,8%)
atletyczny	40 (15,1%)	12 (14,1%)
pikniczny	159 (60 %)	63 (74,1%)

Otóż z przytoczonych cyfr widzimy, że typ pikniczny u badanych przez nas Krakowiaków występował niemal w 2/3, asteniczny w 1/4, a typ atletyczny, zbliżający się bardziej do piknicznego, blizko w 1/7 wypadków. Wobec pospolicie drobnych i niedorozwiniętych jeszcze fizycznie popisowych, wstępujących do wojska w Krakowskiem (patrz o wzroście str. 32—33), spotykają się wśród nich niekiedy nad wiek rozwinięci, wysocy, a niekiedy olbrzymi, co zdaje się stwierdzać zdanie, że ziemia krakowska znana jest z dostarczania na rynki wszechświatowe atletów, odwrotnie jak na Litwie, gdzie w wiekach średnich poszukiwano karłów dla dworu królewskiego i możnych panów; mam tu na myśli tylko karłów rzeczywistych, a nie patologicznych, matołków, w których obfituje Podhale.

U kobiet typ pikniczny o wiele częściej występuje, niż u mężczyzn, natomiast jest o wiele rzadszy asteniczny.

Konstytucję często dziedziczy się po rodzicach, a przykładem tego może być u nas dynastja Wazów, która swój ustrój mogła odziedziczyć po Jagiellonach*). Naturalnie, że rozpoznanie w każdym po-

*) Na podstawie portretów dynastji Wazów (Zygmunta III, Władysława IV i Jana Alberta) oraz szczątków trzech przedstawicieli tej rodziny, ojca i dwóch synów, jakie mogłem zbadać przy otwieraniu trumien w grobach królewskich na Wawelu w latach 1924 i 1925 (Zygmunta III, syna Jana III, króla szwedzkiego i Katarzyny Jagiellonki, córki Zygmunta Starego, zmarłego w wieku lat 66 w r. 1632 i jego synów: Władysława IV (z Anny arcyks. austryjackiej), zmarłego lat 53 w r. 1648 i Jana Alberta kardynała (z Konstancji Rakuszanki) zmar. lat 23 w r. 1634) przychodzę do wniosku, że wszyscy trzej mieli podobną budowę: wzrost średni, krępy, o szyi krótkiej i dosyć grubej, o klatce piersiowej szerokiej i wypukłej, o układzie kostnym i mięśniowym delikatnym ze skłonnością do otyłości. Czaszka niewielkich rozmiarów (obwód poziomy od 531—541 mm), wyraźnie krótkogłowa (wsk. od 83,2—87,2), nie wysoka, okrągła, bez guzów i chropowatości, czoło wąskie, nie wysokie, potylica zaokrąglona; twarz szeroka i krótka, nos wąski, nieco falujący, oczodoły wielkie, okrągłe, wyrostki sutkowe krótkie i szerokie, wyrostki szydłowate dłuższe, żuchwa niewielka, z bródką zaokrągloną. Wszystkie więc części szkieletu głowy wskazują na delikatną budowę, a częściowe za-

szczególnym przypadku rodzaju całkowitej konstytucji jest niemożliwe nawet w przybliżeniu. Słusznie prof. Adametz porównuje konstytucję z dużą mozaiką, składającą się z licznych kamyków, różniących się między sobą pod względem kształtu i właściwości wewnętrznych (materjału), dlatego też opierających się niejednakowo szkodliwemu działaniu czasu.

Mówiąc o konstytucji, opieraliśmy się przeważnie na bardziej dostępnych dla badań cechach morfologicznych. Ze względów na powikłanie stosunków przedstawiało to znaczne trudności, tem bardziej, że na podstawie analizy cech trudno wyróżnić rasowe pierwiastki, z których się ludność złożyła. Zresztą samo pojęcie o rasie nie jest jeszcze ujednostajnione (co do stałości form rasowych, ich charakteru morfologicznego, fizjologicznego i patologicznego), co uważać za rasę istotną, a co tylko za odmianę i gdzie są granice pomiędzy niemi? Analizę utrudniają jeszcze krzyżujące się z sobą pierwiastki przez tysiące lat, a w wiekach ostatnich, kiedy ze znacznym przyrostem ludności, z ustaniem wędrówek narodów, masowych przesiedleń, kataklizmów dziejowych, oraz ze zwiększeniem się cywilizacji, w krajach przynajmniej europejskich, świeży masowy przypływ krwi obcej ustał, nastąpiło powolne zlanie się pierwiastków w każdym organizmie plemiennym, w którym poza głównemi giną cechy pierwotne ras składowych. Już przed ćwierć wiekiem Deniker [18]) z 30 ras, które rozpoznawał w swej klasyfikacji ludności, przyjmował 6 ras głównych i 4 drugorzędne dla Europy. Czekanowski [14]), modyfikując podział Denikera, przyjmuje u Polaków cztery rasy, nazywając je typami i oznaczając typy greckiemi literami. Dwa z nich, północny α i dynarski δ odpowiada rasom Denikera, rasa zaś jego ciemna wschodnia ma odpowiadać częściowo prasłowiańskiemu typowi β Czekanowskiego, nareszcie jasna wschodnia rasa obu autorów, nazwana typem sarmackim γ przez Czekanowskiego, jest prawdopodobnie rasą północną, zmieszana z obu poprzedniemi.

Mydlarski [39]) w swej analizie ludności pow. pilzieńskiego, opracowanej metodą Pearson-Czekanowskiego [14]), wprowadza jeszcze dwa typy: typ ω alpejski mieszany, powstały z rozszczepienia wschodnich czystych typów Czekanowskiego, a drugi typ λ, utworzony przez samego Mydlarskiego, mający mieć pewien związek z przednio- azjatycką rasą.

Czekanowski, na podstawie przyjętych przez siebie typów na materjałach ludności Podola Talko-Hryncewicza [56]), stwierdził, że tu naj-

rośnięcie szwów i starte korony zębów na czaszce Zygmunta III i Władysława IV. na wczesne zestarzenie organizmu. Wszyscy trzej Wazowie mieli wiele cech typu piknicznego.

wybitniej występował typ β (ciemna wschod. rasa), następnie typ γ (rasa dynarska), u Poleszuków zaś po dominującym typie β występuje typ γ i o wiele rzadziej α [54]). Według Mydlarskiego podłożem ludności pow. pilzieńskiego [39]) jest typ alpejski ω (rasa wschodnia mieszana), a obok niego typ prasłowiański β (rasa wschod. ciemna), mający być typem osadnictwa mazurskiego, a przy jego odporności w przeciwstawieniu do typu ω cała ludność zdaje się przesuwać w kierunku typu β, a częściowo i γ. Obok tych występują mniej liczne typy α i δ. Romanowska [4]), w opracowaniu robotniczej ludności pow. będzińskiego, metodą Czekanowskiego, wnioskuje, że tu charakterystyczne są typy β, ω, i γ i że dwa ostatnie są napływowe. Typ λ uwypukla się także wyraźnie, natomiast α znika.

Deniker, a za nim inni antropolodzy przyjmują, że obie wschodnie rasy, jasna i ciemna, przedstawiają cechy rasowe trudne do rozplątania w odwiecznem z sobą krzyżowaniu. Rasy te osiedlają cały wschód środkowej Europy w różnym tylko procencie i wkraczają do Małopolski: Jasna nieco niższego wzrostu, bardziej krępej budowy, o głowie krótszej, zbliżającej się do średniogłowości, o niższej i szerokiej twarzy i płaskim, niekiedy wklęsłym nosie, a obok niej (w Krakowskiem, w krainie podkarpackiej, na Śląsku, a szczególnie na Podhalu) żyje mniej liczna rasa ciemna wschodnia. Rasa ta, jak to już dawniej skonstatowałem, jest nieco wyższego wzrostu, bardziej wiotkiej postawy, znaczniejszej krótkogłowości, dochodzącej nieraz do krańcowej, o węższej, dłuższej, ostremi linjami zarysowanej twarzy, z wypukłym prostym, niekiedy jakby falującym, a nawet orlim nosem; zdaje się być ona bardziej żywotną i przedsiębiorczą; przy swej znacznej rozrodczości przenika z gór w Krakowskie i na Śląsk i wyciska powoli jasną wschodnią rasę. Rasa północna blondynów, wysokiego wzrostu, długogłowa, o wąskiej i długiej twarzy, wkracza do Polski północnej od strony Bałtyku i pojawia się w Krakowskiem w bardzo słabym stopniu. O wiele częściej przenika tu z południa rasa dynarska, wysokiego wzrostu, ciemniejsza, krótkogłowa, o twarzy wydłużonej i nosie prostym. Są jeszcze we wschodniej Europie [16]) dwie inne rasy, słusznie uwzględniane przez rosyjskich antropologów. Pierwsza z nich, to rasa fińska, której osady ciągnęły się niegdyś przez całą dzisiejszą Rosję środkową od Obi i Uralu aż do środkowej Europy. Stała się ona podłożem dla tych ludów, które na ich terytorjum osiadły. Dziś pozostały tam tylko oazy nieliczne ich autochtonów i szczątki, osiadłe na dwóch krańcach, nad Wołgą i nad Bałtykiem. Nie dadzą się one ująć w osobną rasę wskutek mieszańśtwa, tu i tam odmiennego. Inaczej jest z rasą mongolską, na której cechy wskazywałem już przed trzydziestu kilku laty u ludu ukraińskiego na zasadzie 3,266 dokonanych spostrzeżeń. Cechy,

wyróżniające tę rasę, są nam dobrze znane. Wzrost średni, lub niski, mocnej budowy, o długim tułowiu, krótszych, małych rękach i nogach, włosach i oczach ciemnych, o dużej w stosunku do wzrostu głowie, o gładkich konturach, wskaźnik głowy (od średniego) dosięga znacznej krótkogłowości, potylica szeroka i płaska; twarz szeroka, spłaszczona, o wydatnych jarzmach, oczach daleko od siebie osadzonych i szparach wąskich, skośnie położonych, z wewnętrznemi kątami, zwróconemi ku górze i z fałdami górnych powiek. Wpływ rasy mongolskiej, wyróżniającej się od wszystkich ras europejskich, był w swoim czasie znaczny, nietylko na ziemie Rusi południowej, lecz i na sąsiednie ziemie polskie, to przez nieustanne wojny i napady koczowników, osiadłych na stepach czarnomorskich, ciągnących się daleko na zachód, to później przez osady, jakie potworzyły się na Rusi i w Krakowskiem, o których tradycja, jako o wsiach tatarskich, utrzymała się dotąd. Wobec znaczenia, jakie miały na wytworzenie się typów we wschodniej Europie, słusznie pani Pöch[43]) robi uwagę, że cechy mongolskie w badaniach Europejczyków powinny być uwzględniane.

Na podstawie wieloletniego doświadczenia, opartego na badaniach wielu tysięcy osobników, tak naszych ludów krajowych jak i koczujących Azji środkowej, w celu rozpatrzenia się w pierwiastkach składowych ludności męskiej krakowskiej, pozwalam sobie zmodyfikować klasyfikację rasową Denikera i Czekanowskiego-Mydlarskiego, ograniczając ją co do liczby ras i cech, lecz dodając do nich mongolską, jak to przedstawia przytoczona tabelka:

Tab. XC. Cechy rasowe u mężczyzn.

Rasa	wzrost	barwa włosów NN. skali Fischera	barwa oczu NN. skali Martina	wskaźnik główny	wskaźnik twarzy	kształt nosa
1) północna	176—x	10—26	13—16	76—79	87—93	wypukły (prosty, niekiedy orli)
2) dynarska	173—x	4—9,27	2—7	85—86	87—93	wypukły, prosty
3) wschodn. jasna	160—170	10—26	13—16	81—85	79—85	prosty, z rzadka płaski, lub wklęsły
4) wschodn. ciemna alpejska	162—173	4—9,27	8—12	82—90	84—90	prosty, niekiedy falujący i orli
5) mongolska	155—168	4—6,27	2—7	81—86	79—80	płaski, lub wklęsły

Na podstawie przytoczonych cech rasowych zobaczymy, jak często spotykamy je u Krakowiaków.

Tab. XCI. Analiza typów rasowych.

płeć	rasa									
	północna	dynarska	wschodnia jasna	wschodnia ciemna v. alpejska	mongolska	północna	dynarska	wschodnia jasna	wschodnia ciemna v. alpejska	mongolska
	w liczbach bezwzględnych					w odsetkach				
mężczyźni	10	44	60	136	15	3,8	16,6	22,5	51,3	5,7
	w liczbach bezwzględnych					w odsetkach				
kobiety	3	6	16	55	5	3,5	7,0	18,8	64,7	5,9

Widzimy z ostatniego wykazu, że u obu płci rasa alpejska jest dominującą, a u kobiet występuje ona o wiele stalej. Po niej częstsza jest wschodnia jasna i dynarska, cokolwiek częściej spotykana u mężczyzn, niż u kobiet i nakoniec wyjątkowo rzadka u obu płci rasa mongolska, a jeszcze bardziej północna. Tabelkę ułożyliśmy z cech, stanowiących czystą rasę, a w takich wypadkach, w których występowały cechy dwóch, oddawaliśmy pierwszeństwo tej rasie, której cechy przeważały. Co do ras, występujących rzadziej, okażą się one częstszemi, jeżeli zważymy, że cechy ich łączą się nieraz z cechami innych ras i tworzą jakby nowe odmiany. Tak n. p. u mężczyzn najliczniejsza wschodnia jasna rasa występowała łącznie z cechami rasy alpejskiej w 67 wypadkach, z dynarską 13, a z północną tylko 4 razy; mongolska, zrzadka bardzo spotykana jako czysta, przejawiała się w oddzielnych swych cechach u rasy alpejskiej, ciemno-wschodniej, lub u dynarskiej, a więc cechy jej nie były zbyt rzadkie, bo się przejawiały ogółem 32 razy (12%).

Na zakończenie chcemy jeszcze omówić związek, zachodzący pomiędzy rasą a konstytucją, który przedstawia przytoczona tablica (tab. XCII, str. 108).

Jeżeliby zestawienie rasy z konstytucją nie było do pewnego stopnia przygodne, a w części tylko oparte na pewnych cechach, to wynikałoby z tego, że u mężczyzn Krakowiaków najpospoliciej spotykana rasa ciemna wschodnia, przezwana alpejską, odpowiada konstytucji piknicznej, która występuje też wśród rzadziej u nich spotykanej rasy jasnej wschodniej. W trzecim rzędzie co do częstości idzie rasa dynarska z konstytucją asteniczną. U kobiet, jak już wyżej powiedzieliśmy, wschodnia ciemna rasa jest o wiele częstsza, niż u mężczyzn, a z nią i konstytucja pikniczna, natomiast o wiele rzadziej występują rasy jasno-wschodnia i dynarska z takąż konstytucją.

Tab. XCII. Stosunek konstytucji do rasy.

Typy konstytucyjne		mężczyźni			
		asteniczny	atletyczny	pikniczny	razem
		w liczbach bezwzględnych i w %			
typy rasowe	północny	9 (3,4%)	—	1 (0,4%)	10 (3,8%)
	dynarski	30 (11,3%)	2 (0,8%)	12 (4,5%)	44 (16,6%)
	jasny wschodni	8 (3,0%)	7 (2,6%)	45 (17,0%)	60 (22,6%)
	ciemny wschodni v. alpejski	19 (7,2%)	23 (8,7%)	94 (35,5%)	136 (51,4%)
	mongolski	—	8 (3,0%)	7 (2,6%)	15 (5,6%)
	razem	66 (24,9%)	40 (15,1%)	159 (60,0%)	265
		kobiety			
		w liczbach bezwzględnych i w %			
typy rasowe	północny	2 (2,4%)	—	1 (1,2%)	3 (3,6%)
	dynarski	1 (1,2%)	2 (2,4%)	3 (3,5%)	6 (7,1%)
	jasny wschodni	1 (1,2%)	2 (2,4%)	13 (15,2%)	16 (8,8%)
	ciemny wschodni v. alpejski	6 (7,0%)	7 (8,2%)	42 (49,4%)	55 (64,6%)
	mongolski	—	1 (1,2%)	4 (4,7%)	5 (5,9%)
	razem	10 (11,8%)	12 (14,0%)	63 (74,1%)	85

Przy zasadniczej, mniej więcej tej samej, strukturze antropologicznej ludności pilzieńskiej, zbliżonej do Krakowiaków i homozygotycznej, Mydlarski w swej analizie antropologicznej, opracowując swe materjały metodą Pearsona-Czekanowskiego, bardziej zawiłą i żmudniejszą, przyszedł do podobnych wniosków.

W pracy niniejszej przyjmowaliśmy dawną klasyfikację pomiarów bezwzględnych i wskaźników, której można wiele zarzucić co do ścisłości, to prawda, przy przejściu jednej granicy do drugiej, lecz zresztą ta nieścisłość spostrzegać się dotąd daje we wszystkiem, począwszy od błędów przy badaniu, tak przy pomiarach, jak i przy opisie, gdzie odgrywa tak znaczną rolę subjektywizm.

Wnioski ogólne.

Krakowiacy po walkach ze swymi pobratymcami w czasach przeddziejowych zajęli górny bieg Wisły, kraj pagórkowaty u podnóża Karpat, przedstawiający pewną odrębność w strukturze krajobrazu i warunkach bytu. Ludność ta, chociaż podlegała przez czas dłuższy wpływom postronnym, dość znacznym, przyjmując do swego typu pierwiastki obce, pomimo tego, zajmując ośrodek Słowiańszczyzny, nie zatraciła swego typu fizycznego przez masową metyzację. Tymczasem odmiany nasze plemienne, a jeszcze bardziej pobratymcy, ulegli wpływom ościennym, na północy fińskiemu, na południu tureckiemu i włoskiemu, na zachodzie nieustannym napadom Germanów, a nawet całkowitej zagładzie, na wschodzie wchłonęli do swego organizmu całe masy pierwiastków fińsko-tatarskich i mongolskich, w których się rozpuściły cechy fizyczne i duchowe. Wpływy, jakim ulegali w swoim czasie Krakowiacy, czyto pokrewnym Czechom, czy kolonistom germańskim, lub wreszcie azjatyckim, przenikającym przez Ruś sąsiednią, od trzech wieków ustały, a typ ich fizyczny ustalił się i zlał w jedno i tylko od czasu do czasu występują oddzielne cechy nabyte. Konstytucja u obu płci najczęściej pikniczna ze skłonnością do otłuszczenia odpowiada rasie środkowo-europejskiej, alpejskiej.

Chrarakterystyka fizyczna Krakowiaków mężczyzn będzie następująca:

1) wzrost niżej miernego, przy którym spotyka się nierzadko tak ludzi niskich, jak i wysokich. Budowa krępa, o dobrze rozwiniętym układzie mięśniowym;

2) typ jasny występuje dwa razy częściej niż ciemny, zazwyczaj przy włosach szatyn i oczach błękitnych;

3) głowa znacznych rozmiarów, rozwinięta w szerokość, według wskaźnika wyraźnie krótkogłowa, o wysokiem wąskiem czole, miernej, często spłaszczonej potylicy;

4) twarz niska, szeroka, o mocnej budowie, z głęboko osadzonemi jabłkami ocznemi, z dosyć wystającemi jarzmami i zwracającą na siebie uwagę mocną, o szerokim trzonie, żuchwą z naprzód wydatną bródką;

5) szpary oczne osadzone poziomo, szeroko rozwarte, o wąskim prostym nosie, rzadko płaskim, a jeszcze rzadziej garbatym.

Kobiety w stosunku do mężczyzn, mają:

1) wzrost nieco niższy, przy którym występuje niekiedy i wysoki. Budowa krępa z większą skłonnością do rozwoju tkanki tłuszczowej;

2) typ ciemny częstszy przy włosach szatyn i oczach piwnych, niż siwo-niebieskich, a szczególnie siwo-zielonych;

3) głowa w stosunku do wzrostu też znacznych rozmiarów, rozwinięta również więcej w szerokość, nieco bardziej krótkogłowa i miernie wysoka, o wąskiem czole i miernej potylicy;

4) twarz szersza od męskiej, mocnej budowy, z silną żuchwą i naprzód występującą szeroką bródką;

5) szpary oczne osadzone poziomo i szeroko rozwarte, o nosie prostym, szerszym i cokolwiek częściej spotykanym płaskim.

Literatura.

1) Adametz L. Hodowla ogólna zwierząt domowych (z niemieck. rękopisu przetł. Z. Zabielski). Kraków 1925.

2) Ammon O. Zur Anthropologie der Badener. Jena 1899.

3) Анучинъ Д. О географич. распростран. роста мужск. населенія Россіи (по даннымъ о всеобщ. повин. в Имперіи за 1874—1883) P-burg 1889.

4) Baranowska-Malewska Z. Mater. do charakt. antrop. ludn. pow. miechowskiego, zebrane przez d-ra E. Lotha (Mat. antr.-archeol. i etn. A. U. t. XIV. Kraków 1919.

5) Bertillon. La taille de l'homme en France. Paryż 1886.

6) Бируля Бялыницкій. Къ вопросу о вѣсѣ мозга человѣка (Матер. къ антроп. славян. и друг. племенъ росс. Импер. Автореф. къ Антроп. Общ. при Импер. Воен.-мед. Акад. Труды Общ. Т. II.), P-burg 1897.

7) Brennsohn J. Zur Anthropol. der Litauer. Inaug.-Diss. Dorpat 1883.

8) Бунак В. Основн. морфолог. типы черепа человек и их эволюція. (Русск. Антроп. Жур. Т. 12. ks. 1—2). Moskwa 1922.

9) Tenże. К вопросу об изменении физич. признаков европ. населения въ послед. десятилетин (церед войной) (tamże T. 13. zesz. 1—2) Moskwa 1924.

10) Buszek J. Porówn. trwanie życia ludn. chrześc. i żydow. zmarłej w Krakowie od r. 1859—1880 (Zb. Wiad. do antr. kraj. T. VI). Kraków 1882.

11) Ciechanowski S. i Urbanik R. Mater. do geograf. wola i matołectwa w Galicji (Mat. antr.-arch. i etn. T. III.) Kraków 1898.

12) Czekanowski J. Beiträge zur Anthropol. von Polen. (Arch. f. Anthrop. T. X. zesz. 2—3. 1911).

13) Tenże. Zarys metod. statyst. w zastosowaniu do antropologji (prace Towarz. Warsz. T. V.).

14) Tenże. Prawa Mendla i Galtona i współcz. Pearsona. (Arch. Tow. Nauk. we Lwowie. Dz. III. P. I. zesz. 5. Lwów).

15) Чепурковский Е. Наука о человеке. Элемент. очерки по общ. антроп. Cz. I. Władywostok 1924.

16) Czepurkowskij E. Analiza głównych typów ludu rosyjskiego, białoruskiego, ukraińskiego, litewsko-łotyskiego i polskiego zapomocą metody geograficznej (Prace i Mater. Komis. Antr. pol. Ak. Um. T. IV. Kraków 1926).

17) Diebold V. Ein Beitrag zur Anthrop. der Kleinrussen. Inaug.-Diss. Dorpat 1886.

18) Deniker J. Les races et les peuples de la terre. Paryż 1900.

19) Элькиндъ А. Д. Привислянскіе Поляки (Тр. Антр. Отд. Т. XVIII. Изв. Имп. Общ. Люб. Естеств.). Moskwa 1886.

20) Гильченко. Вѣсъ головн. мозга и нѣкотор. его частей у различн. племенъ насел. Россіи. (Тр. Антр. Отд. Т. XIX). Moskwa 1899.

21) Hovelacque. La taille dans un canton ligure (Revue mens. de l'École Anthropol.) 1894.
22) Ивановскій А. Объ антр. составѣ насел. Россіи (Тр. Антр. Отд. Т. XXII.). Moskwa 1904.
23) Kopernicki I. Charakt. fizyczna Górali ruskich (Zb. Wiad. do antrop. kraj. Ak. Um. T. XIII). Kraków 1889.
24) Кожуховъ. Малороссы Волынск. губ. (Русск. Антр. Жур. N. 1—2) 1904.
25) Kretschmer E. Körperbau und Charakter, Tybinga 1924.
26) Księgi państ. komis. uzupełn. m. Krakowa i powiat. za r. 1923.
27) Księgi paraf. kościoła w Leńczach i wiadomości na miejscu zebrane.
28) Lee and Pearson. Data for the Problem of Evolut in Man. (Phil. Trans of the Roy. Soc. of Lond. Ser. A). Londyn 1901.
29) Lencewicz S. Charakt. antropol. ludn. Smardzewic (Spraw. Tow. Nauk. Warsz. Wydz. Nauk Antr. społ. histor. i filoz. Rocz. IV. 1911).
30) Tenże. Wyniki stud. w pow. Opoczyńskim (tamże. Rocz. VI. 1913).
31) Tenże. Ludność gór Kieleckich pod względem antropol. (tamże. Rocz. VII. zesz. 7. 1916).
32) Loth E. Przycz. do kranjol. polskiej (Mat. antr.-arch. i etn. Ak. Um. T. XI. 1910).
33) Maciesza A. Puszczanie Przasnyscy. Przycz. do charakt. antrop. Kurpiów (Arch. Nauk. Antrop. Tow. Nauk. Warsz. T. III.) 1923.
34) Majer i Kopernicki. Charakter. fizycz. ludn. galic. (Zb. Wiad. do antr. kraj. Ak. Um. T. I.) Kraków 1887.
35) Ci sami. Charakter. fizycz. ludn. galic. Ser. II (tamże. T. IX) . Kraków 1885.
36) Majer J. Trwanie życia w Krakowie na zasadzie wykazu zmarłych w lat. 1859—1868. Oblicz. co do ludn. chrześcijań. (tamże T. V). Kraków 1881.
37) Marczewski B. Pow. Wadowicki pod względem geograf., statyst. i histor. Kraków 1898.
38) Martin R. Lehrbuch der Anthrop. in System Darstell. mit besonder. Berücksicht. der Anthrop. Method. Jena 1914.
39) Mydlarski J. Analiza antrop. ludn. pow. Pilzneńskiego. (Arch. Tow. Nauk. we Lwowie T. III.) 1924.
40) Olechnowicz W. Charakt. antrop. ludn. gub. lubelskiej (Zb. Wiad. do Antr. kraj. Ak. Um. T. XVII). Kraków 1893.
41) Tenże. Charakt. antrop. szlachty drobnej gm. Grabowo w pow. szczucińsk., gub. łomżyń. (tamże. T. XVIII.). Kraków 1895.
42) Tenże. Charakt. antrop. ludn. pow. opatow. gub. radomskiej (Mater. antr.-arch. i etn. Ak. Um. T. II.). Kraków 1897.
43) Pöch Hella. Beiträge zur Anthropol. der Ukrainisch. Wohlhynier nach eigen. sowie Mater. von Georg Kyrle (Mitteil. der Anthrop. Gesellsch. in Wien. T. LV i LVI. 1926).
44) Polaczek S. Powiat Chrzanów w W. Ks. Krakowsk. Monogr. geograf.-histor. Kraków 1898.
45) Romanowska M. Charakt. antrop. ludn. męsk. pow. Będzin. 1926. (w rękopisie).
46) Rosiński B. ks. Charakt. antrop. ludn. pow. pułtusk. »Kosmos« T. 48. 1923.
47) Tenże. Charakt. antrop. ludn. wsi Koszyc i okolic Przeworska w Galic. (Spraw. z posiedz. Tow. Nauk. Warsz. 1917).
48) Рождественскій А. Къ антроп. Бѣлорусовъ. Слуцк. у. Минск. губ. (Русск. Антр. Жур. N. 1. 1902).

49) Ściborowski W. Trwanie życia w Krzeszowicach i okolicy na zasadzie zmarłych w ciągu lat 50 (1834—1884). (Zb. Wiad. do antr. kraj. Ak. Um. T. VIII.). Kraków 1884).
50) Spitzer-Willerowa O. Przyczynek do badań antrop. dziewczynek krakow. (Mat. antr.-arch. i etn. Ak. Um. T. XIV.). Kraków 1919.
51) Schweining. Ueber die Zunahme der Körpergrösse (Deutsch. Mitär ärzl. Zeitsch. 1908).
52) Szafer T. Rękopis cytowany według Mydlarskiego J. (przechowywany w Zakł. Antrop. Uniw. Lwow.).
53) Talko-Hryncewicz J. Charakt. fizycz. ludn. ukraiń. (Zb. wiadom. do antrop. kraj. Ak. Um. T. XIV.). Kraków 1890.
54) Tenże. Charakt. fizycz. ludów Litwy i Rusi (tamże. T. XVII.). Kraków 1893.
55) Tenże. Замѣтки по антр. Сѣверн. Китайцевъ. Китайцы Кяхтин. и Ургин. Майкачепа (Труды Троицк. Кяхт. Отд. И. Р. Г. О. т. II) 1899.
56) Tenże. Charakt. fizycz. ludn. Podola (Mat. antr.-arch. i etnogr. Ak. Um. T. I.). Kraków 1895.
57) Tenże. Къ антроп. Забайкалья и Монголіи (»Русск. Антр. Жур.«). Moskwa 1902.
58) Tenże. Замѣтки по антроп. волжскихъ инородцевъ: Казанскіе Татары (tamże. Moskwa 1904).
59) Tenże. Къ антр. Тунгусовъ. Иройскіе Хамнеганы. Антропо-Этнол. очеркъ (Труды Троицк.-Кяхт. Отд. Нриам. Отд. И. Р. Г. О. Т. VIII.). P-burg 1905.
60) Tenże. Muślimowie, czyli t. z. Tatarzy litewscy. Zarys antrop.-etnol. (Mat. antr.-arch. i etn. Ak. Um. T. IX. Kraków 1907).
61) Tenże. Матер. къ антроп. Монголовъ, Бурятъ и Тунгусовъ (rękopis częściowo wydrukowany, znajdujący się w Akad. Nauk w Petrogradzie).
62) Tenże. Notatki do antrop. Czuwaszów Nadwołżańskich. (Rozpr. Wydz. mat.-przyr. Ak. Um. T. XLIX.). Kraków 1908.
63) Tenże. Szlachta litewska. Stud. antropo-etnol. (Mat. antr.-arch. i etn. Ak. Um. T. XII.). Kraków 1912.
64) Tenże. Przyczynek do antrop. Król. Polsk. (tamże. T. XIII.). Kraków 1912.
65) Tenże. Polacy Król. Polsk. w świetle dotychczas. badań antrop. (Rozpr. Wydz. mat.-przyr. Ak. Um. T. LII. Ser. B. 1912).
66) Tenże. Górale polscy jako grupa antropologiczna (Księga pamiątk. ku czci Bol. Orzechowicza. T. I.). Lwów 1916.
67) Tenże. Mater. antrop. o Góralszczyźnie polskiej (rękopis jeszcze całkowicie nie opracowany).
68) Tenże. Przyczynek do antrop. Małopolski. Ludność pow. Brzesko (wsie Maszkienice, Wokowice i Wola Dębińska. (Prace i Mater. Kom. Antrop. Pol. Ak. Um. T. I.). Kraków 1920.
69) Tenże. Finlandja pod względem etnogr. antrop. i narodow. (Przew. Nauk. i liter. Dodat. do Gaz. Lwow. T. XLVI. zesz. I.) 1920.
70) Tenże. Główne cechy antropol. u ludu i inteligencji polskiej (Rozpr. Wydz. mat.-przyr. Pol. Ak. Um. T. LIX. Ser. B.). Kraków 1920.
71) Tenże. Piotr Skarga Pawęzki, jako typ fizyczny (tamże. T. LIX. Ser. B.) 1920.
72) Tenże. Notatki do antropol. mieszkańców pow. warszaw. (w rękopisie).
73) Tenże. Kaszubi jako grupa antropol. na zasadzie badań dokonanych na Pomorzu. (Prace i Mat. Kom. Antrop. Pol. Ak. Um. T. IV.). Kraków 1925.
74) Tenże. Mieszkańcy Krakowa z X—XX w. Kraków 1926.
75) Tenże. Przyczynek do antropol. Białorusinów. Mieszkańcy gminy Wiazyń-

skiej, pow. wilejskiego. (Prace Towarz. Przyj. Nauk w Wilnie. Wydz. Nauk. Mat. i Przyr. T. II.). Wilno 1926.
76) Tenże. Mieszkańcy Krakowa z X—XX wieku. Studium antropo-bio-socjologiczne. Kraków 1926. Nakładem Drukarni Narodowej w Krakowie.
77) Tenże. Badania dzieci szkoln. krakowskich. (Rękopis Zakładu Un. Jagiell. w Krakowie).
78) Tenże. Badania oprawy oka. (»Przegl. Antrop.« T. I. z. 1.). Poznań 1926.
79) Tschausow. Beiträge zur Kenntnis des polnischen Schädels. (Anatom. Anzeig. T. XIV. 1898).
80) Udziela S. Krakowiacy. (Polska, ziemia i człowiek. Bibl. Geogr. Kraków 1924.
81) Waeber O. Beiträge zur Anthrop. der Letten. Inaug. Disser. Dorpat 1879.
82) Вейнбергъ. Мозгъ Поляковъ. Расово-анат. изслѣд. (Труды Антр. Отд. Изв. Имѣ. Общ. Люб. Ест., Антр. и Этн. Т. CIX. 1905).
83) Welcker. Die Capacität und die drei Hauptdurchmesser der Schädelkapsel bei verschied. Rassen. (Arch. f. Anthrop. 1886. T. XVI).
84) Weisbach. Beiträge zur Kenntnis der Schädelform österreich. Völker (Wien Medicin Jahrbücher. 1864).
85) Tenże. Die Gewichtsverhältnisse der Gehirne österreich. Völker. (Arch. f. Anthrop. 1866).
86) Вовк Хв. Антропометр. досліді Украіньск. иаселенія Галичини, Буковини и Угорщини (Наук. Товар. ім. Шевченки. Lwów 1908.
87) Wrzosek A. i Wrzoskowa M. Mater. do charakt. fizycz. ludn. wiejsk. na pograniczu pow. nowosądeck. i limanow. (Mat. antr. arch. i etn. Ak. Um. T. XIV. Kraków 1919).

Przedstawiono na posiedzeniu Komisji Antropologji i Prehistorji P. A. U. w dniu 21/XII 1926 (por. Sprawozdania z czynności i posiedzeń P. A. U. tom XXXI, 10).

Uwaga: Obszerne streszczenie pracy niniejszej przedstawiono na posiedzeniu Wydziału Matematyczno-przyrodniczego P. A. U. w dniu 7/5 1928 r. (por. Bulletin international de L'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres; Classe des Sciences Mathématiques et Naturelles, Série B: Sciences Naturelles, Cracovie 1928).

Note: Un résumé détaillé de ce travail a été présenté à la séance de la Classe des Sciences Mathématiques et Naturelles de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres le 7 mai 1928. (Bulletin international de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres; Classe des Sciences Mathématiques et Naturelles. Série B: Sciences Naturelles, Cracovie 1928).

Tablice pomiarów.

Krakowiacy. 1) Mężczyźni.

Nr. porządkowy	Imię i nazwisko	miejscowość	powiat	wiek	wzrost w mm	barwa: skóry	barwa: włosów	barwa: oczu	głowy: długość	głowy: szerokość	głowy: wysokość	głowy: obw. poziom.	szerokość: najm. czoła	szerokość: potylicy	twarzy: długość	twarzy: szerokość	nosa: długość	nosa: szerokość	wskaźniki: głowy długości szerok.	wskaźniki: głowy długości wysok.	wskaźniki: czołowy	wskaźniki: potyliczny	wskaźniki: twarzowy	wskaźniki: nosowy
1	Staniław Ptak		i	22	1710	b.	5	13	182	148	135	540	100	128	122	138	51	30	81,3	74,2	54,9	70,3	88,4	58,8
2	Józef Wojewoda			21	1655	śn.	4	4	192	159	125	565	102	136	118	142	50	36	82,8	65,1	53,1	70,8	83,1	72,0
3	Stanisław Bobek	w		22	1650	p.	8	13	189	150	125	550	102	138	121	139	57	27	79,4	66,1	54,0	73,0	87,0	52,9
4	Jan Owca			20	1530	b.	8	12?	178	154	120	540	95	130	119	132	47	32	86,5	67,4	53,4	73,0	90,1	68,1
5	H. Przeźmierski		k	22	1636	b.	7	14	188	152	125	550	106	134	112	138	46	36	80,8	66,5	56,4	71,3	81,2	78,3
6	Tad. Murzyński	ó		22	1545	b.	5	14	176	158	135	540	100	126	112	135	45	32	89,8	77,1	56,8	71,6	83,0	71,7
7	Tadeusz Gargul			22	1650	b.	5	16	193	160	135	565	104	134	127	139	52	31	82,9	69,9	53,9	69,4	91,4	59,6
8	Wł. Krzyżanowski	k	s	22	1718	b.	4—5	5	198	160	115	550	102	142	116	143	44	36	80,8	58,1	51,5	71,7	81,1	81,8
9	Sykstus Mikulski			23	1655	b.	5?	13	188	148	135	552	102	130	116	135	50	28	78,7	71,8	54,3	66,6	85,9	56,0
10	Stan. Gromczyńskí			22	1725	pł.	5	7	178	156	125	540	102	128	106	134	38	32	87,6	70,2	57,3	71,9	79,1	84,2
11	Józef Ryba	a		22	1637	b.	25	14	179	144	125	532	104	128	113	138	49	33	80,4	69,8	58,1	71,5	81,9	67,3
12	Szczepan Ideć		w	22	1560	pł.	7—5	7	186	158	125	553	100	136	113	135	50	31	84,9	67,2	53,8	73,1	83,7	62,0
13	Jan Rabiarz	r		22	1665	b.	25	5	182	164	130	563	104	142	113	147	46	33	90,1	71,4	57,1	78,0	76,9	71,7
14	Karol Łętocha			23	1735	b.	5	3	182	154	135	548	106	128	118	145	51	31	84,6	74,2	58,2	70,3	81,4	60,8
15	Wiktor Pałka		o	23	1585	b.	4—27	6—4	180	152	135	545	98	130	112	134	51	28	84,4	75,0	54,4	72,2	83,6	54,9
16	Wład. Kwiatek	K		22	1615	b.	5—4	4	186	154	125	555	106	130	111	141	41	33	82,8	67,2	57,0	69,9	78,7	80,5
17	Adam Rudnicki			22	1645	b.	25	14	198	160	140	583	104	142	112	145	47	33	80,8	70,7	52,5	71,7	77,2	70,2
18	Włodzimierz Ćwik	Swoszowice		22	1665	b.	25	9	190	158	135	570	108	130	125	139	48	31	83,2	71,4	56,8	68,4	89,9	64,6
19	Franc. Kowalik	Balice	k	22	1735	pł.	25	5	198	168	135	592	114	142	131	150	49	36	84,8	68,2	57,6	71,7	87,3	73,5
20	Franciszek Kot	Krzesławice		22	1735	b.	25	14	178	158	130	540	102	142	117	140	49	29	88,8	73,0	57,3	79,8	83,6	59,2
21	Jan Nowak	Wólka		22	1735	b.	5	9?	188	152	140	575	110	140	119	147	49	32	80,8	74,5	58,5	74,5	80,9	65,3
22	Adam Ostrogórski	Skawina	a	22	1637	b.	25	9—8	186	160	125	560	98	136	114	147	53	32	86,0	67,2	52,7	73,1	77,5	60,4
23	Marcin Skowroński	Przegorzały		22	1640	b.	25?	5	172	150	120	530	104	130	107	140	45	33	87,2	69,8	60,5	75,6	76,4	73,3
24	Mieczysław Paczut	Kraków		22	1750	b.	8	8	190	164	135	570	108	138	125	135	54	25	86,3	71,0	56,8	72,6	92,6	46,3
25	Stanisław Kapusta	Kryspinów		22	1760	b.	5	5	178	150	125	540	102	130	124	138	50	30	84,3	70,2	57,3	73,0	89,9	60,0
26	Franciszek Moksa	Kościelniki	r	22	1712	b.	5—6	13	182	156	132	542	106	132	122	145	50	33	85,7	72,5	58,2	72,5	84,1	66,0
27	Szczepan Jasiński	Wolica		22	1605	pł.	4—5	14	179	149	120	540	100	124	108	134	44	33	83,2	67,0	55,9	69,3	80,6	75,0
28	Władysław Dybek	Wołowice		22	1790	b.	5	3	200	160	130	590	110	140	119	141	51	29	80,0	65,0	55,0	70,0	84,4	56,9
29	Franc. Szymski	Kraków	K	22	1670	b.	9	14	178	150	130	530	106	132	122	146	47	33	84,3	73,0	59,5	74,2	83,6	70,2
30	Jan Florczyk	Przegorzały		43	1760	b.	5	9	197	164	110	575	113	132	119	153	52	34	83,2	55,8	57,4	67,0	77,8	65,4

31	Jakób Plauta	Brzezowa	Krakowski	22	1730	b.	8	14	194	158	135	557	108	130	117	149	50	34	81,4	69,6	55,7	67,0	78,5	68,0
32	Piotr Puchała	Aleksandrowice		22	1760	b.	8	7—8	184	156	140	560	106	140	125	148	48	34	84,8	76,5	57,6	76,1	84,5	70,8
33	Stanisław Goda	Giebułtów		23	1580	śn.	8	8—10	180	156	130	550	98	134	115	135	45	26	86,7	72,2	54,4	74,3	85,2	57,8
34	Franc. Sawicki	Mogiła		22	1600	śn.	4	5	184	158	130	560	100	126	122	139	42	30	85,9	70,6	54,3	68,5	87,8	71,4
35	Józef Szeleśnik	Bolechowice		24	1640	b.	7—5	13	189	162	130	560	108	136	115	143	45	34	85,7	68,8	57,1	72,0	80,4	75,6
36	Michał Stanecki	Branice		22	1710	b.	5	8	172	162	140	560	100	136	129	142	48	30	94,2	81,4	58,1	79,1	90,8	62,5
37	Adam Adamus	Rusocice		22	1750	śn.	4	7	180	166	140	565	100	134	112	143	45	34	92,2	77,8	55,6	74,4	78,3	75,6
38	Wład. Starowiec			22	1765	b.	7	9	190	160	135	565	100	140	128	144	50	31	84,2	71,0	52,6	73,7	88,9	62,0
39	Jan Juraczek	Kamień		22	1730	b.	8	5—4	188	158	130	560	102	140	119	140	51	33	84,0	69,15	54,3	74,5	85,0	64,7
40	Andrzej Żak	N. wieś szl.		22	1710	b.	26	15	196	158	140	570	100	132	112	146	46	37	80,6	71,4	51,0	67,3	76,7	80,4
41	Józef Czech	Ręczna		22	1620	b.	5	15	178	154	130	545	102	126	116	142	44	32	86,5	73,0	57,3	70,8	81,7	72,7
42	Feliks Czechowski	Piekary		22	1765	b.	5?	5	188	158	135	565	106	130	117	146	51	36	88,0	71,81	56,4	69,1	80,1	70,6
43	Maciek Bochenek	Kantorowice		22	1750	b.	27—4	4	183	156	140	550	100	124	122	138	47	34	85,2	76,5	54,6	67,8	88,4	78,7
44	Franciszek Malik	Rybna		22	1690	b.	4	5	191	157	130	560	100	124	109	138	43	39	82,2	68,1	52,4	64,9	79,0	90,7
45	Tomasz Kalisz	Branice		22	1660	b.	4	8	180	158	130	545	96	130	114	139	48	33	87,8	72,2	53,3	72,2	82,0	68,7
46	Mateusz Ptak	Wolica		22	1595	b.	7	13—15	180	150	120	535	100	140	109	141	45	34	83,3	66,7	55,6	77,8	77,3	75,6
47	Jan Kutek	Płaszów		22	1585	b.	8	6	180	152	115	540	98	130	112	137	50	28	84,4	63,9	54,4	72,2	81,7	56,0
48	Karol Pietruszka	Lubocza		22	1750	b.	5	6	186	153	130	540	100	136	117	136	48	32	82,3	69,9	53,8	73,1	86,0	66,7
49	Mikołaj Węgrzyn	Liszki		22	1660	b.	25	13—14	174	150	120	520	100	132	118	133	46	29	86,2	69,0	57,5	75,9	88,7	63,0
50	Marjan Kula	Krzeszowice	Chrzanów	20	1727	b.	4	13?	186	156	125	555	108	138	117	134	40	32	83,9	67,2	58,1	74,2	87,3	80,0
51	Stanisław Wawro	Kamień	Krakowski	22	1620	b.	6—7	6	182	166	125	560	102	140	121	141	49	28	91,2	68,7	56,0	76,9	85,8	57,1
52	Franciszek Pyrik	Skawina		22	1680	b.	5	5?	186	152	130	550	104	136	123	138	47	31	81,7	68,9	55,9	73,1	89,1	66,0
53	Józef Ciszewski	Wyciąże		22	1600	b.	25	6	191	156	135	566	106	126	126	138	36	32	81,7	70,7	55,5	66,0	91,3	69,6
54	Kazim. Siewiałek	Rybna		22	1620	b.	5	5?	180	164	130	570	102	136	112	143	46	31	91,1	72,2	56,7	75,6	78,3	67,4
55	Franciszek Waśko	Bosutów		22	1610	b.	8	15	172	153	115	531	100	120	112	134	41	30	88,9	66,9	58,1	69,8	83,6	73,2
56	Jan Tynor	Czyżyny		22	1640	b.	5	12—14	174	154	125	535	100	130	103	139	45	30	88,5	71,8	57,5	74,7	74,1	66,7
47	Andrzej Machno	Kobierzyn		22	1745	b.	8	15?	188	160	120	555	108	140	120	148	47	35	85,1	63,8	57,4	74,5	81,1	74,5
58	Grzegorz Ziomek	Wadów		20	1640	b.	5	5	174	152	130	540	102	130	108	142	44	28	87,4	74,7	58,6	74,7	76,1	63,4
59	Józef Zeliński	Skawina		22	1685	b.	5	9?	182	150	120	540	110	130	124	140	50	32	82,4	65,9	60,4	71,4	88,6	64,0
60	Jan Piekarz	Wyciąże		22	1620	b.	5—4	9	188	158	130	560	102	130	112	140	48	32	84,0	69,1	54,3	69,1	80,0	66,7
61	Stan. Frankiewicz	Łuczanowice		21	1680	b.	5	5	192	158	120	570	104	143	122	144	56	32	82,3	62,5	54,2	74,5	72,7	62,7
62	Winc. Piotrowski	Kryspinów		22	1600	b.	4	5	188	158	135	572	104	134	121	144	48	29	84,0	71,8	55,3	71,3	84,0	60,4
63	Władysław Płonka	Rusocice		22	1610	b.	4	4	184	162	135	560	100	133	113	144	47	31	88,0	73,4	54,3	72,3	78,5	66,0
64	Jan Nosek	Wolica		22	1690	b.	5—4	5?	180	158	130	540	104	132	117	141	47	30	84,4	72,2	57,8	73,3	83,0	63,8
65	Jan Janczarski	Prusy		22	1655	śn.	4	13	184	160	120	550	100	126	107	141	42	30	87,0	65,2	54,3	68,5	76,0	71,4
66	Franc. Nawara	Bieńczyce		22	1650	b.	5—25	8?	176	150	125	530	102	126	115	144	46	31	85,2	71,0	57,9	71,6	79,9	67,4
67	Wł. Ambroziewicz	Zabierzów		22	1640	b.	8	8—9?	174	154	120	540	108	132	115	140	46	29	88,5	69,0	62,1	75,7	82,1	63,0
68	Józef Janik			22	1715	b.	8	13—14	188	152	120	560	102	130	114	138	46	31	80,8	58,5	54,3	69,1	82,6	67,4
69	Franc. Badura	Facimiech		23	1770	b.	5	7	192	154	130	565	104	138	129	142	48	39	80,2	67,7	54,2	71,9	75,4	81,2
70	Kazimierz Cieluch	Wyciąże		22	1720	b.	5?	5?	188	160	130	560	100	126	113	145	45	29	85,1	69,6	53,2	67,0	77,9	55,6
71	Jan Baranek	Olszanica		22	1770	śn.	4—5?	4	180	160	120	540	110	140	116	146	44	33	88,9	66,7	61,1	77,8	79,4	75,0
72	Leon Rozpend	Liszki		26	1640	b.	8	13	186	158	120	545	106	138	125	144	50	29	84,9	64,5	57,0	74,2	86,8	58,0

Nr. porządkowy	Imię i nazwisko	miejscowość	powiat	wiek	wzrost w mm	barwa skóry	barwa włosów	barwa oczu	głowy długość	głowy szerokość	głowy wysokość	głowy obw. poziom.	szerokość najm. czoła	szerokość potylicy	twarzy długość	twarzy szerokość	nosa długość	nosa szerokość	wskaźniki głowy długości szerok.	wskaźniki głowy długości wysok.	wskaźniki czołowy	wskaźniki potyliczny	wskaźniki twarzowy	wskaźniki nosowy
73	Tomasz Małodolny	Krzeszowice	Chrzanowski	24	1680	b.	5—8	12?	182	158	135	555	102	134	110	142	45	32	86,8	74,2	56,0	73,6	77,5	71,1
74	Jan Cebularz	Rusocice	Krakowski	22	1720	b.	7—8	15	178	164	120	555	100	136	119	138	49	28	92,1	67,4	56,2	76,4	86,2	57,1
75	Karol Dubas	Branice	Krakowski	22	1635	b.	5—6	9	184	160	135	550	100	138	116	138	49	30	87,0	73,4	54,3	75,0	84,1	61,2
76	Józef Ciepała	Krzeszowice	Chrzanowski	22	1700	b.	25	5—4	182	150	122	540	106	135	119	137	56	29	82,4	67,0	58,2	74,2	86,9	51,8
77	Władysław Kosek	Kraków	Krakowski	21	1640	b.	5—25	14	180	156	130	543	104	128	115	144	49	31	86,7	72,2	57,8	71,1	79,9	63,3
78	Józef Piskorz	Skawina	Krakowski	21	1635	b.	25	15	180	148	135	540	93	122	123	132	48	30	82,2	75,0	51,7	67,8	93,2	62,5
79	Feliks Mucha	Krzeszowice	Chrzanowski	21	1675	b.	25	8	176	152	130	540	102	131	117	136	48	31	86,4	73,9	57,9	74,4	86,0	64,6
80	Maciej Maślanka	Radziszów	Krakowski	56	1680	b.	26	7	171	161	153	535	99	132	123	141	—	—	94,1	89,5	57,9	77,2	87,2	—
81	Benedykt Brózda			39	1595	b.	14	14	187	158	145	565	101	137	113	144	47	32	84,5	77,5	54,0	73,3	78,5	68,1
82	Witold Kulacki			42	1660	b.	7	9	187	158	135	565	110	106	122	133	48	36	84,5	72,2	58,8	56,7	85,3	75,0
83	Józef Ścibor			49	1675	b.	4	4	196	152	125	573	106	136	117	142	51	38	77,5	63,8	54,1	69,4	82,4	74,5
84	Alojzy Michalik			43	1715	b.	7	14	186	161	130	565	104	141	125	141	—	—	86,6	69,9	55,9	75,8	88,6	—
85	Walenty Kościelny			30	1670	b.	7	10	182	160	134	560	106	142	124	136	36	34	87,9	73,6	58,2	78,0	91,2	94,4
86	Jakób Germet			52	1680	b.	6	15	189	161	115	570	105	128	126	141	55	42	85,2	60,8	55,6	67,7	89,4	76,4
87	Jan Brózda			56	1670	b.	5	8	184	158	120	558	110	140	116	144	46	35	85,9	65,2	59,8	76,1	80,6	76,1
88	Wł. Radzijowski			34	1740	b.	5	14	181	153	150	555	106	139	130	143	47	40	84,5	82,9	58,6	76,8	90,9	85,1
89	Paweł Płonka			56	1635	b.	4—5	7	182	162	115	555	106	140	126	147	49	37	89,0	63,2	58,2	76,9	85,7	75,5
90	Piotr Pająk			50	1680	b.	4—55	4	187	162	135	560	114	146	131	155	49	41	86,6	72,2	61,0	78,1	84,5	83,7
91	Walenty Jaskuła			58	1642	śn.	5—25	7	186	156	122	565	104	136	119	145	46	36	83,9	65,6	55,9	73,1	82,1	78,3
92	Jan Gustab			57	1740	b.	26	12	189	150	120	552	104	138	115	135	46	35	79,4	63,5	55,0	71,4	85,2	76,1
93	Wojciech Jaskuła			52	1640	b.	5?	7	188	155	130	570	104	134	129	141	54	38	82,4	69,1	55,3	71,3	91,5	70,1
94	Franciszek Gaweł			50	1650	b.	26	16	188	152	140	560	102	131	111	128	—	—	80,8	74,5	54,3	69,7	86,7	—
95	Paweł Pająk			27	1680	b.	8—26	7	188	154	123	562	110	130	114	145	43	32	81,9	65,4	58,5	69,1	78,6	74,4
96	Fr. Paciorek wójt			34	1760	b.	27	6	192	160	135	585	102	129	127	135	—	—	83,3	70,3	53,1	67,2	94,1	—
97	Andrzej Ścibor			25	1630	b.	8—25	8	182	163	130	570	108	136	120	147	46	28	89,6	71,4	59,3	74,3	81,6	60,9
98	Paweł Ihrzywoń			53	1810	b.	4	6	193	164	140	558	118	138	125	151	—	—	84,5	72,5	61,1	71,5	79,6	—
99	Jędrzej Byk			38	1760	b.	25	15	188	160	130	572	109	140	132	139	56	31	85,1	69,1	58,0	74,5	95,0	55,4
100	Michał Blatz			55	1710	b.	5	8—9	188	160	140	560	103	143	126	143	55	36	85,1	74,5	54,8	76,1	88,1	65,4
101	Wawrzyn. Płonka			25	1650	b.	26	8—12	186	162	140	570	98	138	119	144	52	35	87,1	75,3	52,7	74,2	82,6	67,3
102	Wł. Okiermiszcz			40	1720	b.	4	15	186	158	140	560	108	137	125	149	51	35	84,9	75,3	58,1	73,7	83,9	68,6
103	Wincenty Oleksy			19	1570	b.	25	14	169	149	130	520	95	128	117	126	56	32	88,2	76,9	56,2	75,7	92,9	57,1

104	Albin Radziszewski	Radziszów	Krakowski	41	1595	b.	5	15	178	150	130	550	110	146	123	149	54	43	84,3	73,0	61,8	83,7	82,5	79,6
105	Józef Szwabowski			50	1790	b.	4	6	190	152	135	565	114	160	134	150	44	27	80,0	71,0	60,0	84,2	89,3	61,4
106	Wincenty Kutek	Jurczyce	Wadowicki	38	1675	b.	4	5	191	150	140	560	110	136	124	134	52	33	78,5	73,3	57,6	71,2	92,5	63,5
107	Władysław Filch	Barwałd śr.		23	1815	b.	5?	13—14	180	154	127	550	100	134	123	138	44	29	85,6	70,6	55,6	74,4	89,1	65,9
108	Andrzej Zając	Radocza		22	1670	b.	5	4	182	156	125	560	108	128	127	147	48	33	85,7	68,7	59,3	70,3	86,4	68,7
109	Jul. Mironowicz	Wieprz Wod.		23	1715	b.	8	12	186	154	130	550	108	136	115	143	44	30	82,8	69,9	58,1	73,1	80,4	68,2
110	Ludwik Jamróz	Świnna Poręba		23	1755	b.	5	7?	186	158	135	560	104	136	119	146	48	33	84,9	72,6	55,9	73,1	81,5	68,7
111	Wł. Kawończyk	Tarnawa Górna		22	1640	b.	5—8	8	168	152	115	530	102	128	111	137	44	28	90,5	68,4	60,7	76,2	81,0	63,6
112	Wawrz. Okarmiasz	Brzezinka		22	1805	b.	4 - 5	15	190	164	120	570	102	132	123	142	51	29	86,3	63,2	53,7	69,5	86,6	56,9
113	Piotr Klaja	Tłuczań Gór.		22	1645	b.	4	4	184	160	125	557	104	140	116	140	47	32	87,0	67,9	56,5	76,1	82,9	68,1
114	Dominik Master	Łękawica		22	1690	b.	25	14	192	162	130	560	106	130	115	139	46	35	84,4	67,7	55,2	67,7	82,7	76,1
115	Franc. Dąbrowski	Chocznia		21	1720	b.	5	6	192	159	130	570	100	136	126	143	53	32	82,8	67,7	52,1	70,8	88,1	60,4
116	Jan Sawicki	Leńcze		24	1660	śn.	4—5	5	182	158	125	545	102	134	116	138	47	33	86,8	68,7	56,0	73,6	84,1	70,2
117	Franc. Modliniecki			23	1650	b.	8 - 9	15	174	152	120	525	106	124	115	139	47	33	87,4	69,0	60,9	71,3	82,7	70,2
118	Franc. Wandyga			20	1680	b.	5—6	7	178	148	132	525	104	130	112	137	37	29	83,1	74,2	58,4	73,0	81,7	78,4
119	Michał Wandyga			54	1620	b.	25?	15	172	154	140	530	102	120	116	136	50	33	89,5	81,4	59,3	69,8	85,3	66,0
120	Kazim. Motkowski			20	1610	b.	25—26	14	178	152	122	526	98	128	103	131	40	36	85,4	68,5	55,1	71,9	78,6	90,0
121	Fran. Leliwa Motkowski			30	1700	b.	8—9	8?	182	152	112	555	108	144	117	142	43	36	83,5	61,5	59,3	79,1	82,4	83,7
122	Jan Tatka			50	1681	b.	5	15—16	188	158	123	562	104	140	122	147	51	34	84,0	65,4	55,3	74,5	83,0	66,7
123	Jan Adamczyk	Zarzyce Wielkie		38	1700	b.	12	15	184	158	140	555	110	130	119	146	48	34	85,9	76,1	59,8	70,6	81,5	70,8
124	Antoni Mądrala			34	1720	b.	5	8?	182	152	125	555	106	138	101	148	44	34	83,5	68,7	58,2	75,8	68,2	77,3
125	Jan Pająk			19	1556	pł.	26	9?	180	152	136	535	100	128	114	135	46	32	84,4	75,6	55,6	71,1	84,4	69,6
126	Franc. Lepiora			57	1705	b.	4	15	198	152	125	570	110	140	128	143	49	32	76,8	63,1	55,6	70,7	89,5	64,3
127	Józef Dudek	Leńcze		29	1575	b.	5	5	184	158	115	555	104	140	113	144	52	32	85,9	62,5	56,5	76,1	78,5	61,5
128	Józef Wyka	Lanckorona		22	1610	b.	23	14	176	158	123	540	110	134	118	148	46	39	89,8	69,9	62,5	76,1	79,7	84,8
129	Andrzej Jurek	Brody		19	1600	b.	7—8	8?	182	158	140	555	106	128	113	137	44	35	86,8	76,9	58,2	70,3	82,5	79,5
130	Tomasz Łyczek			21	1580	b.	4	8?	178	154	130	545	100	134	117	136	44	32	86,5	73,0	56,2	75,3	86,0	72,7
131	Leon Baran			22	1695	śn.	4	13?	182	157	120	550	104	128	126	139	47	32	86,3	65,9	57,1	70,3	90,6	68,1
132	Franciszek Wyha	Skawina	Krakowski	22	1625	b.	5	16	182	160	120	555	102	132	123	140	51	27	87,4	65,9	56,0	72,5	87,9	52,9
133	Wojciech Trojan	Rajbrot	Bocheński	21	1655	b.	8	5	182	150	125	540	100	132	109	141	42	29	82,4	68,7	54,9	72,5	77,3	69,0
134	Stan. Kościelny	Radziszów	Krakowski	40	1700	b.	4	6	184	161	150	563	101	144	118	148	53	37	87,5	81,5	54,9	78,3	79,7	69,8
135	Edw. Czachurski	Bochnia	Bocheński	24	1690	b.	4 5	15	194	158	140	575	108	125	123	142	50	25	81,4	71,2	55,7	64,4	86,6	50,0
136	Stan. Maliszczak	Proszówki		23	1655	śn.	9	14	194	153	135	573	110	153	120	140	47	31	78,9	69,6	56,7	78,8	85,7	66,0
137	Karol Burza	Boczów		22	1640	b.	25	5	186	163	120	560	104	131	121	145	47	30	87,6	64,5	55,9	70,4	83,4	63,8
138	Adolf Dziedzic	Miechowice Wielk.		22	1525	b.	26	14	180	156	140	546	100	138	109	137	46	34	86,7	77,8	55,6	76,7	79,6	73,9
139	Wojciech Wąs	Wola Bator.		22	1685	śn.	7	7	178	162	125	545	104	134	115	146	43	30	91,0	70,2	58,4	75,3	78,8	69,8
140	Ludwik Satała	Zabierzów		22	1620	śn.	5—4	7	188	154	120	560	100	124	112	134	45	28	81,9	63,8	53,2	66,0	83,6	62,2
131	Piotr Odziomek	Zatoka		22	1630	b.	7	4	188	158	130	555	108	132	121	151	50	36	84,0	69,1	57,4	70,2	80,1	72,0
142	Andrzej Marchocki	Grodkowice	Wadowicki	22	1630	b.	8—15	16	179	154	120	545	100	138	121	145	43	33	86,0	67,0	55,9	77,1	83,4	76,7
143	Jan Mikuła	Roczyny		22	1760	b.	9—10	6?	186	150	130	565	106	128	123	138	51	33	80,6	69,9	57,0	68,8	89,1	64,7
144	Franc. Substelny	Jaroszówka	Bocheński	22	1640	b.	5—4	14	178	152	120	530	100	132	123	133	48	31	85,4	67,4	56,2	74,2	92,5	64,6
145	Stan. Kluziewicz	Bochnia		23	1715	śn.	4 27	7?	184	158	135	550	100	136	115	137	43	29	85,9	73,4	54,3	73,9	83,9	67,4

Nr. porządkowy	Imię nazwisko	miejscowość	powiat	wiek	wzrost w mm	barwa skóry	barwa włosów	barwa oczu	głowy długość	głowy szerokość	głowy wysokość	głowy obw. poziom.	szerokość najm. czoła	szerokość potylicy	twarzy długość	twarzy szerokość	nosa długość	nosa szerokość	wskaźniki głowy długości szerok.	wskaźniki głowy długości wysok.	wskaźniki czołowy	wskaźniki potyliczny	wskaźniki twarzowy	wskaźniki nosowy
146	Ludwik Mucha	Okulice	Bocheński	22	1595	b.	8	15	184	153	130	550	102	120	117	136	44	31	83,1	70,6	55,4	65,2	86,0	70,4
147	Mich. Wiśniewski	Chrostowa		23	1640	b.	5	5 - 4	170	148	120	515	98	124	111	130	43	31	87,1	70,6	57,6	72,9	85,4	72,1
148	Franc. Kowalczyk	Zygodowice	Wadowicki	23	1670	b.	5	8	182	161	130	550	100	132	112	141	42	28	88,5	71,4	54,9	72,5	79,4	66,7
149	Jan Salis	Niepołomice		21	1750	b.	7	16	194	170	130	580	108	140	127	148	51	31	87,6	67,0	55,7	72,2	85,8	60,8
150	Edward Wójcik	Kurów		22	1690	b.	25	15	176	166	135	555	108	136	124	145	52	46	94,3	76,7	61,4	77,3	85,5	88,5
151	Wład. Jankowicz	Grodkowice		22	1620	b.	5?	7?	178	168	110	530	100	130	117	137	47	31	94,4	61,8	56,2	73,0	85,5	66,0
152	Antoni Malec	Niepołomice	i	23	1715	b.	8	5	184	160	125	543	102	134	115	145	45	30	87,0	67,9	55,4	72,8	79,3	66,7
153	Marjan Pałkowski	Proszówki		22	1620	pł.	4	4 5	182	154	125	548	98	130	117	139	43	29	84,6	68,7	53,8	71,4	84,2	67,4
154	Jan Pipa	Krzeczów		22	1638	pł.	8	8	178	158	126	550	104	130	110	143	42	34	88,8	70,8	58,4	73,0	76,9	80,9
155	Józef Mahdzież	Lubomierz	k	22	1768	pł.	25?	5	180	160	128	550	108	140	123	146	49	33	88,9	71,1	60,0	77,8	84,2	67,3
156	Józef Górecki	Cikowice		22	1620	b.	8	14	184	152	130	542	103	126	112	141	46	33	82,6	70,6	56,0	68,5	79,4	71,7
157	Antoni Wójcik	Wiśnicz St.	s	22	1685	pł.	25?	8—9	188	156	125	550	104	136	121	146	49	30	83,0	66,5	55,3	72,3	82,9	61,2
158	Michał Dychuz	Lipnica Dolna		22	1605	b.	5	8?	184	158	125	555	100	134	112	144	43	32	85,9	67,9	54,3	72,8	77,8	74,4
159	Antoni Łach	Pierzchowiec		20	1670	b.	5 - 25	15	186	160	120	560	100	132	113	138	42	32	86,0	64,5	53,8	71,0	81,9	76,2
160	Wojciech Sądel	Szczytniki	ń	24	1625	b.	7	8	188	162	135	560	98	128	122	141	52	31	86,2	71,8	52,1	68,1	86,5	59,6
161	Wład. Szeliga	Borek szl.		22	1575	śn.	4—5	15	180	154	125	540	98	122	114	136	48	29	85,6	69,4	54,4	67,8	83,8	60,4
162	Szymon Heród	Lipnica dolna	e	22	1650	b.	8	16	181	154	125	550	100	132	113	149	46	27	85,1	69,1	55,2	72,9	81,3	58,7
163	Kaz. Orzechowski	Wola Bator.		23	1770	b.	3	10	186	156	135	560	100	128	120	116	53	29	83,9	72,6	53,8	68,8	96,7	54,7
164	Ludwik Jelonek	Niegowici		23	1710	b.	5	9	182	154	135	555	102	126	142	143	40	37	84,6	74,2	56,0	69,2	99,3	92,5
165	Władysław Fielek	Olchowa	h	33	1720	b.	7	8?	190	162	135	570	100	144	115	145	50	35	85,3	71,0	57,9	75,8	79,3	70,0
166	Andrzej Dominik	Rajbrot		22	1680	b.	5—8	14	180	160	120	550	100	136	116	137	44	31	88,9	66,7	55,6	75,6	84,7	70,4
167	Wawrz. Kowalczyk	Okulice	c	20	1665	b.	7	5	176	156	120	550	100	136	114	141	48	31	88,6	68,2	56,8	77,3	80,8	64,6
168	Stan. Dziwidzia	Siedlec		22	1740	b.	8	4—5	184	152	130	545	106	140	116	147	40	32	82,6	70,6	57,6	76,1	78,7	80,0
169	Leopold Nowicki	Wiśnicz now.		21	1670	b.	8—9	14	178	156	130	550	104	126	112	138	48	33	87,6	73,0	58,4	70,8	81,2	68,7
170	Jan Górecki	Damienice	o	23	1630	b.	25 – 5	15	190	158	130	565	110	134	128	144	46	35	83,2	68,4	57,9	70,5	88,9	76,1
171	Michał Zagól	Podegrodzie		22	1640	b.	5 - 25	14	196	168	135	590	104	140	131	148	53	31	85,7	68,9	53,1	71,4	88,5	58,5
172	Stan. Konieczny	Jodłówka	B	22	1640	b.	25	13	184	148	120	545	102	124	106	136	46	26	80,4	65,2	55,4	67,4	77,9	56,5
173	Stanisław Strach	Wola Bators.		22	1605	b,	5	7?	180	151	120	535	100	132	111	136	46	32	83,9	66,7	55,6	73,3	81,6	69,6
174	Józef Stenal	Mikluszowice		22	1670	b.	25?	16	181	152	130	550	102	126	110	142	50	34	84,0	71,8	56,3	69,6	77,5	68,0
175	Franc. Mysiński	Bochnia		22	1700	b.	7	8	184	150	130	555	104	132	109	133	47	28	81,5	70,6	56,5	72,5	81,9	59,6
176	Stanisław Płachno	Borzęcin	Brzeski	22	1675	b.	5	14	188	154	120	560	106	136	117	142	49	31	81,9	63,8	56,4	72,3	82,4	63,3

177	Michał Nosal	Dziewin	Bocheński	22	1640	b.	5	4?	174	156	130	525	100	130	113	143	43	27	89,7	74,7	57,5	74,7	79,0	62,8
178	Jan Dziedzic	Królówka		22	1705	b.	25?	10	196	158	135	575	112	132	121	141	47	34	80,6	68,9	57,1	67,3	85,8	72,3
179	Jan Bodurka	Rajbrot		23	1675	pł.	25	15	186	162	115	560	102	142	120	146	54	28	87,1	61,8	54,8	76,3	82,2	51,85
180	Antoni Burzyński	Majkowice		22	1680	b.	25	12—10	178	158	125	545	104	140	119	142	44	34	88,8	70,2	58,4	78,6	83,8	77,3
181	Franc. Florczak	Wiatowice		22	1618	pł.	5	8?	170	158	120	568	108	136	122	141	51	31	92,9	70,6	63,5	80,0	86,5	60,8
182	Stan. Adamczyk	Suchoraba		23	1700	b.	5	5?	180	152	130	540	102	126	108	139	43	28	84,4	72,9	56,7	70,0	77,7	65,1
183	Antoni Wyrodek	Przebieczan.	Wielicki	23	1645	b.	5—7	13	188	156	130	555	106	144	115	144	44	31	83,0	69,1	56,4	76,6	79,7	70,4
184	Ignacy Wilk	Sławkowice		23	1565	b.	5	14	174	156	130	540	98	128	110	142	49	27	89,7	74,7	56,3	73,6	77,5	55,1
185	Jerzy Głąb	Lipnik		22	1625	śn.	8	5	176	148	125	530	100	130	119	142	44	32	84,1	71,0	56,8	73,8	83,8	72,7
186	Henryk Dziubek	Biskupice		24	1675	śn.	5	4?	186	152	130	540	106	126	116	142	49	28	81,7	69,9	57,0	67,7	81,7	57,1
187	Franciszek Dudzik	Komorniki		23	1645	b.	4—5	15	186	164	140	555	100	132	114	139	46	32	88,2	75,3	53,8	71,0	82,0	69,6
188	Wojciech Cholewa	Koźmice		22	1620	śn.	5—7	7	182	160	130	550	100	126	108	137	47	31	87,9	71,4	54,9	69,2	78,8	66,0
189	Jan Czajczyk	Raciborsko		23	1575	b.	8	12 - 13	182	148	120	555	100	132	105	146	45	33	81,3	65,9	54,9	72,5	71,9	73,3
190	Franc. Konopka	Przybieczan.		20	1645	b.	4—5	5—6	178	150	120	530	100	130	104	138	39	28	84,3	67,4	56,2	73,0	75,4	71,8
191	Antoni Bzdyl	Podolany		22	1730	b.	4	9	180	160	135	550	110	140	120	146	50	28	88,9	75,0	61,1	77,8	82,2	56,0
192	Antoni Nalepa	Mietniów		22	1675	b.	5	14	182	158	125	550	102	130	121	137	46	29	86,8	68,7	56,0	71,4	88,3	63,0
193	Wojciech Maturzyk	Gdów		23	1618	b.	25	14	196	176	133	600	108	130	115	148	45	32	89,8	67,9	55,1	66,3	77,7	71,1
194	Józef Kuzaj	Wieliczka		21	1660	b.	7 8	8—9	182	152	128	535	102	146	118	147	53	30	83,5	70,3	56,0	76,9	80,3	56,6
195	Jan Kuchasz	Wieliczka		22	1641	b.	25?	5	184	152	131	550	98	136	126	131	51	30	82.6	71,2	53,3	73,9	96,2	58,8
196	Jan Bogucki	Wieliczka		22	1700	b.	5?	16	196	158	130	570	102	136	114	138	48	32	80,6	66,3	52,0	69,4	82,6	66,7
197	Józef Stoch	Dobczyce		22	1600	śn.	5—7	13	186	160	130	560	100	126	123	140	43	30	86,0	69,9	53,7	67,7	87,9	69,8
198	Wład. Kurakowski	Wieliczka		22	1742	b.	5?	8 - 9	178	146	120	528	100	110	119	130	50	32	82,0	67,4	56,2	73,0	91,5	64,0
199	Franciszek Gondek	Wieliczka		22	1778	b.	5?	15	182	168	126	562	104	140	125	148	48	25	92,3	69,2	57,1	76,9	84,5	52,1
200	Antoni Jakubiec	Wieliczka		22	1640	b.	14	10	180	169	132	550	100	130	114	139	41	31	93,9	73,3	55,6	72,2	82,0	75,6
201	Wojc. Grabowski	Siepraw		50	1650	b.	5	14	180	162	108	560	111	140	118	151	43	42	90,0	60,0	61,3	77,8	74,2	97,7
202	Franciszek Kozak	Wola Podłażańska	Żywiecki	22	1735	b.	5	5	180	158	128	548	102	134	127	139	45	30	87,8	71,1	56,7	74,4	91,4	66,7
203	Aleks. Tomana	Podstolice	Wielicki	24	1678	b.	5—6	7?	180	151	128	535	102	132	116	141	49	26	83,9	71,1	56,7	73,3	82,3	53,1
204	Józef Hankus	Gorzków		21	1730	b.	5	14	182	160	130	555	104	138	116	142	49	36	87,9	71,4	57,1	78,0	81,7	73,5
205	Miecz. Michalik	Grajów		22	1685	śn.	4	10?	182	166	130	565	110	140	107	154	46	36	91,2	71,4	60,4	76,9	69,5	78,3
206	Wojc. Surówka	Bugaj		22	1700	b.	5—26	13 - 14	180	154	120	540	102	130	108	138	41	30	85,6	66,7	56,7	72,2	78,3	73,2
207	Wład. Szewczyk	Bierzanów		22	1565	b.	25	14	186	164	125	560	100	128	107	136	45	29	88,2	67,2	53,8	72,3	78,8	64,4
208	Józef Borowiec	Wieliczka		22	1660	śn.	4—5	3	180	148	125	530	100	128	112	131	46	30	82,2	69,4	55,6	71,1	85,5	65,2
209	Józef Żołnierczyk	Rzeszotary		22	1560	b.	5	16	174	158	135	540	102	126	118	140	44	27	90,8	77,6	58,6	72,4	84,3	61,4
210	Andrzej Pysz	Ochmanów		22	1550	b.	7—8	12	179	152	125	538	96	126	107	135	41	32	84,9	69.8	53,6	70,4	79,3	78,0
211	Karol Mamro	Bodzanów		22	1700	b.	7	12?	178	140	130	556	102	132	126	143	52	30	78,6	73,0	57,3	74,2	88,1	57,7
212	Władysław Kurek	Czechówka		22	1760	b.	6	8 - 9?	180	150	120	540	100	134	114	139	52	31	83,3	66,7	56,6	74,4	82,0	59,6
213	Wojciech Olesiak	Rożnów		23	1770	b.	25	9	170	152	125	530	103	130	123	146	49	29	89,4	73,5	60,6	76,5	84,2	59,2
214	Stanisław Grochal	Koźmice W.		22	1668	b.	25	11—13	182	162	128	558	100	140	123	145	51	31	89,0	70,3	54,9	76,9	84,8	60,8
215	Franciszek Banaś	Gdów		23	1718	b.	25?	15	178	152	120	545	110	134	103	146	40	36	85,4	67,4	61,8	75,3	70,5	90,0
216	Piotr Duda	Gdów		22	1628	b.	5—4	11	180	154	130	540	102	126	118	137	48	38	85,6	72,2	56,7	70,0	86,1	79,2
217	Franciszek Jamróz	Wieliczka		22	1730	śn.	25	13	190	164	130	565	106	136	112	132	44	29	86,3	68,4	55,8	71,6	84,8	65,9
218	Jan Krawczyk	Gorzków		22	1740	b.	8?	5?	196	158	120	570	106	130	114	139	51	31	80,6	61,2	54,1	66,3	82,0	60,8

Nr. porządkowy	Imię i nazwisko	miejscowość	powiat	wiek	wzrost w mm	barwa			głowy				szerokość		twarzy		nosa		wskaźniki					
						skóry	włosów	oczu	długość	szerokość	wysokość	obw. poziom.	najm. czoła	potylicy	długość	szerokość	długość	szerokość	głowy długości szerok.	głowy długości wysok.	czołowy	potyliczny	twarzowy	nosowy
219	Jan Kaszowski	Ochojno Gór.	Wielicki	22	1680	b.	25	8?	184	156	125	555	104	126	115	139	45	31	84,8	67,9	56,5	68,5	82,7	68,9
220	Marcin Polak	Wiśniowa	Wielicki	23	1565	b.	25	8?	176	162	125	550	102	130	104	146	47	29	92,0	71,0	57,9	73,9	95.9	61,7
221	Józef Jamta	Bogucice	Wielicki	22	1680	b.	7—5	14	172	154	120	530	102	126	108	141	43	38	89,5	69,8	59,3	73,3	76,6	88,4
222	Jan Wilk	Łazany	Wielicki	22	1725	b.	5?	16	180	152	135	550	100	133	114	138	44	31	84,4	75,0	55,6	73,9	82.6	70,4
223	Józef Stamarski	Jaworzno	Chrzanowski	22	1735	pł.	5 – 6	9	182	158	130	545	99	131	119	135	51	29	86,8	71,4	54,4	72,0	88,1	56,9
224	Karol Stoma	Jaworzno	Chrzanowski	22	1598	b.	4?	13	188	158	130	555	104	140	116	136	44	35	84,0	69,1	55,3	74,5	85,3	79,5
225	Józef Musiak	Jaworzno	Chrzanowski	22	1690	b.	25	13	192	154	130	555	100	132	124	138	47	29	80,2	67,7	52,1	68,7	89,9	61,7
226	Wit. Bujniak	Jaworzno	Chrzanowski	22	1695	b.	5	12?	174	152	125	535	102	140	114	141	49	35	87,4	71,8	58,6	80,5	80,8	71,4
227	Feliks Brożek	Jaworzno	Chrzanowski	22	1675	pł.	9	13?	184	154	125	543	102	134	122	139	51	26	83,7	67,9	55,4	72,8	87,8	51,0
228	Jun Pędziałek	Zagórze	Chrzanowski	22	1740	b.	26	8 – 9	190	166	135	580	110	142	128	155	53	33	87,4	71,0	57,9	74,7	82,6	62,3
229	Szczepan Ciałczyk	Ciężkowice	Chrzanowski	21	1750	b.	5	8 – 9	192	164	130	570	110	136	127	145	49	32	85,4	67,7	57,3	70,8	87,6	65,3
230	Albin Knapik	Szczakowa	Chrzanowski	22	1652	b.	5 – 4	13	184	156	117	552	102	140	114	137	43	30	84,8	63,6	55,4	76,1	83,2	69,8
231	Winc. Jaromin	Szczakowa	Chrzanowski	23	1670	b.	5	8?	180	158	120	540	102	132	129	138	51	27	87,8	66,7	56,7	73,3	93,5	52,9
232	Stanisław Celarek	Zagórze	Chrzanowski	22	1670	śn.	5	5 - 6	188	144	120	545	100	122	112	133	40	29	76,6	63,8	53,2	64,9	84,2	72,5
233	Franciszek Datoń	Krzeszowice	Chrzanowski	22	1640	b.	4—5	5?	190	156	120	560	104	128	113	135	51	30	82,1	63,2	54,7	67,4	83,7	58,8
234	Michał Mazgaj	Kwaczała	Chrzanowski	23	1730	b.	7- 8	16	190	144	130	550	98	130	121	134	48	31	75,8	68,4	51,6	68,4	90,3	64,6
235	Stanisław Guja	Dąbrowa	Chrzanowski	22	1580	b.	25	15	182	156	125	550	104	132	110	140	42	33	85,7	68,7	57,1	72,5	78,6	78,6
236	Michał Maciejowski	Filipowice	Chrzanowski	22	1635	b.	5	13	180	146	118	540	102	111	115	138	51	34	81,1	65,6	56,7	61,7	83,3	66,7
237	Teofil Maciejowski	Gory Luszowskie	Chrzanowski	22	1618	b.	25	14	180	138	133	550	102	138	121	137	45	30	76,7	73,9	56,7	76,7	88,3	66,7
238	Wincenty Pactwa	Dąb	Chrzanowski	22	1660	b.	5	15—16	182	162	125	555	110	130	121	149	48	34	89,0	68,7	60,4	71,4	81,2	70,8
289	Józef Kasprzyk	Lgota	Chrzanowski	22	1752	b.	26 – 25	14	180	152	115	555	110	132	113	145	48	31	82,3	63,9	61,1	73,3	77,9	64,6
240	Leonard Kurek	Siersza	Chrzanowski	22	1622	b.	5	8 9	192	162	130	578	102	130	128	145	49	30	84,4	67,7	53,1	67,7	88,3	61,2
241	Antoni Łysik	Luszowice	Chrzanowski	22	1640	b.	5	5 – 6	192	158	125	560	104	132	127	146	46	30	84,4	65,1	54,2	68,7	87,0	65,2
242	Władysław Staroń	Chrzanów	Chrzanowski	22	1560	śn.	7 - 5	7	186	158	125	553	100	136	113	135	50	31	84,9	67,2	53,8	73.1	83,7	62,0
243	Władysław Krupa	Luszowice	Bocheński	22	1665	b.	5	8*	175	150	115	525	98	128	109	137	45	28	85,7	65,3	56,0	73,1	79,6	62,2
244	Wojciech Woźniak	Kobylec	Bocheński	22	1700	b.	4—5	5	178	168	120	570	100	136	123	188	49	29	94,4	67,4	56,2	76,4	89,1	59,2
245	Jan Sroga	Żygodowice	Bocheński	22	1625	b.	5—6	8 – 9	182	146	125	535	100	126	109	129	43	33	80,2	68,7	54,9	69,2	84,5	76,7
246	Wład. Gruszczak	Targowisko	Bocheński	22	1625	b.	5	9?	182	154	120	555	106	140	114	139	47	28	84,6	65,9	58,2	67,9	82,0	59,6
247	Roman Popek	Danowiec	Bocheński	22	1758	pł.	5	8	188	154	130	560	104	138	113	143	44	32	81,9	69,1	55,3	73,4	79,0	72,7

* prawe 8, lewe 12—8.

248	Snanisław Paluch	Siedliska	Grybowski	22	1800	b.	5	13?	184	160	120	550	108	140	114	147	49	29	86,7	65,2	58,7	76,1	77,5	59,2
249	Wład. Włodarczyk	Kalna	Bialski	22	1600	b.	23—24	8?	178	152	120	540	100	140	116	139	46	32	85,4	67,4	56,2	78,6	83,4	69,6
250	Paweł Szczęśniak	Kocierz	Zywiecki	22	1652	b.	4	7—6	200	158	134	575	100	140	110	139	48	32	79,0	67,0	50,0	70,0	79,1	66,6
251	Stanisław Stefański	Niedźwiedź	Limanowski	23	1725	b.	5	15	182	158	145	560	104	140	122	145	50	33	86,8	79,7	57,1	76,9	84,1	66,0
252	Józef Mrugalski	Iwanowice	Miechowski	22	1770	b.	4	13	188	154	130	552	104	124	122	140	51	31	81,9	69,3	55,3	66,0	87,1	60,8
253	Ludwik Kocik	Bór	Bocheński	22	1700	b.	25	8?	190	162	130	575	110	138	117	149	48	35	85,3	68,4	57,9	72,6	78,5	72,9
254	Jan Krupa	Dąbrowa G.	Będziński	22	1650	b.	7—6	16?	176	154	130	533	96	134	111	133	46	32	87,5	73,9	54,5	76,1	83,5	69,6
255	Stan. Tomaszewski	Sosnowiec		23	1780	b.	6	14	196	166	140	590	112	134	125	147	50	31	84,7	71,4	57,1	68,4	85,0	62,0
256	Bronisław Turka	Bobrek		22	1690	b.	25	13?	182	162	130	560	100	136	122	146	49	30	89,0	71,4	54,9	74,7	83,6	61,2
257	Ludwik Salawa	Brzeźnica	Myślenicki	22	1750	b.	25	9?	192	158	135	580	106	136	122	150	49	27	82,3	70,3	55,2	70,8	81,3	55,1
258	Wład. Symocka	Spytkowice	Oświęcimski	23	1610	b.	5—7	10	178	152	130	540	98	116	112	133	40	33	85,4	73,0	55,1	65,2	84,2	82,5
259	Stanisław Śliwa	Jodłownik	Limanowski	23	1575	b.	5	5?	190	166	115	565	100	142	130	139	51	31	87,4	60,5	52,6	74,7	93,5	60,8
260	Stanisław Zadęcki	Piask. Skała	Olkuski	22	1660	b.	9?	5	188	152	120	560	106	136	117	141	52	27	80,8	63,8	56,4	72,3	83,0	51,9
261	Paweł Pęcak	Biskupice	Brzeski	22	1660	b.	5	9	182	144	120	540	100	122	115	129	51	32	79,1	65,9	54,9	67,0	89,1	62,7
262	Wl. Chrapla ksiądz	Babice	Chrzanowski	31	1790	b.	4	4	186	156	120	560	102	142	126	141	53	34	83,9	64,5	54,8	76,3	89,4	64,1
263	Jan Madej	Stanisław G.	Wadowicki	60	1618	b.	27	5	192	154	125	571	110	138	128	150	50	37	80,2	65,1	57,3	71,9	85,3	74,0
264	Piotr Kowalówka	Wielkie		45	1640	b.	27	6	190	158	120	565	108	140	119	139	49	35	83,2	63,2	56,8	73,7	85,6	71,4
265	Jan Kot	Drogi		23	1700	b.	26	1	180	158	132	550	104	136	120	140	32	27	87,8	73,3	57,8	75,6	85,7	84,4

Krakowiacy. 2) Kobiety.

1	Anna Ślusarczyk	Kraków	Krakowski	60	1515	b.	5—6	14	176	144	115	525	94	122	108	128	42	32	81,8	65,3	53,4	69,3	84,4	76,2
2	Barbara Gawtaniak			38	1460	b.	8—7?	9	178	142	130	535	102	130	103	136	43	35	79,8	73,0	57,3	73,0	75,7	81,4
3	Helena Szymańska			20	1480	b.	4—5	4—5	170	148	120	510	94	130	105	129	39	31	87,1	70,6	55,3	76,5	81,4	79,5
4	Katarz. Ziębówna			22	1620	b.	5	9	176	146	135	545	100	123	108	134	45	28	82,3	76,7	56,8	69,9	80,6	62,2
5	Stan. Flisowska*			40	1555	b.	4	4—5	168	154	125	525	91	130	108	129	44	26	91,7	74,4	54,2	77,4	83,7	59,1
6	Ant. Mrowińska			57	1520	b.	4?	4—5	173	146	120	520	106	128	96	136	40	30	84,4	69,4	61,3	74,0	70,6	75,0
7	Helena Czarnkowa			54	1530	b.	4	4—5	192	156	135	566	102	134	108	137	46	33	81,2	70,3	53,1	69,8	78,8	71,7
8	Matylda Remer			38	1460	b.	27	3	170	146	120	525	88	126	98	114	48	31	85,9	70,6	51,8	74,1	86,0	64,6
9	Em. Kowalówka			18	1480	b.	4—5	7	172	152	110	540	100	135	96	131	43	30	88,4	63,9	58,1	78,5	73,3	70,0
10	Salomea Włodarske			25	1550	b.	5	5	178	154	115	560	100	122	112	137	46	33	86,5	64,6	56,2	68'5	81,7	71,7
11	Agata Budzikowa			49	1475	b.	8	13?	182	142	125	550	102	126	97	133	39	28	78,0	68,7	56,0	69,2	72,9	71,8
12	Marja Jaworska			50	1600	b.	5	5	182	164	135	560	102	150	112	141	47	31	90,1	74,2	56,0	82,4	79,4	66,0
13	Marja Serafinówna			22	1590	b.	10—11	9	176	146	122	528	92	128	109	130	42	32	82,9	69,3	52,3	72,7	83,8	76,2
14	Mich. Boberowa			50	1570	b.	11—12	8	188	146	120	542	96	120	105	128	45	31	77,7	63,8	51,1	62,8	82,0	68,9
15	Wanda Mateyko**			46	1545	b.	4	4—5	182	150	125	550	106	130	112	143	48	33	82,4	68,7	58,2	71,4	78,3	68,7
16	Bronisława Lach			45	1500	b.	26?	8?	180	142	122	535	96	128	92	128	41	30	78,9	67,8	53,3	71,1	71,9	73,2
17	Anna Kowalówka	Liszki		48	1460	b.	25—26	14	178	156	110	550	102	134	109	135	46	31	87,6	61,8	57,3	75,3	80,7	67,4
18	Tekla Zięba	Boleń		56	1645	b.	26	15	174	136	125	515	100	128	107	128	40	30	78,2	71,8	57,5	73,6	83,6	75,0

* Od pradziada Polka przodkowie Węgrzy i Czesi.

** Pochodzi z dziada przybyłego w początku XIX w. z Czech.

Nr. porządkowy	Imię i nazwisko	miejscowość	powiat	wiek	wzrost w mm	barwa			głowy				szerokość		twarzy		nosa		wskaźniki					
						skóry	włosów	oczu	długość	szerokość	wysokość	obw. poziom.	najm. czoła	potylicy	długość	szerokość	długość	szerokość	głowy długości szerok.	głowy długości wysok.	czołowy	potyliczny	twarzowy	nosowy
19	Anna Fryc	N. Wieś szl.	Krakowski	18	1525	b.	8	8?	174	151	130	540	99	130	103	122	43	31	86,8	74,7	56,9	74,7	84,4	72,1
20	Gertruda Putaj	Skawina		70	1568	b.	6	7	177	146	118	517	98	134	111	129	47	33	82,5	66,1	55,4	75,7	86,0	70,2
21	Salom. Kowalczyk	Jurczyce		19	1530	b.	7	8?	176	154	128	570	100	130	100	134	43	31	87,5	72,7	56,8	73,7	74,6	72,1
22	Justyna Janusz	Wadowice	Wadowicki	36	1500	b.	5	6	168	150	110	516	102	124	101	135	44	35	89,3	65,5	60,7	73,8	74,8	79,5
23	Franciszka Radwan	Stryszów		51	1530	b.	5	16	174	148	120	544	102	134	113	133	44	34	85,1	69,0	58,6	77,0	85,0	77,3
24	Marja Madejowa	Kalw. Zebrz.		57	1498	b.	4	12	186	152	130	570	108	126	108	136	46	35	81,7	69,9	58,1	67,7	79,4	76,1
25	Anna Karelus			39	1590	b.	6—7	5	180	154	128	570	102	134	116	139	47	34	85,6	71,1	56,7	74,4	83,4	72,3
26	Elżb. Buchałówna	Andrychów		18	1580	b.	4—5	7	168	150	130	530	96	120	104	130	47	30	89,3	77,4	57,1	71,4	80,0	63,8
27	M. Wysionowska			38	1550	b.	25—14	10	167	150	122	520	102	124	104	129	44	30	89,8	73,0	61,1	74,2	80,6	68,2
28	Marja Moskała	Wielkie Zarzyce		35	1490	b.	3—7	12	162	150	120	532	99	120	117	125	43	34	92,6	74,1	61,1	74,1	93,6	79,1
29	Józefa Foryś			22	1532	b.	9	15	174	154	109	535	94	121	98	126	38	32	88,5	62,6	54,0	69,5	77,8	84,2
30	Zofja Foryś			18	1670	b.	12	14	178	154	142	542	96	126	108	130	45	34	86,5	79,8	53,9	70,8	83,1	75,6
31	Zofja Foryś			22	1600	b.	6—7	12	172	152	130	547	98	126	115	134	50	33	88,4	75,6	57,0	73,3	85,8	66,0
32	Stefanja Mróz			18	1567	b.	6—7	13	168	152	127	515	100	124	115	137	50	40	90,5	75,6	59,5	73,8	83,9	80,0
33	Franc. Mądrala			18	1620	b.	6—7	13	174	166	132	555	100	134	105	140	42	32	95,4	75,9	57,5	77,0	75,0	76,2
34	Marja Trela			18	1560	b.	4	4	178	154	140	550	100	126	110	133	46	38	86,5	78,6	56,2	70,8	82,7	82,6
35	Zofja Witkowska			43	1500	b.	4	4	172	148	110	524	102	126	100	133	43	29	86,0	63,9	59,3	73,3	75,2	67,4
36	Józefa Adamczyk			35	1588	b.	4	4	180	168	128	565	108	142	106	147	45	32	93,3	71,1	60,0	78,9	72,1	71,1
37	Stefanja Foryś			25	1520	b.	26	14	170	154	115	535	100	128	106	133	42	32	90,6	67,6	58,8	75,3	79,7	76,2
38	Karolina Trela			24	1528	b.	6	5—6	165	152	112	520	100	128	108	134	44	34	92,1	67,9	60,6	77,6	80,6	77,3
39	Stef. Maliszewska			33	1590	b.	13	8	174	158	123	550	100	128	106	133	46	31	90,8	71,0	57,5	73,6	79,7	67,4
40	Anna Pająkówna			44	1400	b.	4	13	178	144	110	525	90	116	106	122	48	32	80,9	61,8	50,6	65,2	86,9	66,7
41	Marja Lepiora			18	1560	b.	4—5	6	182	148	148	560	100	130	102	133	40	34	81,3	81,3	59,4	71,4	76,7	85,0
42	Anna Myczko			67	1570	b.	6—7	10	174	152	124	525	102	132	108	136	49	33	87,4	71'3	58,6	75,9	79,4	67,3
43	Józefa Pająkówna			26	1590	b.	11	10	178	144	115	540	92	122	121	130	52	35	80,9	64,6	51,7	68,5	93,1	67,3
44	Wanda Job			18	1612	b.	8—9	9?	168	144	120	520	92	128	104	136	40	30	85,7	71,4	54,8	76,2	76,5	75,0
45	Wiktorja Wandyga	Leńcze		22	1465	b.	9—10	12	164	156	113	516	98	122	102	137	39	29	95,1	68,9	59,8	74,4	74,4	74,4
46	Józefa Bielach			26	1580	b.	8—9	7	180	160	140	550	100	142	116	142	46	33	88,9	77,8	66,7	78,9	81,7	71,7
47	Marja Orłowska	Solec Izdeb.		49	1478	pł.	23—24	12	170	154	138	540	98	128	108	139	40	35	90,6	81,2	57,6	75,3	77,7	87,5
48	Helena Borkowska	Zachełmna		50	1520	b.	5	7?	174	152	115	536	98	128	119	133	43	30	87,4	66,1	56,3	73,6	89,5	69,8
49	Bron. Sygałówna	Wilamowice	Bialski	27	—	b.	5	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

50	Agn. Bargułówna	Stronie	Wadowicki	45	1470	b.	4—5	12	182	152	122	554	108	126	104	143	43	29	83,5	67,0	59,3	69,2	72,7	67,4
51	Katarz. Statkowska	Chróścic	Bocheński	39	1580	b.	5	7—9	178	148	135	540	100	122	109	136	45	35	83,1	75,8	56,2	68,5	80,1	77,8
52	Mich. Wysocka	Wiśnicz Star.		38	1596	b.	25—5	7—9	170	146	111	520	96	126	93	134	49	31	85,9	65,3	56,5	74,1	69,4	63,3
53	Józefa Żak	Wieliczka	Wielicki	48	1570	b.	5	6?	178	150	130	538	102	130	108	131	46	31	84,3	73,0	57,3	73,0	82,4	67,4
54	Katarzyna Żyła	Gdów		24	1445	b.	5	6?	178	154	130	540	96	138	101	140	40	32	85,6	73,0	53,9	77,5	72,1	80,0
55	Hel. Chrzankowska	Bodzanów		35	1570	pł.	4—5	3	178	146	120	540	96	126	106	133	44	25	82,0	67,4	53,9	70,8	79,7	56,8
56	Helena Somkówna	Sierza		18	1540	b.	9	13	166	142	120	513	96	120	101	129	39	31	85,5	72,3	57,8	72,3	78,3	79,5
57	Ter. Wieczorkówna	Siepraw		49	1460	b.	9	13	173	156	120	545	100	128	97	142	39	35	90,2	69,4	57,8	74,0	68,3	89,7
58	Rozalja Rupik	Zakliczyn		38	1545	b.	7	5—4	174	158	117	542	106	136	103	141	43	38	90,8	67,2	55,2	78,2	73,0	88,4
59	Zofja Lang	Wieniec		26	1608	b.	5–25	12—13?	182	152	135	540	104	134	108	143	42	30	83,5	74,2	57,1	73,6	75,5	71,4
60	Zofja Więcław	Niepołomice	Bocheński	19	1520	b.	2	14	178	150	120	535	92	130	100	122	44	31	84,3	67,4	51,7	73,0	82,0	70,4
61	Anna Ślusarczyk	Rudno	Chrzanowski	37	1626	b.	4—5	13	182	140	118	545	108	126	111	137	46	30	76,9	64,8	59,3	69,2	81,0	65,2
62	Wikt. Senderówna	Poręba	Myślenicki	25	1490	b.	5	8	168	150	120	525	100	120	96	130	38	32	89,3	71,4	59,5	71,4	73,8	84,2
63	Franc. Janowska	Brodła	Chrzanowski	20	1550	b.	8	13	178	152	125	550	100	134	101	137	42	31	85,4	70,2	56,2	75,3	73,7	73,8
64	Agn. Witkówna	Lgota		52	1438	b.	4	3	176	142	120	520	96	120	101	132	39	30	80,7	68,2	54,5	68,2	76,5	96,7
65	Mag. Wariarówna	Radwano-wice	Dąbrowski	23	1465	b.	14	10—13	170	152	120	535	98	124	102	134	39	30	89,1	70,6	57,6	72,9	76,1	96,7
66	Anna Zwoleńska			25	1590	b.	8	14	180	168	125	568	100	126	107	132	45	29	93,3	69,4	55,6	70,0	81,1	64,4
67	M. Kurdzielówna	Paczułtowic.	Chrzanowski	24	1515	pł.	25	14	170	148	120	525	94	120	107	133	39	26	87,1	70,6	55,3	70,6	80,4	66,7
68	Wład. Daszewska	Miechów	Miechowski	50	1610	b.	4	13	188	150	120	553	106	130	102	136	38	32	79,8	63,8	56,4	69,1	75,0	84,2
69	Marja Bogaczowa			20	1470	b.	8–9?	5?	172	146	120	515	96	122	110	130	40	34	84,9	69,8	55'8	70,3	84,6	85,0
70	Zofja Sieradzka	Koszary	Limanowski	19	1600	b.	5	15	178	153	125	562	102	136	115	153	48	32	86,0	70,2	57,3	76,4	75,2	66,7
71	Zofja Bogaczowa	Miechów	Myślenicki	38	1530	b.	8	14	188	150	110	540	98	128	104	136	43	35	79,8	58,5	52,1	68,1	76,5	81,4
79	Wikt. Świerówna	Borzęta		24	1525	b.	26	10–13	174	146	115	540	102	118	108	132	39	36	83,9	66,1	58,6	67,8	81,8	94,9
73	Anna Adameny	Wola Radz.		47	1530	b.	4	9	180	158	125	565	102	120	108	127	46	37	87,8	69,4	56,7	66,7	85,0	80,4
74	Wiktorja Zając	Zawoja		29	1490	b.	7	15	176	148	130	533	96	124	107	129	40	33	84,1	73,9	54,5	70,4	82,9	82,5
75	Józefa Krawczyk	Bobrek	Chrzanowski	25	1570	b.	23–26?	8	190	158	125	570	104	134	113	135	42	32	83,2	65,8	54,7	70,5	83,7	76,2
76	Helena Kubanek	Skidzin		20	1480	b.	7	8—9?	165	142	125	520	98	120	102	122	41	29	84,4	75,8	59,4	72,7	83,6	70,7
77	Tekla Mamciak	Oświęcim	Oświęcim	35	1615	b.	5	14	194	158	135	575	100	136	114	136	44	28	81,4	69,6	51,5	70,1	83,8	63,6
78	Miecz Ostrowska	Ojców	Olkuski	22	1510	b.	5	5	175	146	125	526	94	126	101	127	46	35	83,4	71,4	53,7	72,0	79,5	76,1
97	Hel. Piwowarczyk	Sąspów		27	1490	b.	4	10?	176	148	125	535	94	126	108	127	42	30	84,1	71,0	53,4	71,6	85,0	71,4
80	Kazim. Paskówna	Piesk. Skała		21	1515	b.	4	7	176	150	120	550	103	128	101	140	40	32	85,2	68,2	58,5	72,7	72,1	80,0
81	Wiktorja Pieruch	Tarnów	Tarnowski	50	1550	b.	25—6	14	176	148	130	546	102	130	111	137	43	32	84,1	73,9	57,9	73,9	81,0	74,4
82	Marja Pirożanka			24	1468	b.	6—7	8	176	152	133	555	95	126	112	132	37	27	86,4	75,6	54,0	71,6	84,8	73,0
83	Karola Zima	Pilzno	Pilzneński	23	1545	b.	26	5	186	154	125	570	102	134	103	137	44	33	82,8	67,2	54,8	72,0	75,2	75,0
84	R. Wieczorkówna	Brnik	Dąbrowski	27	1540	pł.	26	12	174	148	130	525	100	130	100	132	40	29	85,1	74,7	57,5	74,7	75,8	72,5
85	Helena Polkówna	Czchów	Brzeski	22	1500	b.	8–5	7	180	146	130	535	94	130	112	133	46	28	81,1	72,2	52,2	72,2	84,2	60,9

SPIS TABEL I KRZYWYCH.

Kobiety Str.

Budowa twarzy.

Mężczyźni.

Kobiety

Współzależność cech.

Errata i addenda.

str. 14 wiersz 6 od góry *zamiast:* »z za dawnego kordonu zaboru rosyjskiego« *ma być:* rzadko przekraczało b. kordon rosyjski

str.	wiersz		*zamiast:*	*ma być:*
14	9	od góry	»zbadaliśmy 53«	zbadaliśmy 34
14	9	» »	122	141
14	10	» »	60	57
14	10	» »	65	48
14	10	» »	39	46
14	19—13	» »	*po słowach;* »z pow. dąbrowskiego«	*należy dodać:* 13
14	14	» »	5	2
14	14	» »	po 4	po 2
14	16	» »	53	37
19	16	» »	»bardzo rzadko wydłużone«	bardzo rzadko silnie wydłużone.

70 Tab. XVI wiersz 5 od dołu *zamiast:* »b. wysokie«, *ma być:* b. szerokie.

76 Tab. L napis *zamiast:* »współzależność kształtu głowy z wzrostem«, *ma być:* współzależność kształtu (wskaźnika) głowy z wzrostem.

105 wiersz 15 od góry *zamiast:* »w odwiecznem w sobie skrzyżowaniu« *ma być:* w odwiecznem z sobą skrzyżowaniu.

SPIS TREŚCI.